

Willakuykuna maytu

Literatura
COMUNICACIÓN
Quechua - Chanka

PERÚ

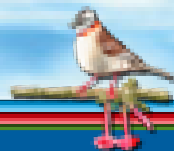
Ministerio
de Educación

La ciudadana y el ciudadano que queremos

Currículo
N a c i o n a l

Willakuykuna mayt'u

Literatura
COMUNICACIÓN
Quechua - Chanka

PERÚ

Ministerio
de Educación

Piru Suyupi Yachay Kamayuq

Simikunapi, Kawsaykunapi, Sapsikunapi Tukuy niraq Yachachina Umalliq

Iskay Simipi Kawsaypura Yachachina Umalliq

Willakuykuna maytu - Chanka
Literatura - quechua chanka

©Piru Suyupi Yachay Kamayuq
Av. De la Arqueología cuadra 2, San Borja
Lima, Perú
Teléfono: 615-5800
www.gob.pe/minedu

Primera edición digital, 2021

Ruraq

Mauro Alberto Donaires Muñoz

Qichwapa qillqaynin qawapayaq

Clelia Violeta Pineda Matamoros

Llamkaypi yanapaq (Digeibira-DEIB)

Genaro Rodrigo Quintero Bendezú

Maytu tupachiq

Luz María Ataucuri García

Siqiq

Archivo DEIB-Digeibira

Allichasqa qawapaq

Moisés Cárdenas

2021-00590. yupawan Piru Suyupa Hatun Ñawichana Wasipi churasqa.

Kay maytutaqa paqarichiqkunapa mana munayninwanqa manam pipas mirachinmanchu.
Piru suyupi mirachisqa/ Impreso en el Perú/*Printed in Peru*

Riqsichina

Kuyasqa waynakuna sipaskuna:

Qampaqmi kay qillqasqa maytuqa. Kaywanmi pukllaqhinalla utqaylla yachayniykikunata allinta wiñachinki.

Kuyakuywanmi amawtapura huñunakuspayku qamkunapaq imaymana mana riqsisqa willakuykunata qillqarqaniku. Amawtaykipa, tayta mamaykipa, kuraq masiykikunapa yanapakuyninwan aswan willakuykuna nisqanmanta allinta rimanakunki.

Kay maytupi willakuykuna kaqwanmi aswan llaqtaykipa kawsayninta, yachayninta riqsinki; hinaspapas rimasqaykitapas ñawichasqaykitapas allintam takyachinki. Chaynallataqmi wakin runa masiykikunawan hawkalla kawsakunaykipaqqas yanapasunkim.

Kay maytupi qillqasqa willakuykunataqa munaykunkipunim. Sumaq kallpachasqa willakuykunatam qawaykunki. Kay qillqasqa maytuqa ancha kuyasqayki masiykihinam, chaymi sumaq sunquwan qawaykunayki.

Kusisqalla, kuyakuywan ñawichaykuy.

Kaqninkuna

Presentación

1 Taqa

Llaqta ayllumanta willakuy	7
Warmi hurquy Ankamanta	7
Kaminakuy	11
Chupika.....	14
Wichqanapi tusuy yachay hapisqaymanta.....	21
Wakcha warmachakunamanta	28
Wawa wischuna.....	31

2 Taqa

Llamkaymanta willakuy	34
Qaqa kuchuy, rumi pakiy yachay	34
Ñawinqupa kamachikuq mina tarisqan	39
Minapi llamkasqay	43
Illarikuy	48
Qiswa chakakuna simpaymanta.....	54
Willka llaqtapi sipinakuypi ayllu runapa kutichiynin	61

3 Taqa

Kawsay uywaymanta willakuy	65
Sarapa llakisqan	65
Amaru chaqwasqanmanta.....	68
Kanlalay quchapa kuyakuyninmanta.....	72
Katacha wikuñachanwan	76
Mawka papa musuqwan tinkusqan.....	80
Suqus pukyu quñi kasqanmanta.....	82

4 Taqa

Qapaqkunapa kawsayninmanta willakuy	86
Tamrayku Apupa paqarisqan	86
Ataypura kuyakuqninwan	89
Sara sara llaqatan waqaychaq	93
Turpuylla hatun walla.....	97
Putuqchi urqupa quri pakasqan	103
Riti Anka Willka watukusqay	107

5 Taqa

Mancharymanta willakuykuna	110
Mana siwulla miku layqa	110
Pawaq tampa uma	115
Alma chimpachiy	118
Runa mikuq	123
Tiwucha hintilwan kuyanakuqanmanta	126
Saywawan urqupi rimanakuy	131
Qarqaryawan tinkusqay	133

6 Taqa

Asichiq willakuykuna	137
Llullakuq kuramanta	137
Saqrawan purikusqaymanta	142
Huk taytakupa purisqanmanta	144
Kachitahina kuyaq warma	147
Chakrata muyuspa saywawan macharisqay	150
Huk wiksasapacha warmacha.....	155

Llaqta ayllumanta willakuy

Warmi hurquy Ankamanta

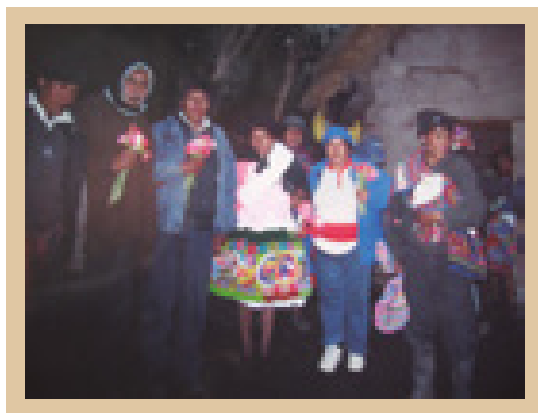
Kuskachaqninchik tariyqa hukqaqnipiqa tumpa sasam, kaytam Upawachu llaqtaman chayaspay, huk ayllu wasipi samapakuspa iman kaqta qawarqani: Kay llaqtapim huk llaqtakuna rurayninmantaqa, hukman niraq kuskachakuyta iskay ruraypi qispichisqaku, hukninmi “chawamanta” nisqan sutiyuq, chayqa qunqaymanta rurasqam, hukninñataqmi “rimanakusqa” nisqanmantaña paqarimusqan. Chay iskaynin rikchaypi warmi hurquymi **Ankawan** sutichakun. Warmi qurquy kaqnin pim qallariy, warmiwan kuskachakuq munaq qariqa ayllunkunaman willakun, sichus paykuna warmita riqsispanku allinpaqhina kaptinqa anri ninku, mana chayqa huk patmakunamantapas paykunapa allin rikusqankutam maskapunku.

Tuta chayaraqamuptinmi, yananchakuq munaq waynaqa aylluntinkunawan warmi kuyasqanpa wasiman asuykunku, achka upyana aqata, kaña rahuta, kukatapas, pitanayuqta ima

aparikuspa, pasñaapa ayllunkunaqa manam ima ruraytapas atinkuchu, paypas manam yachaapas tukunchu, ima rayku chaypi tarikuspa wasi watukusqankuta. Warmipa wasin watukuqkunapas manaraqmi imaman chay ayllu asuykusqankumanta willanraqchu, sinkanankutaraqmi suyanku, aswan warmipa tayta mamankutam sinkachinku, chaynasqa kaptinkuñam, hukuna rimaqhina kasqanman chayanku. Chayhinam: – Tayta Maryanu, kawalluyimi allintaña puqurquspan, yanam maskaypiña purichkan – nispa nin, warmipa taytanqa chay rimasqanwan tumpataña unanchakurquspan:

– ¿Ichapas wakillayta qawapayachkan? Paypas munaypaqhinañam purichkan...– nispan kutichin, chayllapim qaripa ayllunkuna: – ari warmaykimanmi hamurqaniku– nispa ninku. Sichus warmipa ayllun anri niptinqa, yananchakuy

munaqmi umanmanta chakinkama musuq pachawan churachin. Chaytaqa yachasqañam kay apakusqa risqanqa, chaywan kuskatam huk kuyakuyninkuta tayta mamankupaq churapunku. Manaraq pachata ustuchispankum, pacha tinkayta ruranku, chayqa kañawan utaq aqawan pacha hawanpi ruqanawan tinkasqanku utaq challasqanku, chayqa allin kawsaypi kusiqa yananchakunankupaqmi. Kuskachakuq warmita pacharqachimuptinkum, qaripa wasinman takispa, hayllikunawan, harawikunawan ima apakunku, wakinpiqa iñiy wasimantapas kampana waqtaykamunraq, kayqa ancha kusikuy pacham, chaypin kuyaqkunapas kayhinata takinku:

Ankallay anka, apanichu icha manachu

Ankallay anka, urqunichu icha manachu.

Qaripa ayllu wasinpiña kspanku, kuskachakuq pasñaqa aylluntinkuna allin chaskisqa kanku, waytakachispam allin mikuytapas qaranku hinaspa qirukunapi kañata, aqata upyaykuspanku lñiy wasipi may pacha kuskachakunankuta akllanku. Chayllapitaami marqariqninkutapas akllanku, chay tukusqanpiñataq warmipa ayllunkuna wawa churinkuta hamuq masanpa makinpi saqiykuspanku wasinkuman kutirinku.

Huk punchaw manaraq yananchakuy chayamuytam, kuskachakuqkuna ayllunkunata, kuyaqninkutawan chaypi "yananchakuy tinka" ruranankupaq qayamunku, kayqa kayhinatam rurakusqa: kuskachakuqkunam, marqariqninkuwan hinaspa wakin kuyaqkunawanpas huk muyu kanchata rurasqaku, chaypa chawpinpim uña misa patachata churasqakuña, chaypa chawpinpim huk llaspa matichata churasqaku, chaymanmi kuyaqkuna kuyasqankumanhina, marqariqkunamanta qallarispá qullqikunata churanku, hina kay pachapitaq yananchakuqkunaqa huk rikchaq imakunatapas quchikunku, wakinmi mankakunata, puyñukunata, pirurukunata, piskakunata, chumpikunata, warakakunata, huk achkam kaqkunatapas apamunku.

Paykunañataq pay nikuspanku kuyaqkunaman hatun qirukunapi aqata, kañatapas upyachinku, hina chaypitaqmi yananchakuy kasqanman riysinankupaq kunakunku. Yananchakuy punchawqa, kasarakuq warmiqa, qaripa qusqan musuq pachawanmi pachakun hinaspa chukuntapas sumaq waytakunawan waytachin, qaripas hinallam chukuta waytachisqata churakun, hinam kuyaqninkunapas waytachisqakama kuskachanku. lñiy wasipi yananchakuy tukuytaqa, qaripa ayllunkunam kuskachakuqkunata llapan kuyaqkunatawan suyanku, chaypim timpuchisqa aqata, ima hinam kay kasarakuqkunapi kasqan hina qararaqaku.

Kuskachakuq qaripa taytanmi llumchuyninta kuyapayaykun, hayllanpi qunqurikuspan makallaykun hinaspam makinmanta hapin, chay hinallatam warmipa ayllunkuna qariwan ruranku hinaspañam kay kaqta wakin ayllunkunapas rurasqaku. Chaypim yananchakuqkunaqa llapan kuyaqñinkunaman mikuyta qaranku, sapakamam ayllu kuyaqkunaqa mikuy chaskikunankupaq matinkuta apakunku, chaypim paqupa utaq llamapa aychantapas yanusqata chaskinku, kuskantañataq papa chupita qarakunku. Kuskachakuqkuna chulla matimantam marqariqkunapa qayllanpi chaypiqa mikusqaku. Raymiqa tutaykunankama rurakun, chaypim isqun pacha tutataqa, marqariqkuna kuyaqkunata mana ripuy munachkaqta qarqunku, chaypi kuskachakuqkunawan puñuchiy nisqata ruranankupaq, chaypaqmi allichasqa wasi kasqa, chaypim takispanku wichqarqunku, chaytaqa kayhinatam takisqaku:

Puñuchi, puñuchi,
Warmakunata puñuchiy...
Mana puñuyta munaptin...
Itañawanña hillpuykuy
Mana Siriyta munaptin
Asutiwanña waqtaykuy...

Rimanakusqamanta kuskachakuyqa, huktaqmi kasqa, waynakuna kuyanakuspan hinaspa imatapas qunakuspanku rimanakusqakuña, chaytaqa manas ayllunkunaqa yachankuchu, chaymantañam ayllunkunaman willarqamunku, paykuna allinmi niptinkuqa chayllapim warmi qurqupakuyta rurasqaku, qawasqanchiktahinalla pacha tikrachiytapas, raymichakuspa hurqupakunkupas, chayqa mana riqsipakusqa hinallata rurasqaku.

Kaminakuy

Llaqtakunapa
hatun raymin
chayarqamuptinmi,
ayllun ayllun
raymitaqa ruranku,
Wankawillkapi
urqupi

Chakanakunapa
raymintahina chulla

pachallapi ruranku, chay pachapim, raymi kamachiqkuna
tinkuyta ruranku, hukpiqa tusuqkunata llallinachinkuhina;
wankar, taqraka waqachiqkunatapas hinalla arpawan
wiyulin waqachiqkunatapas atipanachinku hinaspa chay
pachapitaqmi kaminakuyta ruranku.

Kay kaminakuy nisqanta raymichakuqkunam, ayllunkunawan,
kuyaqninkunawan kуска ruranku, mayu patanpi, chimpan
chimpan churakuykuspanku, qapariskuspanku, hayllikusparaq,
harawikuqhinalla qayaykachanakuspanku pinqachinakunku.
Wakinpiqa rimasqankuwan nanachikuspanku warakawan
rumikunawan chamqanakuyipi chayqa tukun, hukninpiqa
mayuman iskay ayllupa qullananku yaykurquspa chawpipi
sikunakunku. Sichus mayu achka yakuyuyq kaspa chay
maqanakuyta hukkaqninpiqa aparqarin, chayhina kaptinpas
chay kaminakuyqa manam awqasunqu kayllachu, aswanqa
chaykunata riqsichispam, runakunaqa ayllunkupipas siqilla
kawsakunku, ima hinam purisqanku ayllupa yachaynillanpi
kasqan rayku. Wankawillkaqa tawan ayllupim rakisqa, chawpi
llaqtaqa qalakunapa, mistikunapa tiyanallanmi, muyuriqninpi
mayupa rakisqan hichpan uran ayllukunam Santa Ana (Chukchu),
chimpanpi San Cristobal (muqu) tarikun, hanaypi Yananaku
(butun kutichi), chimpapi Ascensión (wiqa), chay ayllukunam
Ichu mayu risqanpi chimpan chimpan churakuspanku kayhinata

ruranku, qunqaymanta: –¡Aqay, waqay...! ¡kayqaya kaypi qari ayllukuna kachkaniku!, ¡kuraq kallpaykuwan pachasqa...!, ¡manam hukkunahinachu chukchuspa macharisqallaña uma pakasqa hawakamuniku...! – nispanmi kaminakuyta muqukuna hallarichin, chimpapi kaq ayllupas: –¡manam ñuqaykuqa mayupa harkasqanmantachu rimakuniku, ñuqaykuqa uyapuranakuspam imatapas rimakuniku...! ¡yanqaña muqukunaqa karullamanta siminta pakaspanku rimapakunku...! – nispanmi kutichikun, chaymantaqa: – ¡manachum, manachum ¿Tiburciucha waqra kasqantaqa riqsinkichik? Qillu pampa quchapi Yawli pasñawan qiquykachakusqanta?! – nispan kamiyta qallarín, chimpamantañataq Tibukuchaqa amachakunan rayku: – ¡Ari!

¿manachum yachanki yaw luqlu warmiki ñuqawan kasqanta? ¿Inka Quchapi qala sikilla armakusqaykuta? ¡lcha ima ninkim yaw china?! – nispan, warminñataq: –¡manam yanqa kuchiwanqa tinkuymanchu

karqa! ¡usuchikuymanchiki! ¡kunanmi qawanki, kamachikuqpa hayllanpim kayta kutitikraspa willakunki...! – nispan manchachin, kutirispami: – ¡Allinpaqchiki mamay huktawanchiki wacharqachisqayki...! –nispan nisparaq kutirin, qipanmantam kamachikuq amachan: – amaña chayhinataqa niychu... hukmantaña kamikusun– nispan, chaymi: – ¡waqaya! ¡aqaya...! ¿manachu Kusichapa atuq kasqantaqa yachankichik? Qichqan muqumanta ushata altarqamuspan wayqupi nakasqanta? Qatupiñataq uywasapam kani nispan ¿rantikusqanta? ¡lchaqa manataq uywallanpas kanchu...! – nispan chukchu ayllumanta kamikuy, chimpamantaqa: – ¡Ari! ¡¿manachu qamwan kuska

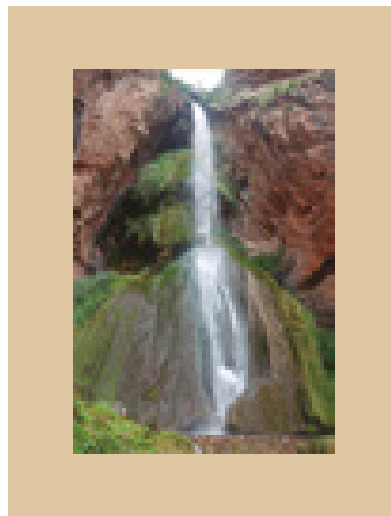
rantikuspanchik aqa
wasimanraq rispa
upyaysiwarqanki?,
hinaspawakintaga
wasikipaqraq
tullunkunawan
chupi mikunaykipaq
¿qurqayki? –
nispan kutichikun,
hukninqa: –¡lulla
mana kumpatriki
Wantinu uywan

watukunanmantam qamqa ñuqawan yanapachikunki! ¡yaw suwa! ¡haykataraq hinalla suwapunki, machu atuq...! – nispan kamin, hukninqa piñapakurquspan: – ¡Qari kaspaykiqa kay mayu chawpinman hamuspayki, chaypi sikunakurusun!, ¡yaw chinaylas hamuy!, ¿mapas mana hamunkichu? – nispan maqanakuyppaq qayan, hukninqa: – ¡qipa punchaw kamachikuqman rispa waqapayanaykimanta llakikuyqa, sikikitapas tikrarqusaqmi ñuqaqa– nispan, yakuman yaykuspan chaypi sikunankunku. Huknin hanay chimpakunapipas hinallam kaminakuyqa kachkan, chaypi llapa ima runakuna huchallikusqankumanta hurqunakunku, wakinpi asikuyllapaqña chay kaminakuyqa, wakinpiqa chiqap kasqanpiqa, runapa rimayninpi tarikunchik, wasikunapipas waqrakuy kaptin maqanakuyppipas wakinpiqa tukun. Chay kaminakuy tukuytam runakunaqa chimpan chimpan, mayu patan pampakunapi tususpanku aqata, kañata upyaspas ima kusikuspanku raymichakunku. Chay kaminakuymanta llusqirruspa, huk punchawqa runakuna manam awqanakunmanchu, raymipa rurakunan kasqan rayku, wakillanmi ancha pakasqa huchallikuy tarisqapi kamachikuqpa qayllanpi uyapuranachinku, mana qipa punchaw chay mana allin kananpaq.

Chupika

Chay sutiwan Anchunqa llaqta chimpan paqchata sutichanku, chayqa Hatun Wayllay patma Chupas nisqapim tarikun, chayqa chunniq wayqum, manam pipas chaymanqa hinallaqa yaykunmanchu, achkam imakunapas chaskisqan kuyakuyta churapuspam manukuyninta mañakunku. Ñuqam wasiy Muya kanchapi rupaychakuchkarqani, hinaptinmi tayta Malchi Yawllilawa, punkuyta takaspan qayamuwan: Tayta Milchu: – Ñuqallaymi watukamuchkayki –nispan yaykurqamuwan, ñuqañataq: –

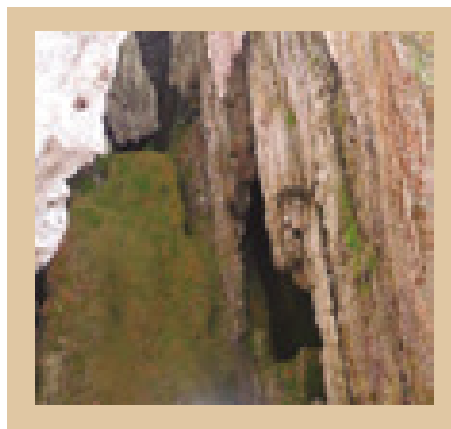

¿imallapaqmi taytay asuykamuwanki?, ¿manataq allillaqa llumpaytachu rimanakunchikpas? – nispay nini, payqa: – ari allinmi chay nisqaykiqa, pampachaykullaway tumpa qaqchu uya kasqaykichá manchachiwanpas...icha imaya...– nispan kutichiwan, musuqmanta rimarisanmi: – Iskay qari churiykunam kan, paykunam anchata takikunata waqachiyta kuyanku, chaypaqmi rantichiwaraqaku, huknin arpata, hukninñataq wiyulinta, yachay hapinakupaqañataq, tayta Akilinuta kunakurqani, paymi yachachichkan chaykuna waqachiyta, ichaqa waqachiptinku, mana allintachu waqan, aswansi pantay qapariykunata aqtuchin, chay hinapi mana imatapas kunankama qispichinkuraqchu– nispan willawan, ñuqaqa: –chay rurasqaykiqa allincha kachkan, ¿ichaqa ñuqataqa imapaqtaq maskawanki?– nipa tapuni, payñataq: –taytallay amam piñakunkichu, ichaqa kuyaq masiyki Akilinum niwarqa, paqchamanmi kay waqachinakunata apasun, chaypiñam sunquchakuspanku allinta wamunqaku– nispam willakuwan, musuqmanta: –may paqchamantaq aparquchwan tayta

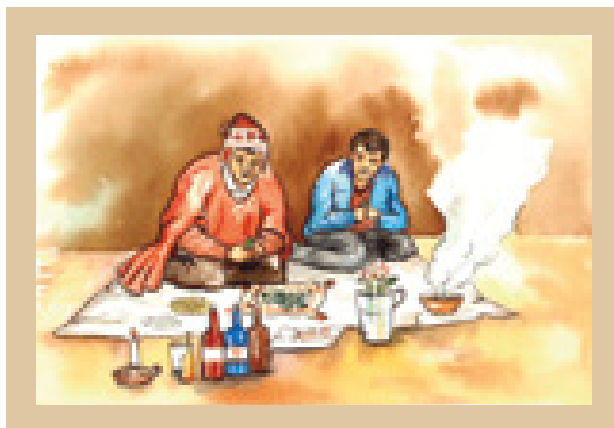
nipiyimi, tayta Milchupa yanapakuyrinta mañakusun, paymi may paqchamanpas apawasun, icha kay hichpan uku wayqupi Chupikamanpas kanman, nispanmi willawarqa, chaymi tayta qamman riysiwanykipaq hamullachkayki, yachaynikimantaqa chaninchapusqaykim, llapa ima niwasqaykitapas rurallasaqmi-nispan pitukuspan mañakuwan. Ñuqaqa mana munaspay: – ¡imachá chay Akichaqa!, rinrintapas kuturusaqmi, ima hinapim sutiya chaykunaman churan, chayhina kaptinpas, chay paqchaqa sirinayuq paqcham, huk yayakunapapas tiyananmi chayqa – nispa amachakuni. Taytakuqa huktawan hikutawan: – ¡taytallay Milchu amaya hinaqa kaychu!, arí yachasqaymanta sasatam mañakuchkayki, pimanma risaq, qam punim chay paqcha waqaychaqnin kanki, wakin yachapakukuna chaypiqa wañuyta tarinkuñam, ichaqa ayllullaykim chaykunapi wasinpihina hawka purikunkupas-nispan mañakun. Ñuqañataq: – runallam yanqata chaytaqa rimanku, ichaqa kuyaqmasiy kasqayki raykullam riysisqayki ¿warmaykikunaqa kaymantaqa iñinkuchu?, mana chay kaspaaq yanqam kanman, qapaqkunapa piñakuynintam tarinmanku, qampas manachiki chaytaqa munawaqchu – nispa kaqta willani, machuqa tumpata mancharikuspan: – ¿paykunapas tayta paqchaman rinankuchu? – nispa tapukun, ñuqañataq – ¿nis pikunamá chay waqachinakunamantaqa ñuqapam ninqa? qapaqkunaqa tapunqam, chaytam allin sayanakupaq willanayki, imatapas qawaspanku mana ayqinankupaq, qaqaman wikaparqamunkuman...chayta allinta tapuykarqamunki, chay Akilinuchatawan yanapawanapanpaq apamunki, imapaqmi chuta qallu...– chay nispaymi willani, mana qipa punchaw imapas kaptin awqawanapanpaq.

Wasinmanmi machuqa tumpa llakisqa kutin, chaypi churinkunawan allinta rimanakusqaku, mana ima kaptinpas mancharisqa kanankupaq hinaspa Akilinuwapas kunamusqa yachachiqnin kasqan rayku. Akilinuqa kay yachaymanta

sullka yachapakuqniymi karqa, chaymi yanapawanapaq mañakurqani, allinmi nisqankumanta taytakuqa qipisapallaña hallariy kichkachinta apamuspan chayaraqamuwan: – tayta Milchu kayqaya kutirqamuni, minkakusqallaymanchiki riysiwanki, ichaqa ¿imakunatam rantipakamusaq?, lliw kapuqintach willawanki chaymanhina allinta haywarikunanchikpaq, chaypi ñuqanchikpas yayakunawan kuska kusi kananchikpaq – nispan mañawan, ñuqaqa:– Pungkupim Machu hañachu harkapakun, chaypaqa puka llamputa, kuka muruyuqta, sara upitutawan qarananchik, kanchapi tusuqinkunapaq, ñawin aqata, kuka kintuta, pitanayuqta, wanchuy kañatawan qukunanchik; sirinapaqñataqmi, chalamanta apamusqa chunka iskayniyuq kuskata pallarta, purututa, quri hawinkapa murunta, pasasta, iskaykama piskuta, miski winuta, qichwamanta tawan qarway sara kaspantin, puka crawlwan waytachisqata, sara wiñapu upita, llama wirata, utaq kaptinqa wikuñamantapas kanmantaq, tawa quwipa sunquchan yawarchantinta iskay matikunapi rakisqata mikunanpaq; yunkamantaqa churakunanchik kintunkuna akllasqata, pitanakunata, rantiy qanchis samaypa asnay yakuta; ñuqanchikpaq kukata, aslla kañachata ichaqa allin pachakusqa lapi luquyuq rinanchik. Hina rakisqayku punchaw chayaraqamuptinmi tutaykuqta Hatun Wayllaymanta purikuqhinalla llusqirganiku, paykunam uranta rinku, ñuqañataq hawanta rini, Chupas urachanpiña tinkuspayku tutaykunanta suyaniku. Chaymantaqa punku waqaychaqpa chaninta qunaykupaq uraykuniku, chaypim waqaychaqnin hatunkaray tuku pawaraqamuptin qatiwaqniykuna anchata mancharinku, chaymanmi nisqaykuta llampuwan churapuniku; pitanawan

pukupayasma, rahuwan tinkaykuspa suyaniku, chayllamantam punkumanta waspихina llusqirqamun, chaytaqa yacharqaniña, hinaspa: – ¡haku chayqaya kichaykarqamunña! ¡jamam imawanpas mancharinkichikchu! ¡yanqam kaypi qipakuwaqchik...! – nispa nini. Chay punku uchku machayman haywarinakuspa yaykuniku, arpapas, wiyulinpas, llapa ima qipiykupas kuskaykuwan yaykun. Uku machaypim huk paqcha kasqa chaymi takiqhina machay ukunpi rumi qaqaqunawan kuska waqamun, chaypim kuchullapi runakunata sayachini, paqcha qayllampim kusikanchahina pampacha rumiwan muyuchisqa kan, chaytaqa manam sarunmanchikchu, chaypim

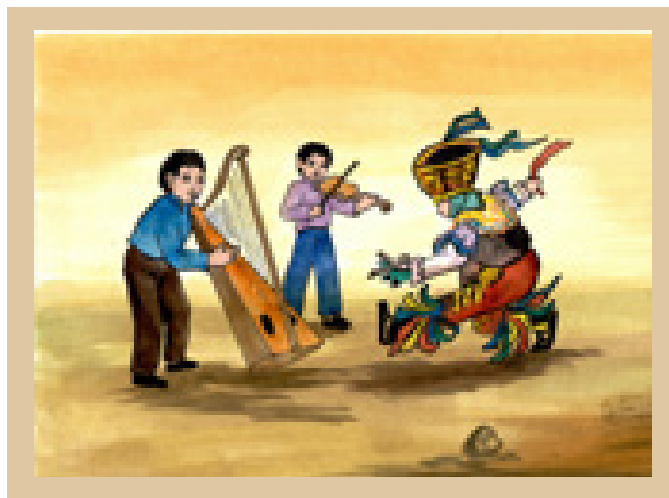

tusuqinkuna sayanku, paykunapaqmi haywarikuyta churapuni, paykunaqa chaylla chaskirqamuwanku. Hinaspa pampapi iskay runakuna rikurirqamun tusuq pachawan churakusqa: – ¿pitaq qamkuna kankichik?, ¿imapaqtaq ñuqaykuman hamuwankiku? – nispa tapukun, ñuqam: – taytakuna rimaykullaykichik ñuqallaymi riqsinakusqay rayku manukuynikichikta mañakuspay anchuykamuni, kay iskay warmakunam kapuqinchik takikunata waqachinankupaq sunquchakurqunku, chaymi waqachinanku allin yuqyananpaq sirinachiypaq hamurqaniku – nispa mañakuni, paykunaqa: – arí qamtaqa riqsiykikum wakintaqa manam, ¿kaypichus Akilinupas kachkan? – nispa watukun, – hinaspaqa apamusqaykichiktaya qarawayku nispa akuykunaykupaq kunawanku, chayraqmi kukachata aypunakuspa kintunkunata akllapuspayku quniku hinaspa Mama paqcha Sirinamanta watukuni, paykunaqa: –

payqa qayanallam kachkan, hina urqu ukunpi quchanpim puñun
 – nispa. Musuqmantamanta: – waqachinakunata kay qayllaykuman
 apamuychik – nispan rimarqamun, chaymanmi huknin
 warmaga asuykuchkarqa: – ¿pitaq qamqa kanki?, ¿manachu
 chukullaykitapas hurqukuwaq? Kayqa yupaychakuy wasim –
 nispan qaqcharqun, Akilinuachañam: – pampachaykuwayku
 tayta, warmaraqmi kachkan, manaraq kaykunamanta
 yachanraqchu – nispan amachan, payqa: – hukninmi mana
 iñiq kachkan, wanakuchun, mana chayqa manam mama
 Sirinaqa llusqimunaqachu ¿icha nanapakuytaraqchu munan?
 – nispan qawan, taytanqa: – jama
 iskayyaychu maqta! – nispan anyan,
 chayllapi maqtilluqa nanaywan, kichka
 tipasqahina kaspawiksanta llatakun:
 – jari tayta iñinim, kacharillaway!
 – nispan mañakun, chaypi chay
 nanaynin ripukun. Tusuqkunaqa: –
 ¿Pitaq kay warmakunapa marqay
 yachachiqnin? – nispan qayamun,
 –ñuqam tayta nispanmi Akilinuqa
 asuykun, tusuqñataq: – arpata hapispa
 waqachimuy – nispan uyarin: – ¿ima saqrataq kayqa, chaqrata
 waqasqa? Paqchata uyaripayki tiquy – nispam paqchata
 uyarichin, payñataq arpapa qaytunkunata tiqun, chayqa
 yaqa chuyataña waqamun, wiyulintawanmi hina paqchata
 uyarispan tiquntaq, chayraq chuya kasqanpi waqachinankupaq
 warmakunata qayan: – asuykamuychik warmakuna, kunanmi allin
 sunquchakusqa kasqaykichikta qawasun – nispanku hikutanku;
 iskaynin warmakuna sayarispanku arpawan wiyulinta waqachiyta
 qallarinku, chayqa: – jchawallaraqmi kachkankichik! – nispan
 michakun, – Akilinuqa qam waqachimuy, manam allintaraqchu
 yachachisqanki – nispanku qaqchanku; Akilinuqa arpata
 hapiykuspan takita waqachin huknin warmañataq wiyulinwan
 kuskachan, chayqa yaqaña qispirqachinku, paykunañataq

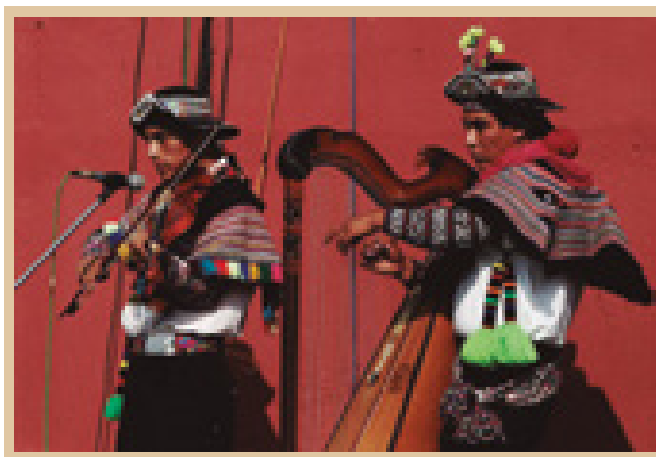
kaptanankuta
 hapispanku
 tusuyta hallarinku,
 hukninpas arpata
 waqachiptin Akilinu
 wiyulinta waqachin,
 iskay kimsata
 tusuchkaptinkum
 qunqaymanta
 qaqaqi paqcha
 qipanmanta
 huk sumaqlaña

sipashina warmi rikurirqamun: –¿pitaq puñukusqaymanta
 churmichawaspan kaypi kachkan? – nispan sumaq uyarikuy
 simiwan tapuwanku, chayllapim tusuypas takyarqun,
 tusuqkunaqa kurkuykuspanku rimakuykunku: – mamallay kaypim
 kay runakuna watuqninchik asuykamunku, chuya sunquwan
 kaptinkum chaskiykurqaniku, qam kikiyki waqachinankuna
 sumaq saminchanaykipaq – nispanku willanku. Warmiqa Mama
 Sirinam kasqa: – ¿qamchu Milchu kachkanki? Unaychamantaña
 watuqarqamuwanki – nispan niwan, ñuqañataq: – mamay
 ñuqaqa kamachiyllaykipim kani, sunquypim apakuyki hinaspas
 wasiykitaqa mana allinkunamanta harkani – nispay amachakuni;
 payqa ari chayta riqsispaymi anchuykunaykita kichani,
 ¿imallatataq apamuwarqanki? – nispan mañawan, ñuqañataq
 misanta mastapuspay llapan munasqankunata qayllanman
 churapuni, payqa qawaykuspami kuyay sunquwan aptarikuspan
 uku wasiman aparqun, chaymanta llikllayta kutichiwaspas: –
 ¿pikunataq paykunaqa? – nispan tapuwan, ñuqaqa: – paymi
 Akilinuqa yanapawaqniy, payqa kay iskay warmapa taytan, kay
 iskay warmakunañataq takikuna waqachiypaq sunquchakuqkuna
 kanku, harawikuq sutintaqa qamchiki mamay kunan churapunki –
 nispay kutichini, payqa: – allinchiki nispan warmakunataqa qayan:
 – ama manchakuspa warmakuna asuykamuwaychik, kunanmi

rinriykichiktapas kichasun, Akilinu qampas asuykamuy, paqchapim kaykunataqa quri rinriyuqta rikurichisun – chay nispanmi huk sumaqlaña uyarikuq takita takispan paqchapi umankuta paqcharachin: – kunanmanta arpa waqachiq Waraqu Tinkaq sutiyuq kanki, qam wiyulin waqachiq Wayra Sukachiq sutiyuq kanki

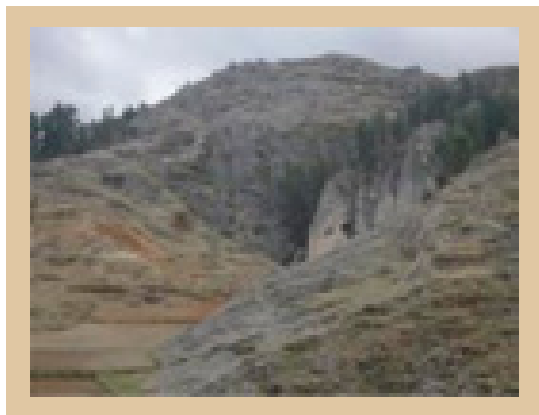
– nispan sutichan
– qamtaqa Akilinu warma kasqaykipim samincharqaykiña iskay kutitaraq – nispan tukuykun hinaspan, waqachinankuta paqcha yakuwan challaykuptin hukman llipyaqhina

rikurirqunku. Chaymantaqa quri tiyananpi tiyakuspan: – kunanqa samakusun, apamusqaykichikta qarawaychik – nispan kamachiwanku, chaypim kusiasqa kukata, aqata, kañatapas kuskayku upyaykuraniku. Sirinaqa : – kunan uyarinaypaq waqachipuwaychik– nispan warmakunata kamachin, paykunaqa hatarispanku tusuy takita waqachinku, tusuqkuna kaptanankuta hapiykuspanku tusunku, chaypiqa sumaqlaña arpapas wiyulinpas uyarikamun, huk tusuyta tukuspan: –ñam samakunay pachaña, qamkuna kayllapi achikyananta suyankichik, jyanqataq puñurquwaqchik!, allintaraqmi waqachinakuna sirinachikunan– nispan hinalla paqcha qipan punkunta chinkarqun, chay hinallapim tusuqkunapas chinkarqunku, ñuqaykuñataq akchikuspayku kukata akuspayku pitaspayku ima qiparqaniku, pichiw waqaytaña qaqamparqunaykumanta allimanta llusqirqaniku. Chay hinapim llaqtaman kutispa kusikuywan raymichakurqaniku, warmakunaqa kunankamam sirinapa churasqan sutinkuwan maypipas raymikunapi allin riqsisqa purinku.

Wichqanapi tusuy yachay hapisqaymanta

Ñuqqa taytappa pichqa churinpa qipanpiñam paqarirqani, ichaqa taytaykuqa ancha sunquyuq runam karqa, paymi imapas pisiwaptinku huk uku wayquman siqaykuq, chaypi tutaykuspan qatiq punchawkama tiyakuq. Paqarisnintinta manaraq achikyaytaqa wasiykuman wayqakunapi imapas apakusqa qispiramuq, manam chay apamusqanta qawaqchu kani. Chaytam llaqtaman apaspa qatupi rantikamuq, chay qullqichasqanwan imatapas mikunaykupaq rantipakuq. Ichaqa ñuqam layqa

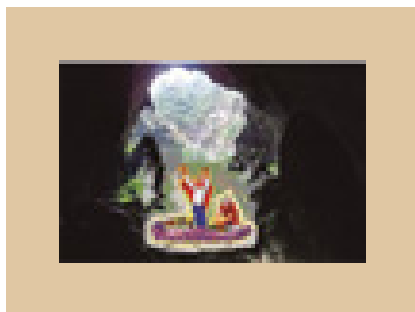
tusuyapaq wayra chakillaña karqani, layqa tusuqkunata qatikuspay yachapakuyta munarqani, ichaqa mayninpiqa witarakuspay tususqayta pantaq karqani. Hukkaqninpim taytay kay hinata willawarqa: – warmam ñuqapas qamhina tusuy munaqmi karqani, chaymi Wichqanapi yachayta hapirqani, chaypiqa Apu Suyu kamachikuqmi tiyan, chaymanmi machu taytay apawaspan payta mañakuspan, chayman rinayta riqsichiwarqa, chaymi

paywan rimanakuspa sutinpi tusuyta yachaykachiwarqa. Kunan machu kasqaypiña chaytaqa saqirquni, ichaqa Apu Suyutaqa ima niwasqanpi yanapakuni, chaymi pay imamantapas mana pisichiwanchu – nispan niwan, – ¿chiqaptachum tusuq kayta munanki? chay kaptinqa allintam wiqawniykita watakunki, yanqataq manchakuspa lluptirqamuwaq,

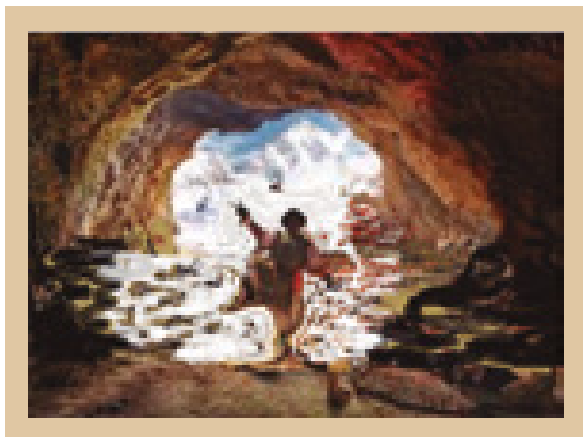
chayqa wañuytapas tarikuwaqmi – nispan niwan, ñuqañataqmi: – ari tayta niwasqaykitachiki rurasaq – nispay churapakuni.

Taytayqa chayta uyarispanmi ñawinta qimchikuspanraq rimapakun: – kayqaya tayta qipaqniyta churapuwashqanki, paytachiki yupiykuna qatinanpaq yachachipuwanki – nispan kunakun, chaymi: – hinaspaqa warma tayta Wamani Wichqanaman rinachikpaq allichakusun, chaypiqa yaqa kimsa punchawllapas qipakusun – nispan uku wasimanta huk puka latapa ukunpi waqaychasqanta hurqurqamun hinaspam qawachiwan: – kaytam churakurqani qipaqniypaq, chayqa kasqa yaqa qurimanta llip nichkaqhina rurasqa, makinman maki churakunanta sukukuspam kaptanata waqachin, chaypiraq tusuq kasqantapas iñirquni, sumaqlataña waqachisqa. Punchaw chayasqanpim chisinkuytaña Wichqanaman uraykurqaniku, chaypim iskay qaqa ukunta rispa, achkam pallqan ñankuna runapa purisqankuna kasqa, ichaqa taytayqa huk mana puripaskunata apaykuwan, huk qaqaqi kakllullanta ñanqa risqa: – jamam ukutaqa maqta qawankichu, iñiq sunqulla qaqaqa uyallanta qawaspa, sumaqta ichispa qatiwanki!– nispan niwan, ñuqaqa nisqanhinalla qatikuni, chaynapim qaqa ñanqa wichqakurqun, manaña purinaykupaqa kanñachu, chaypim taytay llamputa urquykuspan llampuchan, pitananta rupachispan pukupayan hinaspan: – taytay kichaykullaway, ñuqam watukamuchkayki – nispan nin, manam imapas uyarikunchu, ukupi puriq mayullapa qaparikuynillanta uyariniku. Qunqaymantam qaqaqa, punkuhina kicharikurqun, ñuqapa runa kayniyqa chaywan mancharikuspan chukchuyta qallarín, chayta musyaspam: – jamam mancharinkichu maqta! – nispan taytayqa niwan, ñuqañataq ukuymanta samarikuspay kallpanchakuni, chayña yaykurquniku, yaykurquptillaykum qaqa musuqmanta qipaykupi wichqakurqun, chaymi tumpa tutayaqpi tarikurqaniku: – kayllapi akchi ratamunankama suyasunchik – nispan taytayqa

niwan, tumpatam upallalla suyaniku, chaypiqa manañam mayupas uyarikunñachu, chaymantaqa qunqaymantam chay machay ukuqa punchawhina akchirikarqamun, chay hinapi huk llañu ñanta qawarqaniku, chaynintam qatipaniku, chay ukupiqa ancha wasihina chinkanayuyquna machaymi kasqa, ichaqa chawpillanta qatiniku, huk uku kuchuman yaykuptyku chaypi rumi tiyanakuna kasqa, chawpinpiñataq huk sumaq pampachahina kasqa. Chaypa umanpi sumaq rumimanta rurasqa pata kasqa, chaypi waytakunapas huk churakuyninpas kasqa, chaypa qayllanpim taytayqa qunqurikuspan misanta mastakun, llapa ima apasqantam siqillapi churan, llamputa aspispan churan, aqatapas challan, chaymi

huk challapi suqurqun: – jallinmi kachkan!, kunanqa kintukunata chunka iskayniyuq kuskata churakunaykipaq akllay – nispan wayqa kukata quwan, ñuqaqa akllakuni hinaspa mana llumpayta tarinichu: – iñikuspan maskankiqa...– nispan

niwan, chaymi sunquchakuspay kukata tikrani, chaypi kuka kintuqa rikurirqamuwan, chayta churaykuspanmi, misan allichayta tukun: – kaymi taytay kuyakusqallayta chayachimuyki – nispan qayyakun, ukumantam uyarikamun: – ¿piwantaq hamurquwanki? – niqta uyarini ichaqa mana pitapas qawanichu, tatayqa: – payqa churillaymi tayta– nispan kutichikun, ukumantañataq: – manam kaytaqa payqa iñinichu, mancharisqam kachkan... – nispan kutichimun, taytayñataq: – warmallaraqmi tayta, manaraqmi kaykunataqa yachachirqanichu, niwasqaykipihina... – nispan amachawan, hinaspanmi: – allintaraqchiki llamkanan kanqa, chaypiraqchiki ima ruraytapas atisun – nispan: – kimsa punchaw tukuytam kutirqamusaq chaykamaqa yarqayninta,

nanayninta, manchakuyninta chinkachispam chaypi qawawaytapas atinqa – nispan upallarqun, taytayqa: – uyarichkankiñam, manam ima raykupas kaymantaqa kuyurinkichu, aswan kayllapim sayapakunki, allintam sunquchakunki kaypiqa, imataña uyarispapas manam kuyurinkichu, hamunqam chaqwasuqniyki. ¿Qqaqaychu sayanki? – nispan tapuwan, ñuqaqa paywan kuska tiyanayta iñirqani, chaymi: – ari tayta sayasaqmi – nispay nini. Chay tukuyllata taytayqa hatarispan: – ayllunchikta watukurqamusaq, imam ruranankutapas kamachikuspam sapa punchaw watukamusqayki, kaypiqa sapallaykim yachaykunata tarinki, sichus tusuqkuna hamuptinqa paykunatam ima rurasqankuta yachapakunki, amam mancharikunkichu, ichaqa misapi kaqtaqa amam ima raykupas hapinkichu, pipas mañasuptiykipas manam haywarinkichu, aswan kallpata mañakuspaykim imakunatapas qatipanki, amam chikallantapas puñunkichu, kukachata akuspallam rikchapakunki, mana chayqa aparqusunkimanmi – nisqan tukuytam hatarispan, anchukuspan llusqinaman ripukun. Chaypiqa sapallay qipakuni, qunquranpam ima niytapas tarinichu, sunqullaypa waqtasqanta uyarichkarqani hinaptimi qunqaymanta huk sumaq warmi chayarqamuwan chimpaypi sayaykuspanmi asipayawan: – pitaq kay manchatiku maqtachallaqa?, ¿mamanmantachu pakakuchkan?, ¿icha ima nispaq kay machayman yaykurqamun? – nispan, ñuqañataq kallapanchakuspa: – ¡manam imaña kaptiykipas manchakuykichu! – nispay kutichini, warmiqa chaywan qasiyarqun hinaspam: – qawariway kunanmi ichiyllataraq yachachisqayki, kay kanchapim ima hina purinaykita yachanki, tusuy yachayqa runa kaynikita sumaq tupuywan apanaykimantam suyan: –nispan chay kanchapi ichispan purin, ñuqañataq qawakuspay yachapakuni, qallariyllanpiqa pantapakuniraq, chaymi asipayawaspan kutiy tikrayta mana pantanaykama purichiwani, chaymantaqa wayraman tukuspallan chinkarkurqun. Hinallam rikchapakuspay kachkarqani, ñataq,

qunqaymanta huk millay uyayuq runa rikurirqamun: – ¡qari kaspach kaypiqa kackanki, kunanmi nanaykunata riqsichisqayki!
– nispam manchachiwan, ñuqañataq taytaya niwasqanta yuyarispay: – manam imataña rurawaptikipas manchakusqaykichu – nispay kutichikuni, chaywanqa runaqa upallarquspan: – kaypiqa nanaykunatam umaykimanta chinkachinayki, maynaña waqtakuspaykipas mana manchanaykipaq – nisanmi kanchapi iskay chankankunata kichaspan mastarqun,

ñuqapas
yachapakuspay
chankaykunata
mastani hinaspam
mana allintaqa
atirqanichu: –
allimantam chaytaqa
ruranki
chankaykikunata
quñichiy, nanaytaqa
nanasunkim ichaqa
qammi chayta

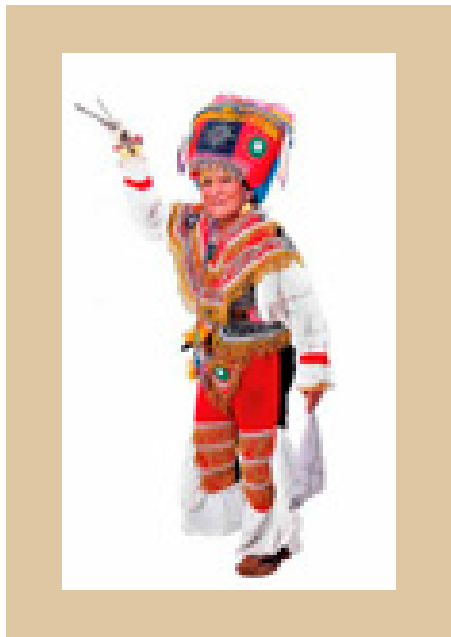

¡manam nanawanchu nispayki qispichinayki – nisan anyawan, chayta uyarispam aswan mastakurqani, pay sayarispamni ñitiykuwan, chaywan runtuykunatapas takakurquni, ichaqa imatapas ninichu, hinaspam pampakunaman chuqakuspan qasqunparaq, wasanparaq runa kayninta takan, chaykunatam ñuqapas nanayta qunqaspay qatipakurqani, pachallaypas quntiy quntiy chaypi qipakuni, runaqa chaylla tukusqanpi chinkarqun. Manam punchaw kasqanta tutayasqantapas musyakurqaniñachu, Wamanita mañakuspaymi chaypi iñiy quwananparaq mañakurqani. Chaynapim musuqmanta taytayhina rikchaq warma chayarqamun, paymi: – yaqañachu manchakuyta chinkarqachinkiña? – nisan tapuwan, ñuqaqa kaqllatam: – manam ima kaptiykipas manchakuykichu – nispay

kutichikuni, chaymi runaqa: – ¡chay misapi kaq aqata qaraykamuway, karumantam hamuni yakunayarquwanmi! – nispan niwan. Ñuqaqa willasqaña kaspay: – manam chaymantaqa imatapas altapuymanchu, ñuqapaqa kukallaymi kachkan – nispay michakuni, chaywanqa runaqa: – taytaykipa wayqanpim kaptanakunata tarinki, chayta maki churakunanwan sukukuy hinaspa chayta waqtanki – nispan kamachiwan, –¿chiqapchu? – nispay maskaptiyqa chaypi kaptanaqa kasqa, churakuspaymi kaptanata waqachini, payqa: – ¿mayna millay saqratam waqachinki?, ¿manachu chayllatapas taytaykiqa yachachisurqanki? – nispan kamiwan, ñuqaqa: – qamchiki chaypaq hamurqanki tayta – nispa kutipani, chaymi runaqa kaptanataqa siqillamanta hapiyta waqtaytapas yachachiwan. Achka pachapim makiypas utisqa chaytaqa allintaqa waqarqachini, chaynaspam runaqa chinkarqun. Chaymantaqa yaykunanta taytayqa rikurirqamun: – ¿kakullachkankiraqchu churillay? – nispan tapukun: – arí ari tayta kaypiraqmi kani – nispay kutichini, chaypi taytayqa punchunta chustikun, qawariptiyqa tusuqpa pachanwan churakusqa kasqa, – kunanmi ñuqawan tusunki, kunallanmi waqachiqkuna hamunqaku – nispan niwan, chaypim arpawan wiyulin waqachiqkuna chayarqamun: – ¿hinallaraqchu mancharisqa kachkan? – nispanku, ñuqañaataq: – manam ima kaptiykichikpas manchakuniñachu – nispay kutichini, chaywan tusuy waqachiytaña qallarinku, taytay tusuyta hallarin, manam haykapipas taytay tusuqtaqa qawarqanichu, chayraq sumaq tususqanta qawakuni hinaspam yachapakuni, chakiykunaqa manaña pantasqañachu, llapan rikchaq tusuykunatam yachachiwan, ima hina hallariyta, tukupaynintapas hinaspaqa sapallaytaña kachaykuwan, ñuqaqa kusikuywanmi yarqaytapas mana tarirqanichu. Chay tukuytam huk hatunkaray runa misa hayllanpi rikurirqamun, ancha ninahina ñawiyuq kasqa, tiyaykuspanmi taytayta qayan: – may munasqaykuna chaninchapuway nispan, taytayqa misamantam mañasqata

quykun, manam imapas pisisqachu, hinam chay tukusqanta ñuqata qayaykuwaspan qayllanpi qunqurichiwan: –

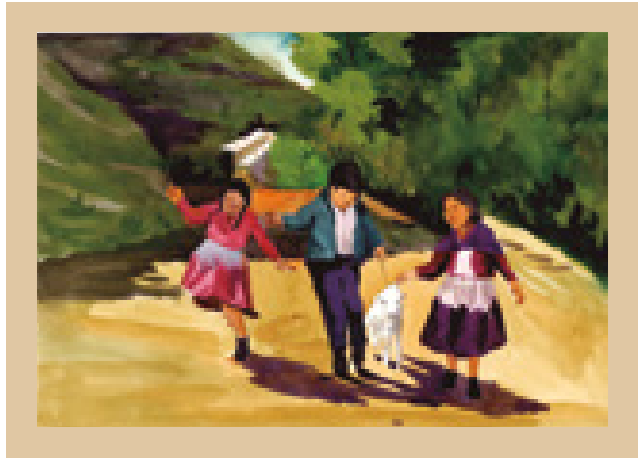
kunanmantaqa churiyñam kanki,
yanqataq qunqarquwankiman,
kayta yuyarispaykim maypi
kaspaykipas ñuqapa sutiypi tusunki,
yanqataq iñiy wasikunaman
kaptanayuq utaq pachakusqapas
yaykuchkawaq – nispan kunawan
– ¿kay rurayta atipankichum? –
nispan tapuwan hinaspaqa
yawarniykiwanmi kayta qispichisun
– nispan sinqaymanta yawarta
lluqsirqachin, paypas hinalla, huk
qirupi sutuykachispan aqatawan
churaspan huk millpuyta upyaykun
hinaspan quwan: – kayta upyay,

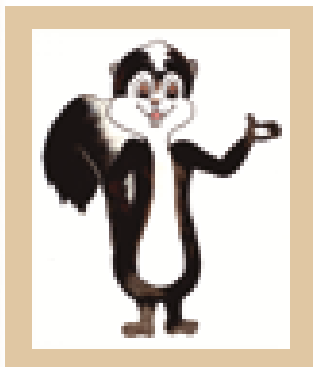
kaywanqa ñuqawan kuskam maypipas kanki, wawqiykikunataqa
amam atipanakuypi awqachankichu, kayqa runa
kusikunallanpaqmi, Apu Suyukuna kusichinapaq, Mama pacha
yupaychakunapaq; mayupas, quchakunapas saminchanaqmi
churasqa – nispan kunawan: – kaykamallam kay muchusqayki,
amam haykapipas, imapipas kay rikusqaykitaqa willakunkichu,
manam kay Wichqanataqa riqsichinkichu, chayqa kanqa
marqarisqayki qipakusqallaykipaqmi – nispan tukuykun. Chay
hinallapim Wamaniaqa chinkarqun, taytaypas qipaypi
waqasparaq kusikuymanta kachkasqa, chay tukuytaqa
Wichqanamanta llusiykuniku, hinalla llusisqaykupi
wichqakurqun, pampaman chayarquptiykuña chayraq yarqay
tariparqamuwan, hinapim mamay quqawta suyachiwspanku
tiyachkasqa, chaymantaqa pichqa punchawña Wichqanapi
kasqay kasqa. Chaymi kunan kay pakasqata willariykichik ichaqa
manam pimanpas willankichikchu...

Wakcha warmachakunamanta

Tayta mamanku
wañukullasqankupim,
kimsa warmakuna
yarqaymanta kaspá,
purunpi mikuyta
maskasqaku, hinas
añaspa wasin
kasqanta purisqaku,
Chankil Patata
sawaykuchkaptinkuña
huk añaswan

tuparqusqaku, chaypis
añasqa tapusqa: – ¿warmachakuna imanasqataq llakisqallaña
purichkankichik? – nispan, chaysi warmachakunaqa: –mamay
taytaykum wañurqunku, chaymi llakisqa, mana mikunaykupaq
kaptin yarqaymanta purichkaniku – nisqaku, hinaptinsi añasqa:
– ¡ama llakikuychikchu warmachakuna ñuqam uywasqaykichik! –
nispa wasinman pusasqa. Chaypis añasqa warmachakunamanqa
yawar tiqillata mikuchiá, chaysi sullkan kaq warmacha
yawarllataña mikuyta amirquspan: – ¿imanasqataq yawarllataña
mikuchiwanchik?, watiqaq rirqusaq – nispa, pakanpalla
qawaq risqa rikuykuptinqa, siqantas añasqa mankaman
yawar sutunanpaq takakuchkasqa, chaytas mikuchinan
kasqa. Warmachaqa chayta qawarquspas: – ¡Atatallaw,

atatallawpas, wak añasqa yawarnintam
mikuchiwasqanchik, lluptirqusun! – nisqa,
tumpallamantas warmakunaqa huk niqman
hukwakusqaku. Chaymanta llusqirquspas
musuqmanta warmachakunaqa urqkunapi
yarqaymanta purisqaku. Antapi llaqta
kasqanpiña huk atuqwan tinkurqusqaku,
paypas hinallas warmachakunataqa
tapupayasqa: – ¿warmachakuna imapim

llakisqallaña purinkichik? – nispa, chaysi warmachakunaqa:
– wakcham tayta kallaniku, manam piyniykupas kaptin
yarqaymanta purichkaniku – nispanku willakusqaku, chayta

uyarispas atuqllaqa: – ñuqa
uywakusqaykichik, haku wasiyman

– nispansi pusan, warmakunaqa
kusirikunkus hinaspa: – Pay tayta
atuq– nispa, wasinman qatisqaku.

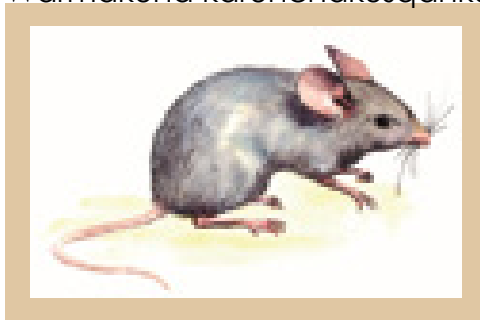
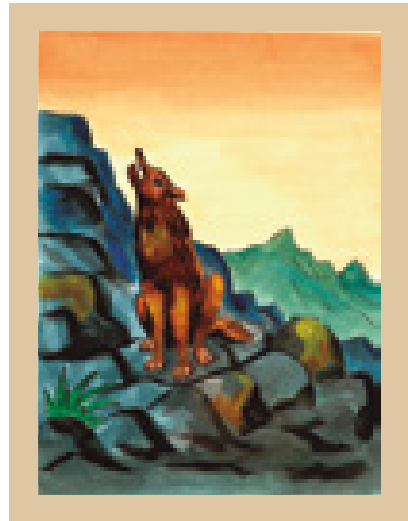
atuqqa wasinpis panchirichkaq
papa yanuyllata mikuchisqa, chaysi

uñan kaq warmaqqa papa yanuy
mikusqanta amirquspan, atuqta

pakanpalla watiqaaq risqa: – ¿imay
hinanpitaq papa yanuyllatañaqa

qarawanku, ichaqa payqa aycha
mikuqtaq kachkan? – nispansi

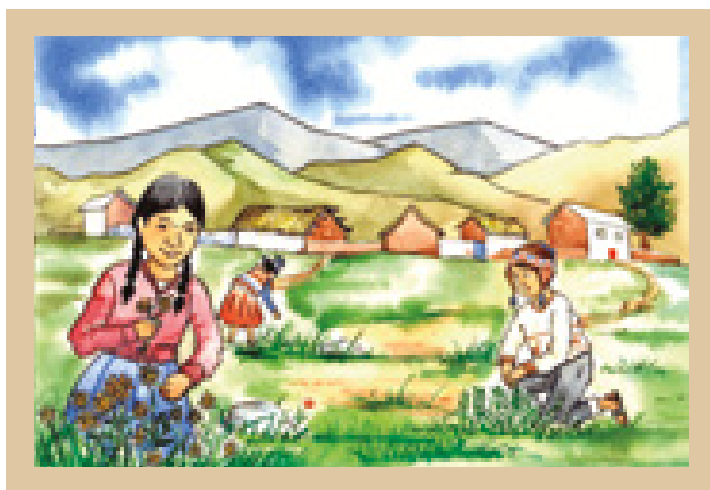
rimapakusqa. Chay hina qawachkaptinsi atuqqa mankata
sikinman asuykachispa, chay sillwiykusqanpi supiykuspan papa
patarichkaqtaña rikurichimuq kasqa. Chaysi warmachaqa,
kallpaylla kuraq masinkunaman kutispan: – ¡Atatallawpas
chay qacha atuqqa supillantam mikuchiwasqanchik!, ¡haku
upallalla llusirqusun, piñakurquspan mikurquwachwan! – nisqa.
Warmakuna karunchakusqankupis musuqmanta yarqayta

tarisqaku, chay hina llakisqallaña
purichkaptinkus maman
ukuchawan tinkurqusqaku,
hinas ukuchaqa tapupayan,
paykunaqa kasqanta willanku,
chay raykus llakipayaspan:
– ñuqa uywakusqaykichik
warmakuna – nispan wasinman

apasqa, nisqanhinas payqa maynaña suwakuspanpas
allin mikuyta warmakunaman mikuchisqa, mana amispas
imakunatapaspas qarallaq. Ichaqa watanmanqa ukuchaqa

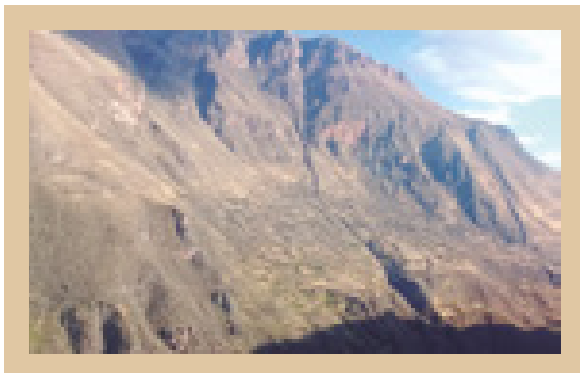
wiksayakurqusqas, hinaptinsi kimsa qala ukuchakunata wachakusqa. Chayñas warmachakunata huñuykuspan: – Kuyasqay warmakuna kaykamallam uywayta atirqaykichik, kunanqa uña wawaykuna kachkanñam hinaspa mikuypas llapanchikpaq pisiwasunmi, qamkunaqa yuyayniyuqñam kankichik, allinlla ripukunkichik – nispan kacharparisqa.

Warmachakunaqa llakisqa urqunta rispa huk machayman chayarqusqaku, chaysi chaypi samakunankupaq yaykurqusqaku, hinas chay tiyasqankupi puñurqusqaku. Puñuy chawpinpi kaspanku, chimpan chimpan urqukunata kayhina rimaqta uyarisqaku: –simiypim kimsa wakcha warmachakuna puñuchkanku – nisqa, huknin urquñataqsi: – ñuqapa simiypiqqa wakakunam puñuchkanku – nispan kutichisqa. Chayhinas warmachakunata llakipayaspanku rimanakusqaku, chaypis puñusqanku, machay uywaq urquqa: – wiksaypin quri kachkan, chaytachiki allin kawsay tarinankupaq warmachakunaman quykusaq – nispan tukusqa. Warmakunaqa chaypis quñilla achikyarqusqaku, allinlla qawaykuptinkuqa hichpankunapis achka qurita tarisqaku. Chaywansi llapa imata rantipakusqaku, tayta mamankupa wasinman kutiykuspa chaypiña kusi tiyakusqaku. Kunan pachakamas kimsanku huñunasqa, yanapakuspanku, kusilla tiyakuchkanku.

Wawa wischuna

Ñawpa pachakunapim
llaqtakunaman illakuyqa
ancha sasa karqa,
sichus qatuman rispapas
karutam uywakunawan
urqun qasan ñawpa
ñankunata qatiska riq
kanchik. Wantamanta
puriq runakunam

Hatun Wayllay qatuman miski rurukunata apamuspanku kichki
ñankunata purimuqku. Chayhinas huk warmi uña wawanta
qipikuspan, qatunanpaq miski rurukunata uywakunapi
churkusqata qatiska.

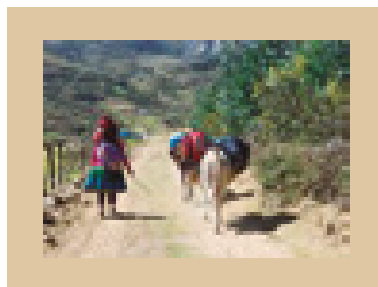
Wantamanta rinapim achkam samananku qutukuna kan,
chaymi qallariy samay Markas llaqtapi kachkan, yunka niraq
qichwanta Aqupampaman wicharimunku, chaypipas samanku,
chaymantaqa Uchupampa wayqumanña uraykamunanku,

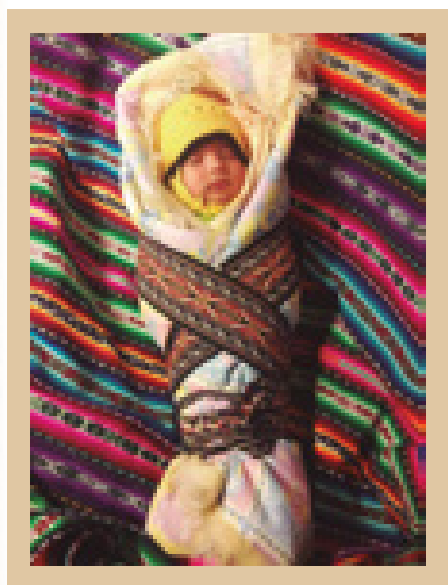
chaypim qiswa chaka kan, chaytam
allimanta astamuspa llapan qatunapaq
imankunatapas chimpachinku. Chay
tukuytam, chimpa Qallanmarka llaqtayuq
runakuna huk kaqnin sumaq pachakusqa
maqñawan suyaqku, mitmaqkunañataq
paykunamanta huk sumaq pasñankuta,
kuskanchananpaq hapiykachiqku, ichaqa
chayqa manam chiqap kasarakuychu
karqa, chayqa ima hinam llaqtakuna

chaskinakusqantam unanchaq, sichus mayqinkupas mana
kay rurayta munaptinkuqa manam allin chaskisqachu karqa,
Tayta Wayllaypa punkuchin kasqan rayku. Chaymantaqa
mayu patanmanta huk qaqantakama llañulla ñan richkan,
chaytam puriqkunaqa samay patakama wicharinku, chay

samana patamantaqa Hatun
Wayllayqa yaqa qichqallaña,
manam ancha wichayñachu, icha
chayqa manaraqmi qaqa chikimanta
amachawanchikchu. Chayhinam
kay qatuman riqkunaqa chaykama
sawarqusqaku, chaypi samaykuspanku

kachkarqaku, uywanpa wiksu qipin allichananpaqsi warmiqa
wawanta uraykachisqa, ñan kuchuchaman siriykachisqa
hinaspas asnupa waskanta tiquykuspan, wawanta illarqachikun,
qawaykuptingqa, payqa manañas kasqañachu. Warmiqa
wañuytas tarin, hichpankunapis maskan pipas llullallata
pakarqunanmanta, manas pipas wawacha apasqankutaqa
qawasqakuchu, punchawpas yaqañas tutaykuchkasqa hinaspas
qaqa ukutaña qawarin, chayqa ancha manchanas uku qaqam,
chaypa ukunpim Anqarakunapa ñawpa llaqta Sañuwasi
nisqan tarikun, allilla qawaykuptingqa karu ukupi hillpunan
chumpillanñas wayurayachkasqa. Chayta qawaykuspansi

warmiqa mana maynintapas qaqa
uraykuyta atisqachu, runakunapas
chayllapiñas akchikuspanku
achikyasqaku. Chaypim Hatun
Wayllay runakuna qatuman
hamuqkunata mallkikunawan
suyaqku, mikuytapas
suyachiq, chaymansi paykuna
chayspa manaña raymitapas
rurasqakuñachu, aswanqa
warmita waqaysisqakuña:
– ¡chayqa mamay Apupa
munay mañakusqancha karqa!,
jamaña waqayñachu paymi

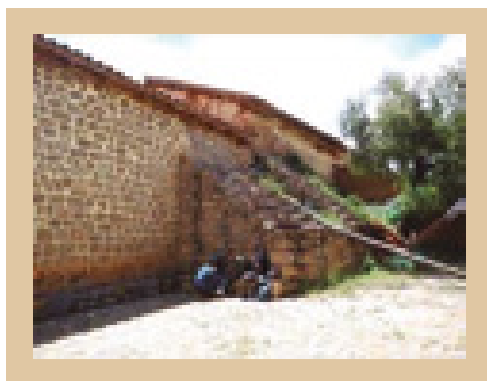
aswan saminchasunki! – nispankus llakinta tanichisqaku.
Paqariyninmanqa Chupas wayquntas wawa maskaq chay uku

qaqaman uraykunku, chaypis llikllachankunapi aytusqalla, lliwa pampapi wawaqa puñuchkaqhinalla wañusqaña kachkasqa, pampaman chayasqanpis ñatikurusqa chaywan hinallapi wañukullasqa.

Kamachikuqkunatas qillqata ruraspanku, mamanmanña quykusqaku, payqa mana runakaynin chiqichisqan kasqanmantas llakisqa:

– Tayta Wayllay qammi kayta munaykurqanki,

waway kutichisqaykimanta, riqsikuykim, chaymi qampaq anqusuyhina kanqa, qayllaykipi pampaykullasqa, sunquypa nanayninta tanichiy hinaspa kawsayniykunata allinta mirachinki – nispansi Tayta Wayllayman quykuspa, iñina wasin qichqan kanchapi pampaykusqa. Chaymanta pacham chay wawapa wichiycusqan “Wawa Wischuna” sutiyuq qaqa, illakuqkuna chaytaqa ancha manchakuywanmi ichimunku, ukuman qawasqam umapas muyukun, kunankamapas chaytaqa yupaychakuywanmi purinku...

Llamkaymanta willakuy

Qaqa kuchuy, rumi pakiy yachay

Qallanmarka Qullpa llaqtachapim, Kasiana sutiyuq mamakucha tiyaq, payqa musuq wasinta tiqichikunanpaqmi allpata akllarqa, chayqa qaqa rumikuna kasqan kuchupi qaqa waqaychananpaq. Iskay llamkaqkunatam kunakurqa chay pampapi siqisqantahina rurapunankupaq, chay wasi rurananku kaqllatam chiqu rumipi llaqllarqamusqa, runakunaqa qawaylla ima hina chay rurasqanmanta qawanku. Runakunaqa maynaña llamkanakunawan waqtaspapas qaqamantaqa manas kamas ima rikchaqmanpas ruraytaqa atirqakuchu. Ñuqapas chaypim yanapakullarqani, simiypas hakarayasqan rumimanta uña wasichata qawapayani; mamakuchaqa manam hukuqpas tukunchu chayqa huk pakasqa yachayninmi kasqa.

Chay unanchawanqa runakunawan tupusqanmanhina tiqsiyninta yaqa wiqaw sayay raqrakunata aspirqaniku, tukurquptiykum manaraq ima rumita churachkaptiyku, mamakuchaqa pachaman anqusuta tiyachin, hinaspan akchikuspan chay tiqisqaykuta

saminchaykun. Paqariyninmanqa mituta saruspayku hatun rumikunata wasipa tiqsi ruminku kananpaq churaniku, chay hawanmanmi pirqakunata ruranayku karqa, Iliw muyuriqninpin pampapi tiqsiyta rurarkaniku. Tukurquspa raymitahina mamakuqa layqa tusuqkunata kunarqamusqa, paykuna arpawan wiyulin waqasqanwan,

kaptanankuta waqtaspa wasi muyuriqninta tusupanku haywarikurqaku, chay tiqsikuy allin takyasqa kananpaq, hinataq llaqta masinkunapas chayman imallapas aptarikusqa asuykunku, chaypi mamakuchaqa aqata, kukata, pitanata, rahuta

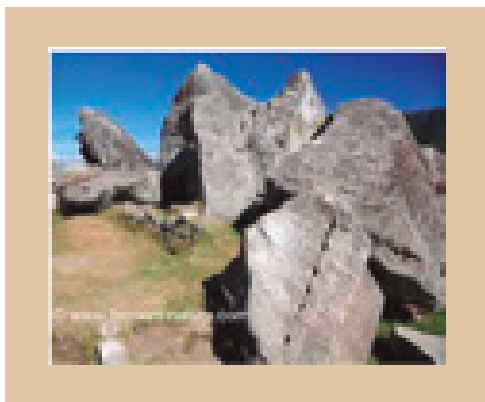

hatallisqanta hurqumuspan macharinankukama llapanman qaran; runakunaqa ancha kusiqa raymichakunku, yaqa tukuy tutakama. Paqariyninmanqa tiqsiy chakiykunankama samaykuniku, chay hina kanankamaqa pirqa takanaykupaq achka allpata aspiraniku, ichaqa mamakuchaqa llamkaqkunata: – kay qipan pirqataqa manam allpamantachu rurasun, chayqa chiqu rumiwan kanqa– nispa niwanku, runakunawan mana llumpay rumikuna chay hichpankunapi kasqanrayku mancharikuniku: – Mamay ¿imaynama chaytaqa rurasaku, mana ancha rumi kachkaptinqa? Wasikiqa hatunraqtaq kachkan – nispa llamkaq masiyku rimarirqamun. Mamakuqa tapun: – ¿manachum kay hatunkaray qaqa rumikunata qawankichik?, chaymantachiki kuchunaykichik kanqa, ¿ichachu mana qaqa pakiyta yachankichik? – nispa tapun, runakunaqa: – sayayniyku rumillamanta pakiytaqa atipanikum, ichaqa, chay qaqamantaqa jimataya chikuchaymankupas...! – nispa asipayan. Paya warmiqa: – ñuqaqa chay ruraytaqa atinim, ¿qamkunaraqchu kallpayuq kachkaspa mana chay

rurayta atiwaqchik? Ñuqam yachachisqaykichik ...ama llakiychikchu – nispan niwarqaku. Chayta uyarispam runakuna upallalla rimapakuniku: – jimataya kay payaqa chaykuna ruraytaqa atiparquchkanqa!, ¿paychu wasikuna ruraq kanman karqa?, ¿icha ima chikimantam rimapayawanchik? – nispayku qawarayakuniku. Mamakuqa kay rimasqaykuta musyarquspan kayhinata niwarqaku: – ñawpa taytaykum kay rumi wasikunata ruraraqaku, paykunaqa mituwan pukllachkaqhinalam rumikunawan llamkaqku, chaymi chay Qullpa llaqtapi rumi wasikuna ¿manachu rikunkichik? ¿Icha ima qapaqkunam kaytaqa ruran ninkichikchu? – nispa runakunataqa qaqcharquwanku. Paqarisninmanqa mamakuchaqa llamkasqaykuman asuykuspanmi huk misata mastarqun, chaypim churan kintukunata, sara waytachisqakunata, llampu akuta, chaypitaq mankapi huk niraq wirakunata huñurqamusqa, hinataq huk anqarapi qurakuna kutasqanta, huk matipi qintipa akankuna kasqa, huk sañu qirupiñataq timpuq yakuhina kasqa, chaykunatam misachan, qaqakunaman haywarikun; tukurquspan hatun maqmapi wirata quñichispan tallin hinaspa hawanman qura kutasqakunata, qipanman qinti akakunata, chaytam wislawan muyuchispan huk apihina kanankama qaychin, qipachatañam chay timpuq hina chirwa yakutaqa talliykun, chaywanqa llapan apiqa puka niraqman tikrakuspan yakuyarqun: – kay yakuwanmi kay qaqataqa sumaq siqillapi kuchusun – nispa niwanku. Chaymantaqa huk kaspipi siqipi llaqllasqata aparqamun hinaspan huk llimpiq rumiwan qaaqa hawanpi aruwi tika sayaykunata siqin llikatahina ruraspan. Ñuqaykuqa umallaykupi: – jima layqataya kay mamaku rurachakan! ¿paypaqa rumiqa

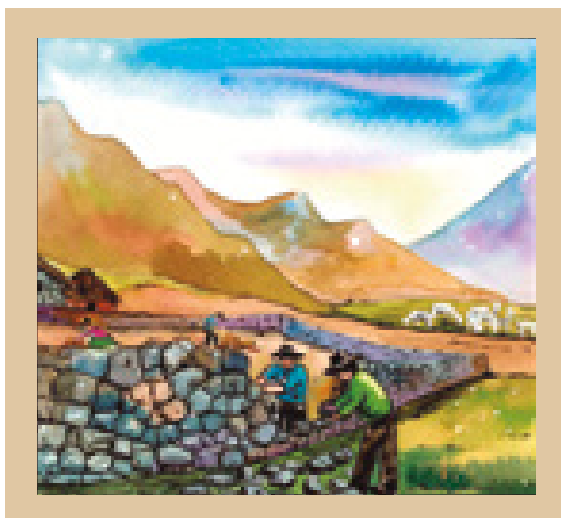

kikillanmantam pakikunqa ninchu imaya? – rimapakuniku, mamakuqa musuqumanta chay rimasqaykumanta: – ama mana iñiqkunaqa kaychikchu, aswan kay rurasqayta yachakuychik, maypi kaptiykichikpas chay hina ruranaykichikpaq, chaymi rumi wasikuna ruraypi yanapasunkichik – nispan

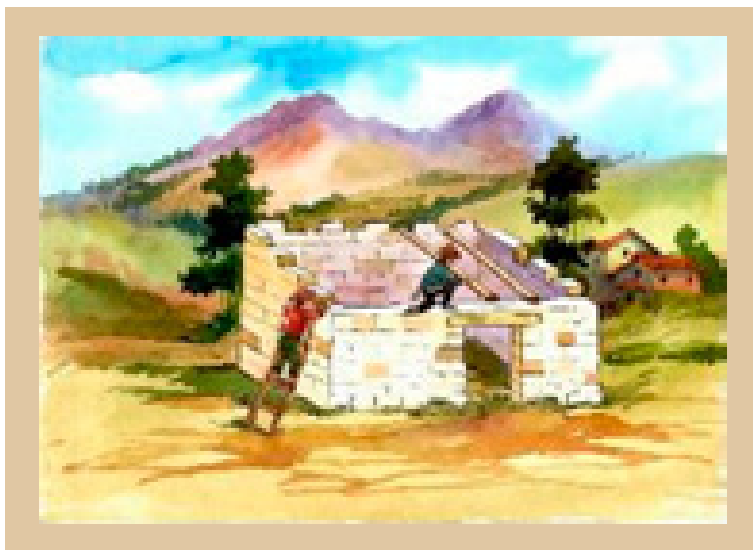
rimarin, ñuqaykuqa rimapakusqaykuta tarirquptin pingarikuniku. Chay llikachasqata siqiyta tukurquptinmi, chay maqmapi yaku rurasqanwan kaspichawan musuqumanta llimpiyta hallarin, may siqi risqallantam chay chirwataqa iskay kimsa uyanman churan, achkatam qaqa rumikuna kasqan uyankunapi chayhinata llimpirqun, tukuspanmi: – kunanqa minchakamam suyasunchik, chaypiña kay yachachisqay chiqap kasqantapas yachasun – nispan wasinman samakuq ripukun.

Ñuqaykuqa mana iñispayku hina takasqallaykupi punchaw siqaykunankama llamkaniku, hinalla kimsa punchaw nisqan chayarqamuptinqa, intiqa anchata rawrachkarqa, chaypi

mamakuchaqa hatunkaray waqtanawan rikurirqamun, sasatam aysamunpas, ñuqaña yanapaq taripani. Qaqakunapa kasqanman chayarqamuspan: – hamuychik kaypim yanapawankichik, ñuqapa kallpay manañam kamanñachu, nisqaypim waqtankichik...kay siqi chawpi qichqallanpi

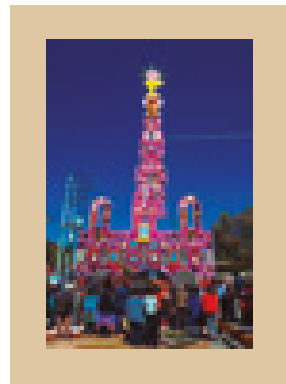
¡waqtamuy...! – nispan kamachikun, huknin runaqa asiy uyayyuqmi qaqaman asuykun hinaspan nisqan siqiman waqtanawan takarqun, chayqa hukchallapim, qaqqa iskukarqamun hinaspanmi pakisqa rumikuna yaqalla chakintapas hapirquspan wichiynamun, chaymi mamakuchaqa: – mana iñispan chay rurachkanki, yanqataq maqarqachikuwaq, chakiykitataq, wayrallam asukunki– nipan nin. Ñuqaykuqa manchakuyllawanña qaqakunata waqtaspayku, yaqa iskay pachallapi achkam aruwihina pakisqa rumikunata, rikurirqachiniku, chayta huñuspayku yuyaychakuptiykuqa, yaqa chay pirqa ruranaykupaq tupusqahina kasqa, chayraqmi mamakuchamanta yupaychakuywan qawarispá: – ¡Mamallay kay yachayniykitaqqa aynikuwakikuchiki, anchatam manchakuywan qawariniku, manam haykapipas chay ruraqta qawarqanikuchu– nispayku mañakuniku.

Mamakuchaqa: – llamkaychik hinalla wasita tukuptikichikmi kaytaqa yachachisqaykichik, imam ruranata, imakunam maskanata, kasqan tinkuqninkunata ima – nispa niwanku.

Ñawinqupa kamachikuq mina tarisqa

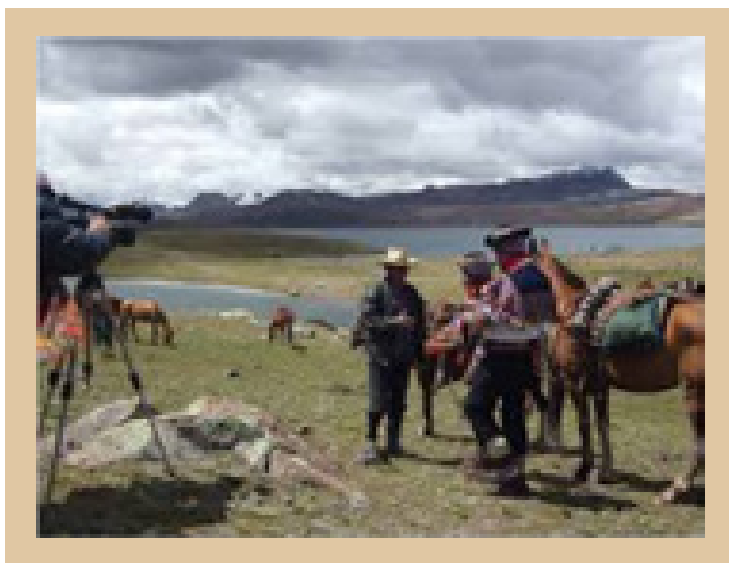
Warmam Antuku sutiyuq kasqa, Amarur Kaprira sutiyuq runata yanapakusqa, chaysi kawallunta waqaychasqa, chay kuskatas chukunta punchuntawan hapichisqa, pukllay sunqu kasqanpiñataq runapa chukunta chinkapakusqa, chaysi Antukuqa: – ¡Taytay, taytallay, tayta, patrón Amadorpa chukuntan chinkarqachini! – nispan Wankawillka llaqtapa hichpallanpi wasin kasqanman yaykurqun, Sachapiti, Uchkuspa chawpillanpim wasinqa kasqa. Chay Kapriraqa ispañulkunapa kamachisqa kamachikuqsi kasqa, paykunam munaychakurqaku llapan ayllupa qichwa sumaq allpankunapi, anti runakunaqa sallqa urqkunaman qarqusqa karqaku. Antukuqa pusaq watayuqlla kasqa, marqariqnin kaptinsi chaypi kuyakuywan qatikuspan yanapasqa, paysi Wankawillkapi kaq Wanru, Palca, Akurya, Yawli, Muya huk allpakunapapas apun kasqa.

Ñawinqupañataqsi Anqarakunapa kamachiqnin kuraka kasqa, chaymi churin willasqanta uyarispan, makallaykun hinaspan: – ¿imataq karqun churiy?, ¿ima raykutaq chay hina mancharisqallaña kachkanki?, ¿ima raykutaq waqachkanki? – nispan tapun, warmaga nisqayhina: – Wankawillkapim Kurpus Risti nisqa raymipi taytachankuta qipinankupaq, marqariqniy Amarur chunkuta churachiwarqa, chaypi achka runa kasqanpi kawallu qawanaykama, suwarqullawasqaku, chaymi mana tarispay, manchakuymanta ayqikamurqani qaqchu kasqanta qawarispay – nipan willakun.

Taytanqa: – ama llakiychu churillay, paqarinmi rispay tayta Amarurwan rimanakusaq, kunanqa mamaykitaña yanapakamuy – nispan kacharin.

Paqarisninmanqa, Ñawinqupaqa, churinta hawkayachispa rimasqanhinas, allpankunamanta Siqsachakaman uraykusqa, achkan runa kamachisqankunawan kuska, tayta Amarurpa maskaspan chay hinas lchu mayuta chimpaspa, patanta rispanku, yaqa tawa pacha yupayninta purispanku runapa asinranman chayasqaku. Chaypis intipas anchata kanchirimusqa, tayta Amarurpa wasin kusi kanchapi, waytakunapa chawpinpi, sachapa llantusqanpi tiyakuchkasqa hinaptinmi huk kaqnin yanana runa imahinam kuraka Ñawinqupa watukamusqanta willarqamun hinaspa paywan rimanakuy munasqantawan. Chay niptinkum:

– imatam suyanki churiy, yaykuykachimuy, qamqa marqariy masiy kasqantaqa yachankim, Antukuchapa marqariqninmi kani, paytam anchata kuyani – nispan anyaq tukun. Ñawinqupaqa Kaprirapa qayllanman yanapasqan puchuwana apaykachikun, chaypi rimakuykuspan, qunqurikuspan yupaychanaan kachkaptin, Amarurqa: – ama chaytaqa kunpari ruraychu, qampas ñuqahina kay allpakunapi kamachikuqmi kanki, haykapipas hamuptiyki kay wasipiqqa allin chaskisqam kanki – nispan tapun: – ¿ima

raykutaq watukarqamuwanki?

– nispanmi, huk qirupi

ispañamanta apamusqanta

rahuta upyananpaq quykun.

Ñawinqupaqa tumpa qasiña: –

tayta Amarur churiy Antukucha

marqarisqaykipa Wankawillkapi

chukuyki Kurpus Kristipi

chinkachisqan raykum pampachanayki mañakuq hamurqani –

nispan willan. Ama llakichkaychu, yachanim mana munasqanpi

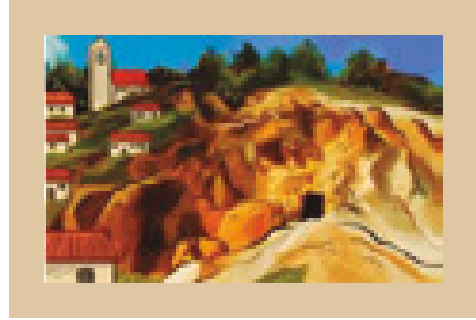
chinkachikusqantaqa hinaspapas taytachapaq llamkasqaypim

karqa, ñuqapaqqa achkam chukuykuna kachkan, ichaqa kayqa

huk quri sintayuqmi karqa, chaywanpas Antuchataqa kaypi

yanapawanpaq aparqamuway, churiyahina kuyasqaytaqa

yachankiñam – nispan tukuykun.

Ñawinqupaqa allin sunquyuq tayta Amarur

qawachikusqanmanta: – tayta Amarur kuyapayakuyniyki

hatunmi, chay raykun kunan ancha runapa kuyasqan llimpita

riqsichisqayki, kayqa achka chaninniyuqmi, ñuqalla riqsisqaypim

achka kachkan. Tayta Amarurpaqa ñawinkunapas hatunta

pinkirikurunraqsi, imapas mana qaway atina rikusqahina kaptin

hinaspam rikranwan makallaykuspan, makinwan Ñawinqupapa

rikranta hapispan: – qamqa wawqitahina kuyasqaytam

yachanki, kunanmi kay kamachikuy sintata, qampaqpas

rurachipusqayki, chaywan kuskanchik hina atiyiniyuq

kamachikunanchikpaq – nispan nisqa. Paqarisninmanqa

atiyiniyuq kamachikunanchikpaq Ñawinqupawan kуска

Wankawillka hanan urqunkunaman rirqaku, achka pacha

puriytas ichisqaku, chay hina Chaqllatakana hinaspa

Saqsamarka urqunkunaman chayaspanku, kurakaqa kuk qaqapi

mina tuquta riqsichisqa, chaypim chuya llimpiqa mayuhinaraq

achka kasqa. Mayninta qawasqapas quchahinas llimpiqa

lluqllarimuq. Saqsamarkapa hichpanpis kasqaku, chay rayku

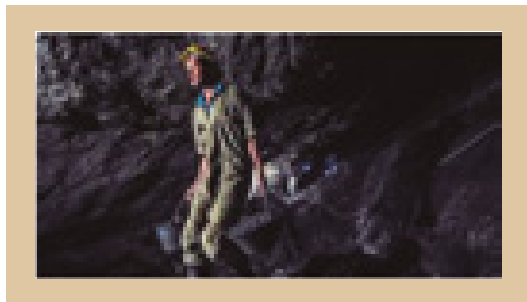

chay llimpi mina kasqanta tayta Amarur Santa Barbarawan suticharqa. Mana imata suyaspankus chay pachalla Amarur Kapiriraa, Ñawinqupantin Wamanqa llaqtaman rispa chaypi kikinpaqhina chay minataqa qillqachikusqa, chay raykuñataq kay Piru mama suyupi pikunamantapas ancha apunña karqa. Kay tarisqankum awya yallapi ancha mina ruraykunapi riqsisqa hatunchasqa karqa. Kaywan kuskataqmi Wankawillka llaqtapa imapas sutinpas yuyayninqa qillqakusqa karqa, ñawpataqa Anqarapa patman Siqlla sutillawan riqsisqa karqa. Chay colonia nisqapim Ispañapa qullqi churananhina karqa chay llimpita rantikuspankum achka qullqita tarispanku kamachikuq riyinkuman apachiqku. Ichaqa chayqa Anqara suyupi runakunapa puchukayninpaq karqa.

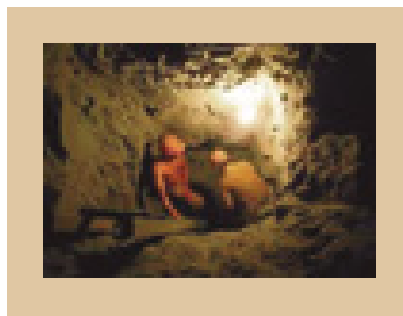
Minapi llamkasqay

Waynallam mina llamkapakuq rinaypaq karqani, chaykamaqa manataq ima tutayaq machaykunallamanpas yaykurqanichu, ichaqa muchuy pachapi kaspas, mana mikunaypaqpas kaptin, llamkapakuyta maskarqani, chaypim llaqtapi runa, mina llamkanankupaq runakunata maskachkarqa, wasi punkun qichqanpim huk willakuq rapita laqarqusqa, chaypim: – Llamkaqkunatam maskani, huktam perforista nisqata, iskaytam perforista yanapaqkunata, chunkatam lampawan llamkaqkunata, huktam kulluwan mina harkachiqta– nisqa. Ñuqa mana haykapiipas minapiqa karqanichu, chakrallaypi urqun qasanpas purikuq karqani, ichaqa yarqay rayku chay kamachikuqman yaykurquni: – Rimakuykullayki tayta, llamkapakuytam munachkani, ¿haykatataq llamkasqayta chaninchawankiman? – nispay, runaqa asinlla allimanta qawariwaspan: – ¿manaraqpas llamkasqaykita qawachkanichu hinaspachu chanintaña mañawanki? Ima hina llamkasqaykimanhinam llamkasqaykipa chaninta qusqayki, ichaqa qallarinykipaq pichqa chunka intillam kanqa, chaymantañam allin rurasqaykimanhina aswan chaskisqaykiqa mirakunqa – nispan niwan, ñuqaqa yuyaychakuni: – chakrallapipas yaqa kaytaqa chaskiymanmi, ichaqa chakrapi manam llumpay llamkay tarikunchu – sunqullaypi rimapakuni. Runaqa chayta qawaspanmi: – ama llakichkaychu, minapiqa mikuytaqa allintam qarasunki, hinataq llamkanayki pachatapaspas qusqayki, samana punchawkunapipas ayluyki qawamunaykipaq kacharisqaykim, sichus mana llamkay tukusqanpi tukunakama qipaspapas, chaymantaqa huk

chanintam qopusqayki, chaywanqa aswan huñuchatañam qullqiykita qawanki – nispa kunawan. Ñuqaqa chay nisqanwanqa allinchiki nispay sutiya qillqachikuni, chay tukuyta: – mincham minaman hukkunapiwan ripusun, kay wasipi chunka suqtayuq pachapi tarikunayki, mana chayqa saqirqusqaykikum – nispa niwan. Nisqan pachallapim huk wayqapi iskay gatachantin suyarqani, hina pachallapitaq huk runakuna chayarqamunku, wakin riqsisqay qarikuna kasqa, paykunata qawaripay tumpa hawkaña tarikurqani.

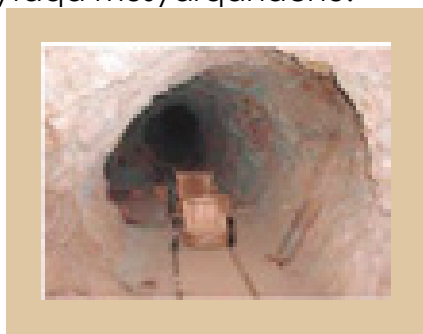
Yaqa punchaw puchukaytaqa umnibus nisqanman qispispa, yupasqa tiyanallapi tiyachiwanku hinaspa minaman riniku, achikyaytañam kampamintu nisqan wasikunaman chayarqaniku. Chaypiqa kamachikuqpa yanapaqnin suyaspan huñupi niwarqaku, paymi: –Kaypim samanaykichik wasiqa kanqa, kawituqa kulchun nisqawanñam kachkan, qatallamantaña chiripas – nispa niwanku, musuqmanta rimarisan: – paqarinmantam llamkayqa qallarinqa, suqta pachallapim mikuy wasiman rinaykichik, chaypi mallaychakuspa, mina punkupi wasiman rinkichik, chaypim lamparata qusunkichik, hinataq llamkana pachaykichikta chaskinkichik, mina punkupi llamkanaykichik pachawanña churakuspa yaykunkichik, chaypim sapakamapaq punkuyuq patakuna pachaykichik churanaykichikpaq kachkan, kapatasmı imam ruranaykichikta yachachisunkichik. Paqarinmanta samasqaykichik wasimantam llamkaypaq pachasqaña rinaykichik, kunanqa mikuykamuspaykichik samakuychik – nispan kunawarqaku. Chay minaqa tarikusqa ancha chiri urqkunapa chawpinpi, hichpallañam riti urqunaqa kachkasqa, chaypim kintuchayta urquykuspay paykunawan riqsichikuqhina qayakurqani, tinkayta rurachkaptiyımi anaq

pachapi quyllurcha llip niqta qawarquni hinaspam chay haywarikusqay chaskisqa kasqanmanta kusikuni.

Minaman yaykuptiyimi runa kayniy mancharikuspan sampayarqun, manaña intipa akchikuyninta qawaspa, yanallaña tuquta qawaspa, kaskupa akchillanwanña purina kasqanpi, qipaypi tutayaqwanpas mancharisqani, yaqa chawpi punchawkama umaypas muyuwarqa, sunquypas chay qillaypa asnayninta millakurqa, chaymantañam siñqaypas yachakarquspan, manaña chay asnaytaqa musyarqañachu.

Llamkaypaqmi kapatas ruranayta minkawan: – Kay uqi rumikunam qillay miniral nisqan, chaytam kay chumpi rumikunamanta rakisun, kay uqitan chay karruchaman churkuspa wak chaqana punkukama apaspa chayman tiksasun, kay allpayuq rumikunata huqarispa, wak qipa

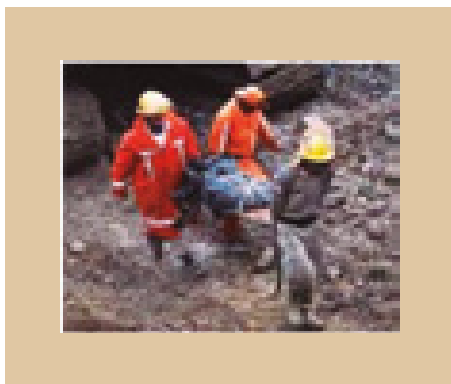

muyuyupi hatun qaqa uchku kachkan, “desmonte” sutiyuq, chay nisqanman chaqasun, icha sumaqllatam asuykusun chayqa mana imapas harkanayuqmi kachkan hinaspam kay llamkanaykichik kuchutaqa pampachata rurankichik– nispa kamachiwanku. Kukachata akusparaqmi llamkayta hallarirqani, kapatas kamachisqanta ruraspa karqaniku hinaptinmi qunqaymanta wayra apaq “tubo” suquskuna waqtasqahina uyarikun, llamkaq masiyimi rumita hapiykuspanhina rikchaq takayta kutichin hinaspam musuqamanta takayqa anchakuykun tukunanpaqqa wañuysanhinaña takamurqa, uyarispan llamkaq masiy: – llamkaq masinchikmi chikiqi kachkan, ¡haku qawamusun! –nispan kallpayta qallarín, siqanaman qispispan wicharikun, ñuqapas qipanta qatini, chay kimsa siqanata qispispaykun huk pata tuquman chayarquniku: – ¿maypitaq chayqa kachkan? Kay qichqan “nivel 100” nisqapim... – nispan kallpan,

nisqanhinam iskay runakuna chutarayasqaku hinaspam: –¿imataq qarqusunkichik? – nispan tapun, huknin runam yaqa wañuy patanpiña: – mana llumpay wayra kasqanpim llamkarqaniku, chaypiñataq puñusqa miyu samay “gas” kasqa, chaymi yuyayniy kutapas chinkarqachin, musyarquspam kay chiminiya kasqanman anchukamurqaniku, ichaqa huk masiykuraqmi chay ukupi kachkan, paymi “tubo” qillay suqusta takamurqa, chaypim saqirqamurqaniku – nispan willawanku, chaymi llamkaq masiy mina llamkaypiqa kusallaña yachayniyuq kasqa, paymi wayrata kachaykamun, chay gas nisqan waspirikunanpaq hinaspam: – haku qawaq ichapas kawsachkanman – nispan, tubukunata waqtan, chayqa mana kutichimunchu... huktawanmi kallpawan waqtan hinasqapim hukchallata kutichimun: – ¡chayqaya kawsachkan! – nispam kallpan, huk suqus rakinan kaqpi hinalla wayrataqa kachaykun, wayraqa anchatam qaparikuspan llusichkarqa, chaywanqa allintañam samaytapas atirqaniku, karuchaman akchiykuptiykuqa chaypi huk runa tiyanpa yaqa yuyaynin chinkasqaña kasqa, chaytam kallpaykuspayku rikrankunamanta chay wayra llusimusqankama wantumuniku; chay wayrata samaykusparaqmi runaqa ñawillantapas kicharispam wayrata suquspan saman. Chaymantam huknin llamkaq masinkunawan hukllawachirqaniku, chayman riptiykuqa huk mita llamkaqkunapas chayarqusqakuña, ima hinam wayrata kachaykuptiyku, paykunapa llamkananku makinakuna manaña kuyuriptin, chaypi tubo waqtasqanta uyarispanku wayra allichahinalla hamurqusqaku. Huk kaqnipam kapatat kasqan rayku qayanayuw kasqa, paymi yanapakuyta mañakun: –Kay nivel 100 nisqapim, kimsa runa Gas samasqankupi

wañunayachkanku, utqayman hampiy kamachiqta karruyuqta apamuychik, yanapaqninkunapas sinkahinam kachkanku – nispan qayakun. Pichqa tullminllamanta huk machu maqta uruhina akchisapa karru qichqanta rikurirqamun, chaypin hampi kamayuqkuna hamusqaku, paykunam “oxígeno” nisqanta hinaspas “inyección” nisqatawan kimsanman churanku, ñuqaykupas tumpa sinkahinaña sayachkarqaniku hinaspas hampiqkunaqa huk wayrahina hampita samachiwanku, chay hinapin iskay kimsa kutikama hachinyarquniku, chaywanqa chay sinkapakuy chinkarqun, tumpa uma nanayllaña qiparqun. Chay tukuytam kimsan qarikunataqa hampina wasimanña aparqaku, wakinpas wayrata wichqaspanku llamkay tukuq ripurqaku, ñuqaykupas hinalla qispinankunata llamkayniyku tukunaykupaq uraykuniku. Llamkaq masiyumi: – mana chayaptinchikqa...imaya kanman karqa, wañunmankupas karqa– nispan niwan, ñuqañañataq: – ¿Ima hinanpitaq maypi kasqankutaqa yacharqanki? – tapukuni, payñañataq: – Ñuqaqa walla wasipim (cuartel) kamurqani, chaypim yachachiwaqku chayhina qayakuytaqa “morse” nisqam, chaytaqa ima hinam takasqanchikpin yachakun, sichus qapariqta waqtanqa chayqa wichaypim, sichus huklla qapariq wakin upalla, chayqa uraypim, chayqa rimayhinam, minapipas chayta yachachiwanchikmi, ichaya wakillan yachayta haypan. Ñuqaqa yachachiwananpaq kunarqani, payqa: – allimantam imatapas rurasun– nispan niwan. Chaymantaga imatapas yuyaywan ruraspay, kunan machuña kaspay yuyarini...

Illarikuy

Sallqapim ñuqqa paqarirqani, uywakunapa chawpin qayllapim mamay wachallawasqa, chaymi uywakunapa kuyasqan, wayrapa sukasqanwan yachachisqa kani, kuraq pukllanaykuna rumikunam karqa, qatikachanay uywakunaqa karyawan, sukulluway, kallpachinay

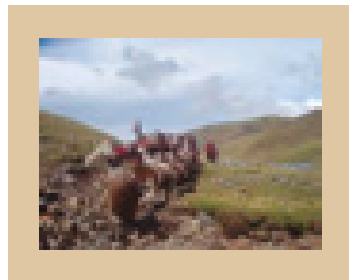
wistukunaqa tutayaqpi kaq kuchichakuna karqa, awqachinay uwapas chakrapi wasichakuq apasankakunam karqa. Chaytaqchiki “llamapa chankanpi misa uyariq” niwaqku. Arí llamapa qipallanpi achikyaqpas, tutayaqpas karqaniku, qipa wiñay wawqiyimi Amaru sutiyuq karqa, ñuqapa sutiytaq Chaski karqa. Mamallaykuwanmi ñuqaykuqa wiñarqaniku, chay rayku maqtayanaykukama mana hatusmanta llusqirqanikuchu, manam allillaqa yachay wasimanpas yaykurqanikuchu. Mamaykum llapa ima ruraykunata yaychaykachiwarqaku; llamakuna uywayta, qatiyta, hampiyta, millwan rutuyta, nakayta. Huk uywakunapas karqam ichaqa ñuqqa llamapa uriwan kaspas, paykuna anchata kuyawaspanku qatiwaqku. Pacha risqanmanqa, mamaykuqa illarikuy ruranaykupaq kunawarqaku: – Warmakuna qamkunaqa ñam waynakunaña, allin kallpayuqñam kachkankichik, chaymi kimsan huñu llamawan qichwaman sara qipipakuq risun, kunanmi ñuqawan kуска risunchik, huk pachakunaqa qamkunallañam rinkichik – nispan niwanku. Ñuqaykuqa manam haykapipas wasiykumantaqa karuncharqanikuchu, manataq huk runakunawanpas llumpaytaqa rimanakuqchu karqaniku, chaymi tumpata manchariq karqaniku: – Mamay ¿maymantaq

risun?, ¿karupichu chay tarikun? – nispan sullkayqa tapukun....
Mamayqa: – aswan kay ushata nakaysiwanchik, aycha qipikusqa
rinanchikpaq, chitqallatam aparikusun, purispañam may karu
kasqantapas yachankichik – nispan yanapanaykupaq niwanku.

Ñam achikyay pachaña, waychawpas waqarqamunñam: –
Warmakuna hatariychik, waskakunata wayqakunatawan hatun
llamapi churkuychik, intim hayparquwaspanchik, purinanchikta
harkawasun, yarqaypas, yakunayaypas chayllañam intuwusun,
chirillapi kaymanta karunchakusun – nispan utqawanku.

Ñuqaykuqa apanaykutaqa chisimantaraqmi churasqallataña
uywarqaniku, chaytam llamakunaman churkuspa allin
watasqata qipichiniku hinaspa ñanman qarquspa kimsaman
mitanakuspa llamataqa qatiniku, ñawpapim mamay
chunka iskayniyuq llamawan, qatinqinpi sullkay hina chunka
iskayniyuqwantaq, qipanta ñuqa chunka pichqan llamata
qatirqani: – ¡llama, haku, haku, ama qipaychu – nispan siqulluta
tuqyachispa llamakunataqa qichwaman

qatiniku, chawpi punchawtaqa
Lirkay llaqtaman chayaspayku chaka
chimpan uraypiña kuchuman haykuspa
mikunaykupaq samaykuniku. Chayqa
ichinaykupa patanllanraqmi karqa.

Mikuy tukurquspam musuqmanta

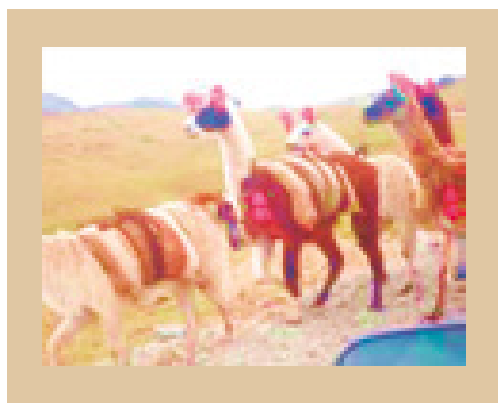
llamakunata kallpachiniku, mamaymi: –Warmakuna
wayqullantam risun Urutu pampapim samaykusun, chaypiqa
riqsisqay runam kachkan, kanchankunapiqa allinmi qachupas
wiñan – nispan willawanku. Ñuqaykuqa qatiylla qatikuniku,
chayhinam Urutu qichwamanqa chayarquniku, nisqanhina huk
runa kasqa, qawarquwaspanku: –Mama Martina, ¿qamchu
kanki?, ¿icha pantarqunichu? – nispan, mamayqa tumpata
pinqapakuspan: – arí ñuqam kani tayta, riqsinakusqanchik
hawam anchuykamuni kaypi samaykachiwanaykipaq –

nispan nin, runaqa: – allin hamusqa kaychik, ¿paykunaqa wawaykikunachu?– nispan tapun, hinaspa: – arí wawaykunam iskayninku – nispan kutichin, chaymantaqa: –yaykukamuychik, ñuqapas sapallaymi kaypi kani, puñuykunaypaqmi aschalla mikuyta yanukurqani, kunan qamkunapaq huktaña churasun – nispan mamaytaqa yanukunan wasinman pusaykun, chaypi rimanakuspanku kachkarqaku; ñuqaykuñataq llamaykuta kanchaman chikuspayku, qipisqankunatapas uraykachiniku hinaspa, chuqllu yanukusqanta mikuspaña huk wasi niwasqankuman puñuq sullkaywan riniku. Hukmanyasqam ñuqayku mamayta sapallanta huk wasipi churasqan rayku tiyaniku, ichaqa pisipasqa kaspayku, chay pachalla wañuqpaq mana imatapas musyakuspa puñurqusqaniku. Achikyananpaqqa mamayqa rikchan rikchaylla, yanukuq hatarisqaña, runaqa kuskalla, miski simillawanña rimapayaspan tiyachkasqa, mamay qawarquwaspanku pinqay uyayuq – ¿warmakuna allinchu puñurqunkichik? –niwanku, ñuqaykuqa: – arí mamay – nispa kutichiniku, chayta uyarispam, mana imapas rikusqaykuta yachaspan – hawkaña tiyarqa, icha ñuqaykum sunqunpi runawan rimanakusqanta unancharqaniku, ichaqa sapan warmi kasqan hawa manam imatapas ninikuchu. Llamakunapi apasqaykuta musuqamanta churkuniku, mallaychaykuspaqa Aqupampamanña hukwaniku, mamayqa: – hukkamaña tayta Martin – nispan makinta haywarin, payñataq kuyaykuspan: – imaraq kanman ñuqawan qipakunaykipaq – nispan nin, mamayqa: –chayqa manam kanmanchu, iskay wawayuqmi kani, ichaqa hina hamuspaymi watukamusqayki, kuyaq masiy kasqayki rayku tayta – nispan puka uyayuqña karunchakun.

Aqupampaman yaqa chawpi punchaw tukuyllata
chayarqaniku, chaypim mamay huk hatun wasiman apawanku,
chay wasiqa kasqa iskay kimsa kanchayuq, chay kanchakunapa
muyuriqnipim chulla pirqayuq qatasqa wasikuna, chaypim
kuchupi samakuniku, hichpallanmanmi chay hatun wasiyuq
chayarqamun hinaspan: – ¡Martina! – nispan mamaytaqa
riqsirqun, –¿hayka watamantañataq rikurirqamunki? ¿maytaq
qusaykiqa? – nispan tapupayan, mamayqa: – wañukunñam
payqa mamay – nispan kutichin, aswan huktawan: – kunanqa
iskay wawaykunawanmi

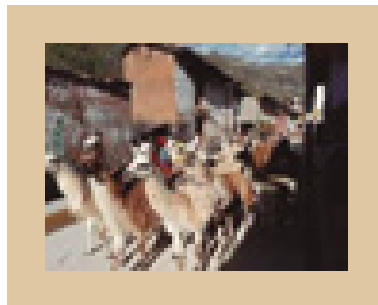
sara astapakuq
hamurqani, chayhina
kay kuchuchaykitachiki
ripunaykama manuykuwanki
– nispan, Mamakuqa: –
Martinacha, wawayhinam
kanki, mana rikurisqaykipi
anchata llakikurqani,
ichaqqa kayqaya

kunan kutirqapamuwanki– nispanmi kuyaykun hinaspa:
–¿imallatataq apamuwarqanki? – nispan tapun, mamayqa:
– Amaru, chay chitqan aychata mamanchikman quykuy,
payqa paya mamaykim, marqariqniymi, paymi kurawan
ulyuchiwarqa – nispan willawan, chaymi ñuqapas: – mamallay
yupaychakuykikum ñuqaykum wawankuna kaniku – nispay
aychataqa qayllanman churarqamuni, chaskiykuwaspanmi,
hatun wasinman ripun; ñuqaykuñataq away wayqakunawan
mastakuspayku puñunaykupaq kachkarqaniku. Tutaña kaptin
mamaypa marqariqninpa yanapaqnin tawa qatakunata
quwarqaku: – kaywansi qatakunkichik – nispan.

Paqarinninmanqa, qaspiy qaspiyllatam huk runa
chayarqamuwanku: – uku wayquman risun saraymi chaypi

suyachkan– nispan, mamayqa: – chunka wayqa iskaypaq – nin, runaqa: – chayqa llumpaymi mama, aswanchiki karuwanpas astarqachimuyman, chunka iskayniyuqmanta huk qampaq kanqa kimsan muyuqmanta huk yapayuq– nispan niwanku, mamayqa: –hinachiki kanqa tayta, ¿maypitaq chakraykiqa tarikun?, runaqa: – Inka kuchu qichqallanmi, huk pacha puriyllapim kachkan, yaqach tawa kutillatapas astamunkichikman, mamayqa: – uraykuyqa manam sasachu tayta, qipiwan qispimuyinmi sasaqa, kimsallapaqchiki kachkaniku, sichus ancha killa kaptinqa tutapipas huktawanchiki astamuymanku, chawpi punchawtaqa llamakuna samachinaykum – nispan nin, kunakuq runaqa: – Chakrapiqqa quqawmi suyasunkichik, ama chaymantaqa llakichkaychikchu – nispan rimanakuyta tukurqunku.

Nisqanhinam pacha puriyllapi chakraqa kasqa ichaqa, ñanqa ancha waqta wichayta uraykusqa, chayarquspaykum chakrapa llamakunata away wayqakunapi sara tupunaykukama wataniku, chay tukunakamaqa llamakunapas allintam qachukunata mikuykunku, churkusqañataq, llamakunaqa kallpaylla wicharimunku, minkakuqpa wasinman chayaspa, tawa chunka llamamantaqa pichqa wayqa saram ñuqaykupaq qiparqa, chaytaqa samanayku kuchuman hatun wayqapi huñurquniku hinaspa kutiniku, musuqmantam chayhinallata sarataqa astamuniku, tutaykamunankamaqa tawa kutita qipirqamuniku, chayhinataq saraykupas iskay chunka wayqaña rikurirqun.

Mamayqa qipan punchawtaqa niwanku qamkunallañam asta q rinkichik, tupullantam llamaman churkunkichik aswan churasqaqa manam allinchu kanman. Iskay punchawpim chay hatun chakramanta sarankuta astapurqaniku hinaspa

llamaykutaqa huk punchaw samachiniku, chaykama mamayqa sarakunata, iskuyta qallarín, chaytañataq llíklla qatakunapi masarquspan chakichín. Minchanpaq runa kunakuwanku, ichaqa aswan karumanta kasqa, chayta mamay riqsisqa, chaymi chunka llamamanta iskay wayqapaq karqaniku, chay nisqanhinam sarata tutayanankama kimsa kutita rispayku astamurqaniku, chay hinam llamkana karqa, chayta kuti

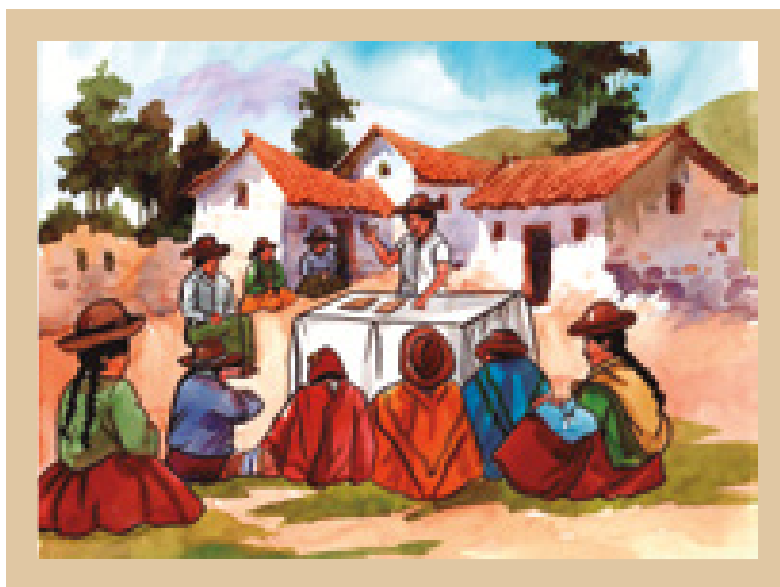
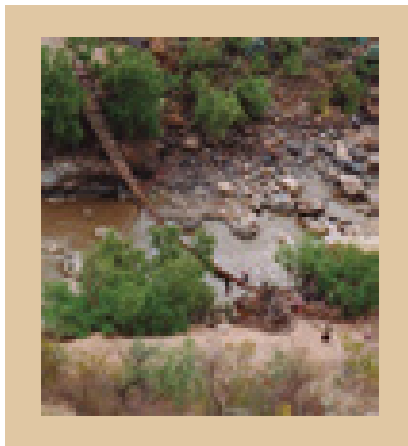

tikraspam, yaqa killata hayparqaniku. Chakichisqayku saratam kutachiq aparqaniku, hina akupiña apanaykupaq, chaynasqa mana sara llumpay llasawanankupaq, wakintaqa quruntantinta hinataq aslla qarway sarakunata kaspantinta haywarikuypaq aparqaniku. Chay hinam killa tukuytaqa mamay tapuwanku: – warmakuna, ¿maynintataq ripuyta munankichik?, ¿urantachu icha hawantachu? – nispan, ñuqaykuqa huk simichallapi: – ¡hawanta! – nispa nirqaniku, chayqa mana Martinchawan tinkunan rayku, mamayqa ukullanpi musyasqaykuta yachakuspan tumpata pukayaspan: – allinchiki – nirqa. Paqarinninmanqa kuisqa llaqtaykuman kutirqaniku...

Qiswa chakakuna simpaymanta

Kunqalla (Congalla) llaqtam Anqara suyupa patman, qipa wiñaymantaraqmi tawan ayllupi rakinakun, chay ayllukunam ima llamkaypaqpas riqsisqalla, manam kayqa allpa suyuchakuychu, aswanqa runakunam paqarimusqankumanta ima ayllu kasqankuta yachankuña. Chay ayllukunam Chanka ayllu, Anqara ayllu, Maqtu ayllu, Waras ayllu.

Hinam Kunqalla llaqtapas iskayman rakisqam kachkan, hanay kaqvim Anqara– Chanka, uray kaqpiñataq Mitmaqkuna (Kunchuku–Waras), kay rakinakuyqa Kunqalla uray qichwanpim, aswan patmanku hanan sallqapi tiyaq ayllukuna, chaypas tawapitaq rakisqa kanku. Hunkinmi Wanachin Ayllu, Rupas Ayllu, Qirkan Aayllu, Hanan Waylla Ayllu. Llamkaypiqa lliwmi

kamachikuqpa
nisqanta ruranku,
mitanakuypi imapas
kasqanta qispichinku
yanapakuspa ruranku.
Chiraw hallariytas
hatun kamachikuq
wakin sullkan
kamachikuqkunata
huñuykuspan:

– Taytakuna

¿manachu chakanchikta qawarqankichik? chayqa lliwña
paskakamuchkan, ¡yanqataq pitapas manuyakurquchwan!,
ñam chay chakaqa yaqa chunka watayuqña, aswan
musuqtañam simpakuchwan – nispan tukuykun, uyariqkunaqa
chaymantas rimanakunku, chaqwata rimaptinku, manas
allintaqa uyarikuytapas atisqakuchu, chaysi kuraq tayta
kamachikuq: – ¡upallaychik taytakuna!, siqilla rimanakusun mana
chayqa manam maymanpas chayachwanchu, aswan hanan
ayllukunata willarqamusun, paykunawan kуска, ñawpapihina
llallinakuypi imapas kamachikuqta wayralla rurananchikpaq
– nispan rimanakuyta siqinchan. Wakin runakunaqa makita
uqaripañas rimanankupaq mañakusqaku: – Tayta kamachikuq
ñuqayku Anastuwan hanay ayllukunaman rispa, hamunankupaq
kunarqamusaaqku, chaypiña kуска imatapas sumaq ruraypaq
rimanakusun – nin; hukkaqninñataq: – ñuqaykupas Alichantin
qichwa uray ayllukunata kay rimasqanchikta willarqamusaaqku,
chayna nisqanchik punchaw kaypi tarikunankupaq – nispa
nirqaku; chaymi kamachikuqpas: – ñuqaykupas chay imapas
llamkaypaq kaqkunata rantipakamuchkasaqku hinaspa
upitu aqallatapas miskiykachisaqkuña– nispan kacharparin.
Chay hinas rimanakuy tukuyta nisqankuman sapakama

ripusqaku. Sallqa suyuman rispas hatun urqu muqumanta huknin kamachikuq waqranta waqaykachin, chaysi chayta uyarispa muyuriqninpi kaq ayllukunaqa uyarisqaku: –Hanan ayllu kamachikuqkuna

uray kamachiy
wasimanmi qayasqa
kachkankichik,
chaypim qiswa
chaka simpaymanta
rimanakusun,
qawasqaykichik
hinam chakaqa
wichiykamuchkanña!,
jama hina kaspá

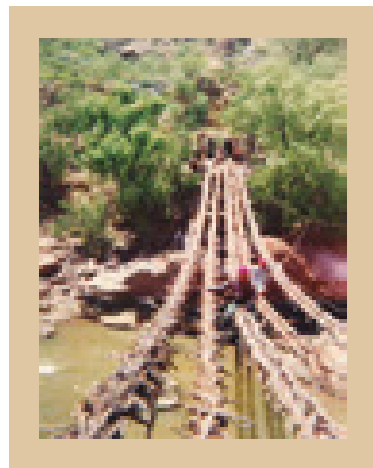

uyariqkuna chay willakuyta, ichapas kamachikuq illakusqa kaptinqa chayaykachinkichik! –nispan qayakuyta tukurqunku hinas pam Lirkay Qasa muqupipas waqrata waqachispanku, runakunapa uyariyninta rikchachinku, – ¡Kay hanay ayllu kamachikuqkuna, uraypi kaq kamachikuqmi, mincha punchawpaq qayakamuchkan, chaypin qiswa chaka simpaymanta rimanakusun, chaypitaqmi ima hinam ñawpapi ima rurakusqanta churanakusunchik!, ¡hinataq uyariqkuna sichus kamachikuq illakuypi kaptin chayta willaykapuwankichik! – nispan ayllunkuman kutikamunku.

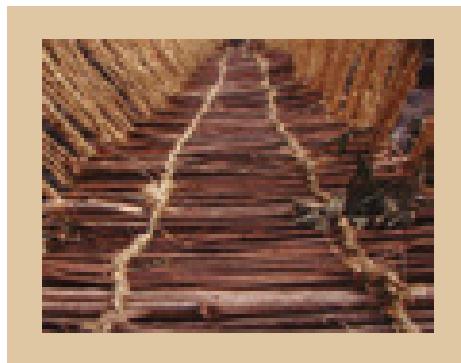
Uray ayllukuna
willaqkunapas chayhinata
rurasqaku, punchaw
rakisqapaq kamachikuqta
kunasqaku. Mincha
punchaw chayarquyta,
huñunakuy wasipi tawan
machu pukarukuna

misata umachachkasqa, alliqninpi uray kamachikuqkuna, ichuqninpiñataq hanay ayllu kamachiqninkunas siqillapi tiyasqaku, chimpankupiñataq kamachikuqkunapa warminkuna, paykunapas siqillapitaq tiyasqaku. Lliwña chayamusqankupi Pachakamaqpa sutinpi, misata tinkaykuspa, allin sunquta watukuspa, huñunakuy qallarisqa. Pukarukunam llapan ima rurana kasqanta umallapi hatallinku, tawankum yuyaqquna, tawan inti qawariqninpi misayuqquna kanku, chaymi kamachikuqkunata ima ruraytapas yachachinku.

Paykuna willakuyta tukurquptinkus, umachaq kamachikuq: – taytakuna qawasqaykichikhinam Urupampa Mayu hawanpi kaq chakanchik llumpaytaña mawkayarqun, chaymi mallki waskankunapas tipirquypaqña kachkanku, rikrankunapi waskakunapas lliwña chinkarqunku, chay hinapi manaña Aqupampaman chinpanapaq allinñachu, yanqam pipas chayninta atipakusqanpi wichiyrqunman, ayllunchikkunam chaypiqa chikipihina tarikunku – nispan qallarisqa, chaypis hanay ayllukunapi umachaq kamachikuq: – hanay ayllukunapa sutinpi llapaykichikta rimakuykullaykichik, arí kaytaqa ñam willakurqaniña imaynam alma Kusi asnuntin wichiyrqunmanta pacha, kunanqa allinpaqchiki kay huñunakuy kachkan, musuqmantaña chakanchiktaqa tiqsikusun – nispan tukun. Uray ayllukuna kamachikuqpas: – taytakuna, llapaykichikta napaykamuykichik, arí ñuqaykupas ñam rimanakunikuña, chakataqa musuqmantañam awakusunchik, aswan kaypiqa imam apamunanchiktaña mitanakusun, hinaspapas chimpan Inka Kuchu ayllupas chaypaqqa mikuytas iskay punchawpaq ruranaqaku, hichpan Allpas ayllupas sachá

qirukunata qumunqaku,
 ninakusqanchik punchawpaq
 chayachimunqaku– nispan
 willakuntaq. Kunqallapi
 kamachikuqsi: – ¡may hina
 allimi kuyasqaykuna allin sunqu
 kayqa! ¡chayqaya llapan
 ayllunchikkuna makinkuta
 churachkanku, ima hinam
 ñawpapi karqa, chayhinaqa imam apamunapaqña
 minkanakusun! – nin. Chaypis Pukaruqa: – tawapim kaytaqa
 rakinanchik, hanan ayllukunam qiswa ichuta apamunqaku
 hinaspa qiñwa mallkipa siqi tullunkunata, uraypi kaq ayllukuna
 chaka sayachina kullukunata hinaspa qaqapi watana
 pukullukunata aspinqa; hukninñataq paqpa waskakunata
 ruranqa, wakintaqa chimpa ayllukunapas yanapakuyñinta
 chayaykachimunqa, kaytaqa llallinakuytahinam llamkasun
 – nispan nisqa. Chayqa yachasqahina kamachikuy kasqa.
 Chay tukusqanpis: – ¿ima pachapaqmi kaytaqa nichkanchik?
 –nispan huk kaqnin kamachikuq tapukusqa, hinaspan: – huk
 killamantachiki hallarisun chaykamaqa apamunanchiktam
 allichakunanchik – nispan kamachikuq tukuykamusqa.
 Huñunakuy tukuytaqa sapakama ayllunkunaman kutispanku,
 llapan ayllunkuwan nisqankuna allichakamunku. Iskay
 hanan ayllukunas ichuta rutumuspa qiswa ruranankupaq
 kasqaku, paykunas Chawpikalla urquta rispanku, qiswa ichuta
 rutumusqaku, chayta harawikusparaq mayu qucha patanman
 chayachimunku, chaypi yakupi nuyuchispanku qiswa waskakuna
 tuykunankupaq, chayqa kasqa llapan ayllupi kaqkunapa
 ruranansi, uñay hatunsi chaytaqa mitanakuspa rurasqaku.
 Hinataq iskay hanay ayllukunaqa qiñwa mallkipa llañun, siqi,
 suni kaspinkunata pallamunankupaq kunanakusqaku, chayta

pachapa manukuynin qusqanwan, achkata pallamusqaku; chayqa chakapa rikrankuna, patankuna, pampam qiswa kawchukuna ruranapaq, pallasqata llantullapi parquspa killapi suyachisqakuña. Uraypi kaq ayllukunapas manas qipakunchu, iskay ayllukunam yunkayuq chaypi anchatam paqpakuna wiñan, chaymantam qaytuta hurqumunku; paqpakunata rutuspam quchapi, mayupipas yaqa ismunankama nuyuchinku chaymanta waqtaspanku mikuyninta taspinku, chaypim qaytullanña qipakun, chayta tinkispam kawpuspa

waskakunata simpanku, chaypiqa uñantin hatunkunam yanapakunku. Hinaspaqa iskay qatiq ayllukuna mawka chaka paskananku karqa, hukninkas chaka karkaqninkunata kuchusqaku, chayña chakaqa mayuman siqaykun, uraypiñataq waskawan patanman mana mayu qachachakunanpaq astamunku hinaspam chaka harkanan pukullukunata kikin qaqa qawakunankama aspipayanku, chaymanmi kullukunata punchaw nisqankupi sayachinqaku, hinas chimpa Aqupampapi

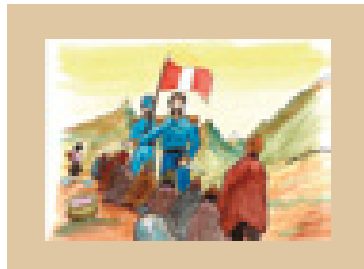
kaq Inka Kuchu ayllukunapas
churakusqanku yanapakuyninkuta
sachakunapa mallkinkunapa chaka
pampan sayay kulluchakunata
allichasqaku, hinaspataq Allpasmanta
raku kulluyuq sachakunata kirmawan
hichpallamanña aparqamusqaku.

Nisqanku punchaw chayarqamuptinmi llapan Kunqallapi
ayllu tiyaqkuna raymipi hina chaka pampapi tarinakunku,
sapakamam ayllukuna harawikuspanku chayamunku, tawan
suyumanta hinaraq, llapan minkakusqanta chayachimuspa.
Hallarinankupaqmi llaqtapi kaq misayuq, mayuman chaka
harkaq qaqakunaman haywarikun, chay allin chaskisqa
kaptinña llamkayta qallarinku; sapakamataqmi pachaman
kintukunku, tinkanku iñisqankumanhina pukupankupas, chaka
sayachiqkunam raku kullukunata sayachispanku qaqayta
panparqunku, qipanpi kaq watana kullukunatapas qaaq
uchkusqankupi harkachinku, chayqa tawam kanku sapakama
rurayniyuq, chaykamaqa qiñwa mallkikunata pampapi
tuykunku; kay rurayqa hatun kallpapaqmi chaymi chaywanqa
tawan ayllukunaña sapakama mayu chimpanan sayayninta
qiñwapa tullunkunata simpanku muyuspa muyuspa chaytaqa
rurasqaku. Chay tukurquspaqa chay raku raku waskakunatam,
llañu waskakunawan mayu hawanta chimpachinku,
chayñataq watana kullukunapi hapichispa tiquspa watanku,
ñawpaqtam pampankunata tinkispa churanku, chaymantaq
rikrankunata chakanku, chay pichqan waskata tiquspañam,
pampan awayta ruranku, risqanmanhinañataq qichqankupi
rikran waskata pampa patan wasakunatawan qiswakunawan
awanku, chayqa puriqkuna chaka kuyuriptin mana
wichiykunankupaqmi. Llapa ima apasqankum yaqa ima
kamaslla. Chaka simpay tukuytaqa chimpachiy qachwataraq
ruranku takispanku raymichakunku.

Willka llaqtapi sipinakuypi ayllu runapa kutichiynin

Chilimanta hamuq runakunawan awqanakuptinchiksi, Limamanta achka wallakuna hamusqaku, paykunas yaqa tawa waranqa runa kasqaku, anti suyupiñataq tayta Kasiriswan aslla ayllu runakuna, kamachiyninpi purispa, Piru mama suyuta awqanakuypi nanachikusqaku. Chay pachallas urqunapi ritipas, chilinupa kawallukunapa purisqanwan llikikusqaku, mayta chayta chayaspankus llapan runa tarisqankuta sipiaku. Hatús wasikuna suwasqa, tiyaq runankunapas maqasqa kamisqa hinaspa wañuchisqa kasqaku. Chayhinam kawra michiq aya takipa waqasqanpihina qunqaymanta: – ¡panran! – nispan tuqyarqamuq chaywan wañuyta apamuqku, chilinukunam chaytaqa rurasqaku. Kayqa mana imapas qukuq, mana sunquyuq, sipiylla sipiq, yawar mayuta saqispan mana huchayuqkunata wañuchispan puriaku, chayqa ayllu runakunapa sunqunpi piñakuyta, wañuy tarinankukama rikcharichiq.

Willkaqa huk qatinakuq qasakunapa sikiñpi tiyaqmi, chayqa urqkunapa muyurisqan, ayllu runankunaqa uywa michiylla rurayniyuq, mana hukkunataqa ruraqkuchu. Chay llaqtachaqa Wankawillkapa patmanmi, chayqa kimsa chunka waranqa taktipa karunchasqanpim tarikun. Chay pachaga manam awqanakuyta waqran waqasqanpas chayasqachu, manam qinankupa takiynintaqa pisichirqachu. Kawsakuynin, kusikuyninpas uwankunallapi, aylullanpi churasqam karqa. Chilimanta awqa wallankunas Wankawillkaman chayaraqamusqaku, chaytas pirwanukuna suyachkasqaku, ichaga mana allinta unanchakuspanku Willkanta asukusqaku, chayman chayaspankus lliwta kañarqurqaku, hinaspa iskay

chunka waranqa uywakunata aparikusqaku. Willka llaqtapi wañuy kasqanqa ancha manchakuypaqsi kasqa, manas chaypi tiyaqkunaga imatapas musyasqakuchu, qunqaymantas urqkunamanta millay runakuna uraykamun, hatun kuchunakunawan runakunata wañuchisqaku, wakinkunaga urqkunaman ayqinanpaqsi kasqaku, chaykunataqa bala tuqyaqkunawansi karumantapas wañurqachisqaku. Wakin qipakuqkunaga nina hawanpis wañullasqaku, mana llakipayakuyninkuta tarispanku.

Chaypis machu payakuna, warmachakuna, warmikunapas, mana amachakuyta atispanku mana allinkunatapas chaskisqaku, chilinukunaga asikuspankus Willka llaqtataqa rupaqachisqaku. Willka llaqta hichpallanpis huk uña hatu kasqa, chaypim Pedro sutiyuq wayna maman ñawsawan, chunka tawayuq watanpi paninwan kuska chaykunata qawasqaku. Kasqankumantas mana ima rurayta atispan, ima hinam pichqa pachak uywankunata apakusqankuta qawasqaku. Paypa ayqikunanpaq pachaqa kasqas, ichaqa mana mamanta saqirquyta atispan, chay hinallapi sayasqa, paninpa mamanpawan wiqinkunata samachispan. Chay hina

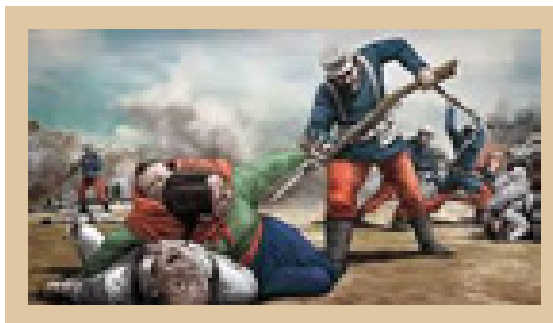
kasqankupis iskay chilinukuna wasinkuman chayaraqamun,
Piqrupa mamanta paninpa qayllanpi sayaykuspan tapun: –
¿imatam munankichik? – nispan, paykunaqa asikuspankus:

– chay warmicha
quwanaykikutam
munaniku– nispanku
qacha ñawiwana
qawaspanku kasqaku.

Piqrupa anchata
piñapakurquspan
kaspita hapiyuspan:

– ¡uywaykunata
aparquptiykichik mana
imatapas nirqaykichikchu, ichaqa paniytaqa manam hinallaqa
hapinkichikchu!, ¡wañusqa kaptiyñachiki chayqa kanman!–
nispan anyarqusqa.

Chay chili wallaqa asikuspan, tuqyaq wañuchinanwan:
¿manachu hinaspa paniykita quwanki? – nispan tuqyarqachin,
hinaspa huk ¡ay!– niqta uyarikun, Piqrupa suchukusqas hinaspa
mamanta qawaykuptinqa yawarllawanña kachkasqa,
chaysi kapiwan chilinuman kamaykun, ichaqa huk puriq
masinsi yanapaq yaykun, iskayninkumantaña, Piqrollataqa
tuksiparusqaku, umapi waqatarquspañataq chayllapi
yuyay chinkasqa qipakusqa. Chay qipantas sipasllataqa
munasqakuta rurasqaku, chay tukuspañataq wañurqachispanku

wasinta kañaykuspanku
ripukusqaku.

Isqun punchaw qapaq
sitwa killampim chilinukuna
Kunsipsyon Ilaqtapi
pirwanukunawan
llallichikurqa, chaypim
mana llallichikuyta

munaspanku runata
wañuchispa wañuyta
maskarqaku,
ichaga pirwanu
runakunam chay
walla wasinkuman
yaykuspanku
qayllamanta
wañuchirqaku,
kamachikuqinmi

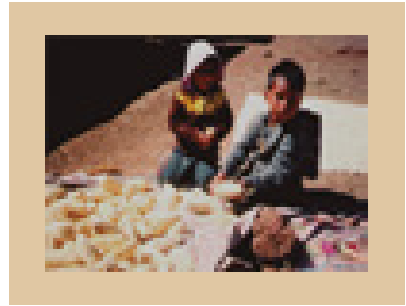
kasqa huk waynalla runa, paymi isparanta hapispan usqullaña ñawpaqta rirqa. Chay hinapim llapan chilinukunata wañuchiypi richkarqaku hinaptinmi hukkaqninta riqsirquspan, kikin runa kayninta churaspan: – jama paytaqa wañuchiychikchu! – nispan harkasqa hinaspa chay chilinu runawan qawachikuspan: – ¿ñuqataqa riqsiwachkankichu? – nispan hukninca umallanwan –manam nin – ñuqam kani chay masiykiwan uywankunata suwaspayki, mamanta wañuchirqanki hinaspa panintapas hapirquspaykichik wañuchisqaykichik, wañusqa kasqanta iñispa saqirqusqaykichik, chaymanta pacham maskarqaykichik, kayqaya tarirquyki, ¿maypitaq kuskachaq masiykiqa kachkan? – chilinuqa manchakuymanta pitukuspan pampachananta mañakun hinaspapas qunqaymanta sayarispan amachakuspan waynataqa yaqalla sipirqun, ichaga payqa allintañam awqanakuyta yachasqa, chay rayku hukkaqninpi sunqunpi kuchunawan tiparqun chaywan wañurqachin, hinaspan: – ¡kayqaya aylluykunapa yawarninmanta chaninchakuniña!, ¡kunanca wañunaykamam chilinukunata awqakusaq – nispan qipasqa. Chaymi Piqruqa Sikaya nisqanpi, huk awqanakuypi wañukullasqa, llaqta rayku, mama suyun rayku, llapan runa masin rayku kawsaynintapas quykuspan.

Kawsay uywaymanta willakuy

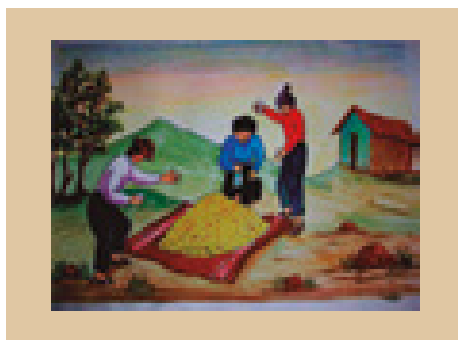
Sarapa llakisqa

Wanchuy ayllupim iskay irqi warmakuna sara iskuypi pukllastin rimanakuchkasqaku, sara uyway yachasqankuta tapunakuspa llallinakusqaku, piñanakuspankus: – ¡ñuqaa chaytaqa aswanmi yachani! ¡Qamhinachu yanqalla pukllakuni!

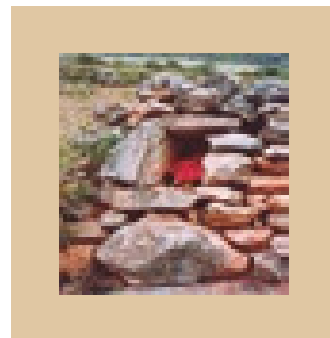
–nispan. Hukninpas: – ¿hinaspaqa iman raykutaq qampa saraykiqa chusu chusulla qispimurqa?, ¿chaychu qampaq kusa sara uywasqayki kanman? – nispan kutichisqa, chay hinallas warmakuna manaña chay kaminakuyta tukuspanku, pampapi pukllasqankutapas qunqaspa, yaqa sikunakuypiña kasqaku. Tumpa karumantas machu taytanku uyarispan qawamusqa, paysi amachaq rayku asuykusqa hinaspan: – ¡warmakuna ¿imamantataq kayhinataña kaminakuchkankichik?, ! ¡¿manachu hawkalla pukllankichikman? – nispan anyan. Huknin warmaga: –manam tayta awqakunikuchu, ichaqa kay wawqiyimi ¡Ñuqam sara uywaytaqa allinta yachani, qanmantaga nisqanpim, kay hinata rurani! – nispan nin; chaymi machuqa warmakunapa sunqun tiyachinam rayku: – Kuyasqay warmakuna, sara uywaypi wakintaqa ñam ayllu yachachiwanchikña, ichaqa kanraq yachaykuna pakasqahina kasqan, ¡mama saram kay hina kaptiykichik llakisqa kachkan!, chaymanta uyariyta ¿munankichikchu? – nisqa. Chaysi warmakunaga: – anri tayta

willariwayku – nispanku muqun qayllanpi tiyakusqaku;, taytakuqa allinta umanta aywirispanraqsi hallarinanpaq yuyaymanakun: – Willkaykuna mama saraqqa pachakamaqpa unanchasqanmi, ñawpa taytanchikpa kawsay uyway tarisqanmi karqa. Ñawpa pachapis runaqa kawsay uywaypaq mana yuyayniyuqchu karqa, maytapas mikuy maskaq rispanku, tarisqallanta mikuqku, chay tukurquptingqa huk suyukunamanña hukwaqku. Chay hinapis chiki pacha ancha parayuq kasqa, runakunaqa mikuy huñusqankuta apaykuspankus machaypi waqaychakusqaku, tiyasqanku mana llumpay qacha kananpaqsi pichakusqaku, machay hawaman qupata wischusqaku, chay qupapis usuchisqanku rurukunapas kasqa. Parakuna samaytas machaymanta llusqsimuspa, qupa qutupi kawsaykuna ikllirqamusqanta rikusqaku. Chayta qawspankus imanmanta sara wiñaqta riqsisqaku, allin yachay tarinankupaq kikinkuña sarapa rurunta panpasqaku, chaypas ikllirqamusqa, chaymanta pacham runakuna kawsaykunata uywayta yacharqaku. Warmakunaqa: – ¿manachus chaykama chakra rurayta yacharqaku tayta? – tapukun, machuchaqa: – manam, sallqapi, sachapi kkillanmanta wiñasqanmanta huqariqku, manam tarpuytaqa yacharqakuchu. Chaymi kay pachapi tarpuy yachasqanchik ichaqa mama pachapas kawsay uywaytaqa yachachiwanchik. Hinas huk runa mana tarpuy yachasqanta ñakaspan puñusqa, musquyninpis huk sumaq warmi rikurirqamusqa, paysi ima hinam muhu akllana, tarpuspa llamkay ruranamantapas yachachisqa: – ama llakisqaqa kaychu ñuqam mama sara uywaytaqa yachachisqayki; muhu hurquypi umachanta wallpapaq, sikintaqa kamchapaq, icha kutapaqpas, chawpinmantam muhupaq sumaqlata iskunchik. Chay iskusqatam tarpunapaq rikchachispa kusichinanchik – nispa nisqa. Runaqa rikchasqapas kanman

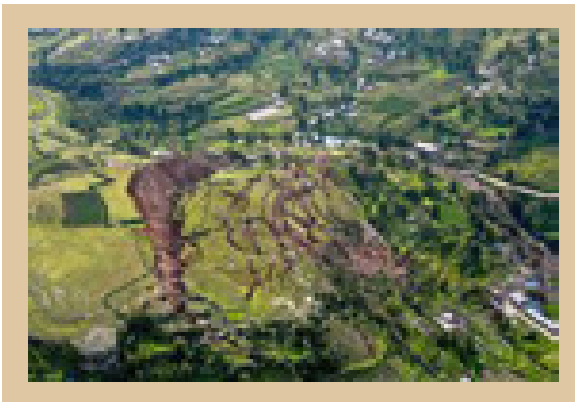
hinas: – mamallay hinaspaqa, ¿imahinatataq sara muhuta kusichina – nispan tapukusqa, warmiqa asinllas: – lliklla hawanman churaykuspam chaypi kusillata rimapayana, “mamallay mama sara rikchariy, musuq kawsaypaqmi kunakusqayki, qamllam kawsayta mirachiwaq” hinaspam “kay kuyakuy ñukñullatam apamuyki, qampas malliykuy” nispan aqawan challaykuna, sichus mana aqa kaptinqa, rahuchawanpas tinkaykunanchik yachakun nispan willasqa. Runaqa kusillas musqupakusqa hinaspa hina tapurikusqa: – ¿hinaspaqa sarapa kawsaynin kanchu?– nispan, warmiqa: – ñuqam sara kawsaypa samaynin kani, chaymi ima nisqaytapas yachani, qamkunam pachaman mana waytachispa tarpuwaptiykichik llakichiwankichik– nispa nisqa, runaqa: –¿mamay imaynataq waytachiya ruranchikman?, mama saraqqa: – chakrapaqa punkullun kanmi, chaypim pachapa manukuyninta mañakunchik, chaypaq krawil wayta akllasqata sumaq taytanchik pachakamaqpa sutinpi churapunchik. Chay hinapim kuyakuywan allpapas tarpusqata chikimanta harkaspam ruruchin - chay ruruchiwanqa– Chay nisqanpi tukun.

Runaqa huktawan: – ¿imapitaq mama sara llakichiykiku? – nispa tapukusqa, mama saraqqa:– achkapim qamkuna usuchiwankichik, tarpurquspa wawa kaptiy mana qatawankichikchu, qurawan wiñachiwankichik, qillakuspa kutipawankichik, urumanta mana amachawankichikchu, huqarisppas usuchiwankichik, ñankunapi wischusqa kaptiy mana huqariwankichikchu, qatupipas chaqrusqata rantikuwankichik, kay pachakunapi mana kamchallapipas mikuwankichikñachu, chaykunam anchata llakichivan. Mamay pachawan kuska, mana munastinpas wakchakunapaq, kuyaqkunapaq mirapunikuraq, wakinqa, aswan unquchiq, mikuykunata mikuspa qunqawachkankuña– nispan tukuykun.

Amaru chaqwasqanmanta

Punchaw paqariyta
aymuray killa risqanpi,
qunti wayra urqupi
kaq Paklla Pata sutiyuq
llaqtachata pakarqa.
Chay putka achikyay
manam allintachu
apamunman karqa,
aswanmi chiki intusqanta
unancharqa, utaq

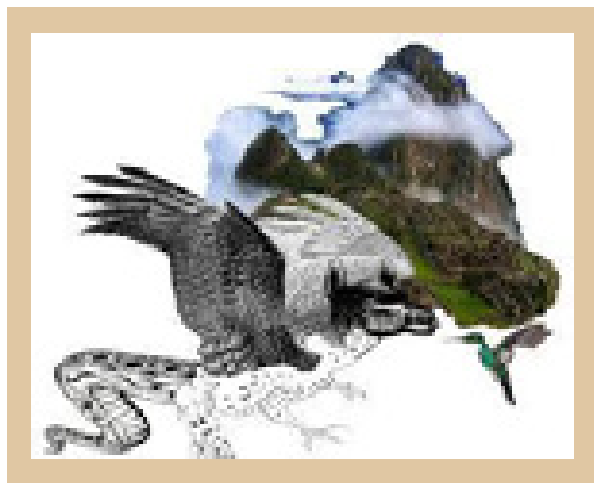
qapaqkunapa mana allin kawsaymanta maqakusqanta chay
kitipi kawsaq runakunapa hawanman churasqanta riqsichiq.
Intipas antawan kuskachakusqahina manam kusi tayta hinachu
kanchichkarqa, aswanmi anta antallamanta mancharisqahina
wachinkunata qunti wayrapa sikrankunata qawchirqa.
Chayhinapi llapan runa tapukurqaku–¿imataq chay karqamun?
– nispa. Manam pipas chaymantaga imatapas yachasqachu,
ichaga huk willakuymi utqayman mastarikurqa ...Pakllaqa
kumun ayllupa allpan, chay tutaqa yaqa waranqa iskaychasqa
takti sayaymi urayman sullwarqamusqa. Llaqtamantaga, kay
allpakunaqa yaqa kimsa waranqa takti karunchasqanpim tarikun,
kumunkunapa kapuqninmi karqa. May hina wichay uray qichqapi
tarikuspapas, paykunapaqa sara chakrankum karqa, achkanpiqa
uqu pampakunam tarikuq, chaynintam pukyuchakuna

paqarimuq, chay
yakutam michisqanku
uywakunapas
upyaqku.

Sara kallchaymi
chayraq qipa
punchawkuna
qallaykurqa, chay

tuta, runakuna rutusqa sara arkusqanku chawpinpi chukllakuspa puñusqaku. Chawpi tutataqa, kasqanku allpa pachapa ukunpis hatun qapariy uyarikusqa, hina qatinqinman waripa pacha kuyuchisqanhinas allpankuta uku pacha qaqaman tikrachkaqta musyarqunku. Runakuna puchukay pacha chayamusqantañas iñisqaku, chayqa tiqsi muyupa chinkayninхинаñas rikchakapusqaku. Chay kasqankumantam mana haypay atina

qapariykuna uyarikamurqa, ima hinam mankapi chillikukuna wichqasqa kaspanku waqasqankumanhina. Chaypim muchuyta mana tukuriqta tarirqaku, manchakuypas runa kaynin, samayninmanpas yaykusqa. Tutapas manaña achikyaqsi rikchakapusqaku hinaspaqa qunti wayra manam samarinapaqpas allinchu karqa, manataq chaypiqa qawakuyllatapas atirqakuchu, aswan tutayaqpi tarikurqaku. Achikyaytaqa hawkayay chayarqamun, manas mayqinpas ayllu runaqa wañusqachu, manataq uywankunaqa chinkapusqakuchu. Punchaw risqanpi hatun llaqtapi kaq runakunas chay chiki kasqanta qawanankupaq, Paklla Pataman risqaku. Llaqtapi kaq mistikunas sapankama yachaq tukuspanku, yachay wasipi yachasqankumanta imaraykum chay pacha sullwakusqan kasqankunata willaq tukusqaku. Chaypitaq ayllupi kaq runakuna karqaku, wakinmi nisqaku kayqa taytachapa piñakuyninpa maqakuyninmi, hinaspa wakinqa: – ¡Amarupa rurasqanmi kayqa!, ¡manam hukqa kanmanchu Amarum...! Achka punchaw qipatas tayta Bartulupa churinkuna allpa kuyuchisqanta qawarqusqaku, Amarupas qawarqusqankuta

musyaspansi, warmakunata wayqun ñanninta qatikachasqa, paykuna amachakuspa rumiwan chamqasqaku. Hinataqsi tayta Grimaldupas killayuq tutapi uqu pampapi tarirusqa, chay qawarichkaptinsi chinkarusqa. Ichaqa Amaruqa ima hinam sipirquyta munaptinku piñakusqam karqa hinaspam chay pachamanta pacha kuyuyqa qallarirqaña, chay kunan ayllupa allpa pachatanqa tikrarquspan karuman qipirikurqun. Amam Amarutaqa piñachinkumanchu karqa.... Ichaqa: – ¿Imataq chay Amaruqa karqa? wakinmi: – chayqa huk hatun rupu kuchihina chukchasapa puka rikchayniyuqmi– ninku. Chayqa pacha ukunpim yachan, mana pi runapas chakrakunapi kasqallanpim llusqimun, ichaqa sichus pipas qawarquspan qatispan piñachiptinqa, payqa pacha qarankunatañam kuyuchiypi rin hinaspam kuyurqachispaqa achka allpata maykamapas aparqunmanmi, chaynapiqa wañuytapas puchukaytapas tarikuchwan – nispa rimanku.

Chaymantam runakuna rimanakuspa kuyapayanakuspanku kachkarqaku, chayna kasqantaqa uywapa rikchayninta qusqaku. Hukkunaqa mana chiqap rikusqankumanta rimaylla kasqanta iñisqaku, wakinqa tumpa mancharisqas ayllupa riqsiyninmanta kasqaku. Kayqa karqa imaynam runakuna pachapi imapas kawsasqanta iñisqankupi, riqsisqankumanhina rurasqam. Amaruqa mana paykunallapa umanpichu karqa, aswanqa anti suyupi achka llaqtakunapa riqsisqanmi karqa, ichaqa maypi chaypi rikurispam, qapaqkunapa churasqan chikita apamuq, utaq mana allin ruraykunamanta maqaspa wanachinanpaq churasqa kasqanta yachaqku.

Runakunam kaymanta llakikuspa pipas kuyaykunanta, sunqunku tiyachinanmanta suyachkarqaku, chaynapim pisillapaqpas llaqtamanta tayta kura chayaraqamuspan: – Kay allpanchikta, Amaru huk pachaman ripunanpaqqa saminchananchikmi, hina kutichiyinta qunanchik, chay hinapi manaña pachata kuyuchispan chiki apamuwananchikpaq – nispan runakunata iñichisqa. Yaqa llapallan ayllu runakunas chukunkuta hurqukuspankuraq kay nisqanta anri nisqaku hinaspa chay rurananpaq kunakusqaku. Nisqanmanhinaqa tayta kuraqa allpa kuyuchisqankunapi purispan, yaku saminchasqanwan challasqa

hinaspam Latin simipi mañakuyta rimapakuspa Amaruta qarqunanpaq kasqa:

– ¡Unanchaqa sutinpi kaymanta maymanpas ripukuy! Amaña kay runakunataqa intuychu– nispan kunasqa. Chay

saminchay tukuytaqa runakunas tumpa sunqun tiyasqaña tarikusqaku, ichaqa manaraq chay qunqayta atipasqakuchu, chaysi kawsay chinkachikusqankumanta huk ayllukunapas yanapasqaku.

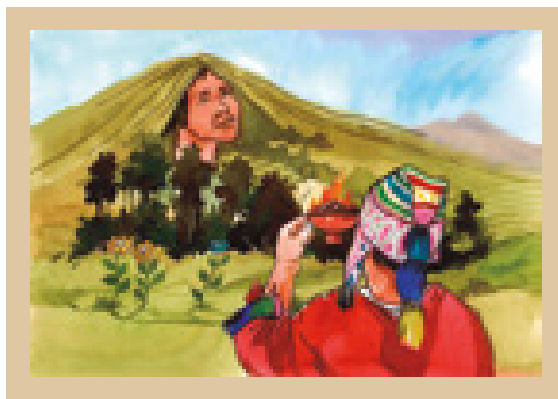
Amarupa rurasqanmantaqa achkam killakunaraqmi rimanakuykunapi, icha imapipas yuyarispanku yuyachinakuqku, ichaqa manañam chay pachamantaqa imapas pacha kuyurqañachu, chaysi runakunaqa chiqap ripukusqantaña iñirqaku, chay willakuykunaqa machu kaqkunallanwanña kunankama qiparun. Paklla allpakunaqa chay tikrasqankunapipas musuqmantam kunankama sara tarpuy chakrakunaraq kanku.

Kanlalay quchapa kuyakuyninmanta

Anqara suyupi iskay maqtawan sipas chayraq yananchakusqaku hinaspan wasi tiqsikusqankupi tiyasqaku, ichaqa paykunapaqqa manam sumaq kawsanankupaq imankupas kasqachu, manas mikunankupaqpas allillaqa tarisqakuchu, pachankumantapas yanqallañas kasqaku, ayllunku qusqankupas lliwsi mawkayarquspa tukuchkasqaña. Paykunaqa anchatas kuyanakuqku, chaynapi pacha risqanpi warmi wiksayuq kasqanta musyarqusqa hinaspas qusanwan kaynata rimanakusqaku: – ¿Imaynataq kawsasun mana imanchikpas kachkaptinqa? ¿Pillataq yanapakuyta quwanchikman? Kay sallqapiqa manataq kawsaykunallapas anchaqa wiñanchu...

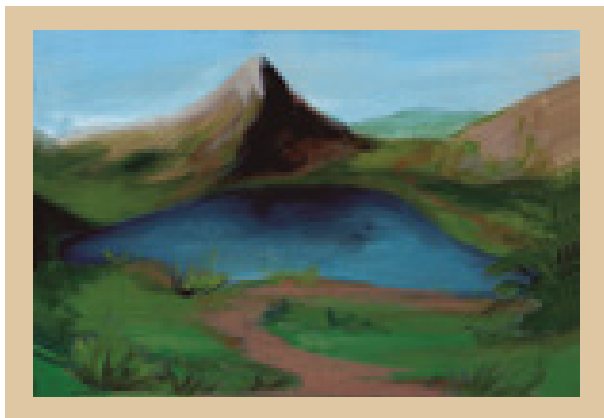
¿Imatam mikuchisun wawa churinchiktaqa? –qariqa llakillawanña nisqa. Warmichaqa kuyay sunqullawansi: Anaqpi kaq unanchaqkunata mañakuspanchik imallapas, haykallapas kaqta maskasunchik,

maskaspaga tarisunmi... ama llumpaytaqa llakikuychu...–nispam nisqa. Qariqa manaraq warmin wachakunanpaq kachkaptin, mikuy maskamunanpaqsi churapakun, chaynas sapa punchaw urqun qasanta muyurimuq: –icha atuqpa puchullantapas tariyman– nispa, llapan urqkunapis purisqa, qaqakuna ukunkunatapas watukusqa, chakrakunapipas qawaristinsi purisqa, –ichapas chinkasqa utaq qunqasqa ushakunapas kanman –nispa. Sapa punchawsi manaraq pacha achikyayllata llusiq hinaspa tutaña kutiykuq, achka punchawñas kaytaqa waqastin rurasqa, mana imatapas tarispan warminmanqa mana uyallanpas qawarinanpaq kasqachu. Chaynapi huk

punchaw purisqanpi anaqta pisiparqusqa, hichpanpi urqu kuchupis huk machay kasqa, chaymansi wayramanta, intimanta harkakunanpaq asuykusqa; machaypis llakita apukunata llapan unanchaqkunatawan sutin, sutin yanapaykunankupaq mañakusqa, chay tiyasqanpis puñuy aysarqusqa, chaypis musqupakusqa, chaypi kachkaptinsi huk machucha rikurirqamusqa, asuykuspansi taytakuchaqa qawapayan, hinaspan allimanta rimapayaspan asuykamusqa, chaypi qarillataqa nisqa:– ¿imanasqataq kaypi kachkanki? ¿imatataq kuyasqay warma kay sallqakunapi maskachkanki? –nispan tapusqa.

Tapusqanta
 uyarikuspas runaqa lliw
 intusqan llakikunamanta
 willasqa: –taytallay
 achka punchawñam
 warmiywan
 kasarakusqay
 kachkan, ichaqa
 mana kapuqniyuq

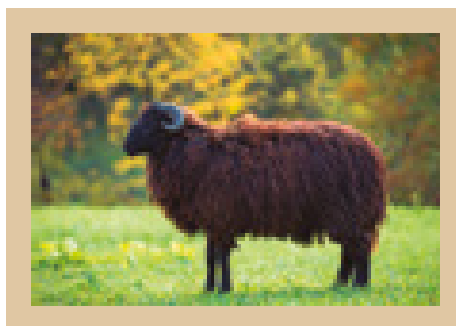

kaspa, mana mikunallaykupaqpas tarinikuchu, warmiypas wiksayakuspan wachakunanpaq hichpañña kachkan, pachallaykupas mawkayarqunñam, mana kapuqniyuq kaspa manam qichwapipas chakrayku kanchu, chaymi urqun qasan maskapakuni, icharaq imallatapas tariyman nispay– chaynatas willayta tukusqa.

Willakusqan uyariyta tukuspan taytakuchaqa: –Mana manchatiku kaspaykiqa, paqarin kay pachapihina maskasqayki tarinaykipaq kayman kutirqamuy – chay nispani karunchakusqa. Runaqa qunqaymantas rikcharirquspan machuchataqa machaypi maskan, hinas hichpankunapipas manas yupillantapas tarisqachu, tumpa mancharisqa yaqa tutaykuqta wasinman kutikusqa, chaypis, musqukusqanta warmichanman

willasqa: –samakusqaypim puñuy aysarquwaptin puñurqusqani, chaypiñataq musquyniypi kaykunata qawarqani...–nispan, warmiqa: –chayqa urqupa waqaychaqnin taytakuchiki –nispan nisqa, sichus mana manchakunkichu hinaspaqa nisqanhinachiki rinayki kanqa, ichapas allinpaq kanman– nisqa.

Musquypi machupa nisqan pachapis paqarinninman machay punkupiña suyasqa, chaynas machay ukuman yaykusqa, tutayaqpi mana qawakuspan, allinlla kuchukama ichisqa, ichaqa mana puñuytapas tarisqachu, chayna aytinyachkaptinsi taytakucha hatun punchunwan aytukusqa rikurirqamusqa, chaysi runata qawaspan: –allin chiqap simiyuq kasqanki... kunanqa Hatun Qucha chinpan Kanlalayman rispayki, chaypi qucha patanpi suyanki, chay kasqaykipim yana usha llusqirqamunqa, chaytam kaspiwan waqtaspayki quchaman kutinankama llusqinanta michakunki, chaynata ruraptiykim yuraq usha llusqimunqa, chay ushatam utqayman hapirqunki, mana quchaman kutiykunanpaq, chaymi qampaq usha qusqay kanqa, chayna kaptinqa yachankiñam iman ruranaykita, utqayman rispa suyamuy– nispan chinkarqusqa.

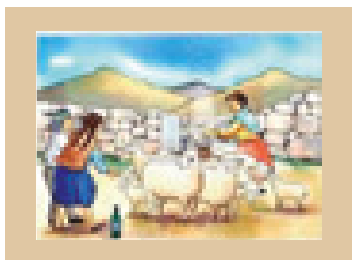

Runaqa utqayllamansi kaspi aptakusqa urquta sawarquspan, Hatun Quchaman chayasqa, chimpa Kanlalay nisqan qucha patanpi machupa nisqanpihina suyan; manapas chayachkaptinsi qunqaymanta huk yana usha quchamanta rikurirqamusqa, quchamanta mana allpa pachaman llusqinanpaq kallpaspan harkan, taytakupa nisqanpihinas kaspiwan waqtarqusqa, chaysi yana ushaqa quchaman kaqla kutiykusqa. Manaraqsi samaytapas atisqaraqchu hinaspan huk yana ushañataq llusqirqamun, chay ushapas chaynalla lluptirqunanpaq kasqa, qariqa kallpaykuspansi waqtarquspan

hinalla quchaman kutichin.
 Chaynallas tukuy tuta
 yana ushakuna harkayllapi
 kasqa; runaqa pisipay
 pisipaysi achikyasqanta
 musyasqa, ichaqa hinallas
 sayaspan suyan, manaraq
 inti qispimuchkaptinsi,

quchapi puyu chawpinmanta huk hatun yuraq usha
 rikurirqamusqa, pampaman llusirqamuspas ayqikuyta
 munasqa, chayta millqayninpi chakinkunawan arwikuspan

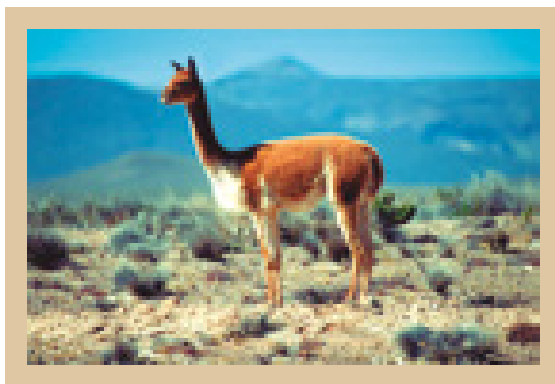
hapirusqa, chayhinachkaptinsi qipanta
 achka yuraq ushakuna yakumanta
 llusirqamusqaku, achkas huk
 kanchaman tupaq uywakuna kasqaku,
 chayqa manañas lluptinkuñachu.

Qipantas taytakucha huktawan
 rikurirqamun, chaypi sumaq llampu simiwan: – Qam allin runa
 kasqayki raykum kay lliw yuraq ushakunata quchkayki, chaywan
 hawkalla aylluypiwan sumaq kawsakunaykipaq –nispan rimapayasqa.
 Runaqa kuisqa pay ninanpaqsi qimchiykusqa, qawarinanpaqqa
 manañas machuchaqa kasqañachu, qucha chawpinpi
 puyuchallaña chinkaykuchkasqa, waqanayastinpas hinas quchukun.

Chaymantas runaqa uywakunata qatikuspan
 wasinman chayarqun, warminga mancharisqas qawan: –
 ¿maymantataq kaynaña uywakunataqa aparqamunki?
 ¿icha suwaraqamunkichu? – nispa tapun. Runaqa kuisqas
 iman kaqta willan: – ¿manachum kikiyki riy niwarqanki?
 Chayqaya Kanlalay quchapa yayan allin kawsananchikpaq
 kayta qurqamuwanchik, paytam pay nikunanchik– nispan
 tukuykun. Chaymantam kay aylluqa manaña muchuypichu
 kawsarqa, aswanmi churinkunapiwan achkata uywankunata
 mirachikurqaku, hinataq kikin quchaman, yayanmanpas sapa
 kuti yuyarispanku kuyakuyninkuta haywarikuqku.

Katacha wikuñachanwan

Katalina sutiyuq warmas urqupi tiyasqa, paysi uywankunata michinan rayku ichu wasichapi yachakuq, chay tiyasqan urqupiqa manas ima kawsay mikuypas ruruqchu, uywa qachulla iklliripan wiñaq. Chay kitipi michiq masinkunas Katacha sutiwan riqsisqaku. Hinas uywan michisqanpi Iskay Urqu chawpin wayqunta richkaspan, huk chayraq wachasqa wikuñachata tarisqa, paysi ancha llakita qaparkachastin waqasqa. Katachaqa asuykupas wikuñachataqa qunqaymanta hapirqusqa hinaspan llikllanwan wankirquspan, wikuñachapa mamanta maskan, ichaqa manas maypipas maman wikuñaqa rikurinchi. Mana waqananpaqsi yakuta upyachin, chaywan tumpatas wikuñachaqa upallarqusqa.

Qatusman kutirqamuspansi, huk wawayuq wakamanta ñukñuta chawarqun, chay chawasqanta quñichallata wikuñachaman upyachisqa, allinta saksarquspansi wikuñachaqa manaña waqasqañachu, hina chay pampapis waqtapakuspan puñurqullan.

Katachaqa sapa punchawsi wakanmanta chawaykuspa upyachiq, chaynas wikuñachaqa qaliña wiñarqusqa, allquchanhinas qipallanpi puriqpas. Katachaqa chitakusqan wikuñachataqa anchatas kuyaq. Ichaqa mana kawsaykuna wiñasqan rayku mikunankupaq llaqtapi qatullamanta imatapas rantipakuq, chaysi manaña mikunankupaq kaptin llaqtaman uraykusqa. Rinanpaqsi hatuspi kaq michiq masinkunata, wasin qawanankupaq minkakusqa: –Tayta mamallaykuna, ama hina kaspas wasillayta

qawaykapuwankichik– nispa, kuyaq masin Maryachata uywan michinanpaq: – uywallayta kay punchaw michiykapuwanki, llaqtamanta imallatapas apamusqayki–nispan kunakusqa.

Katachaqa wikuñachantin kawsaykuna rantipakuq risqaku. Rantipakurquspañas Katachaqa mulli sikiñpi llantuchanman llikllan allichakuq

asuykusqa hinaspa qipikuykuspa qatusnman kutiyta qallarisqa.

Karuchataña risqanpis qunqaymanta muyurispán wikuñachanmanta

illachikusqa, qipanta qawariptinqa

wikuñachanqa manas qatisqachu, chayllapis

mancharisqa ñanpi wasiyuqman qipinta saqipakuspan,

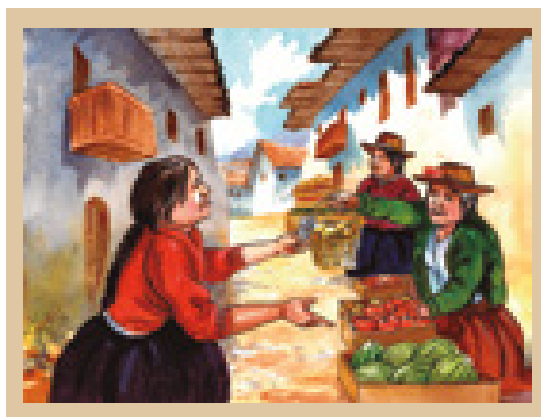
wikuñachan maskaq llaqtaman kallpasqa, chay wasikuna

rantipakusqanman yaykuspa wikuñacha kasqanmanta

tapukusqa, ichaqa manas mayqinpas wikuñacha rikusqantaqa

willanchu. Yaqa inti siqaykuytaña warmaqqa qipinta qipikuspan

qatusninman waqastin kutisqa.

Kasqansi ayllu masinkunata willan, wasin qawanankupaq

kunakuspan, llaqtaman

wikuñan maskaq kutirin.

Purisqanpis huk runata

tapukusqa: – ¿manachu

tayta huk uña wikuñachata

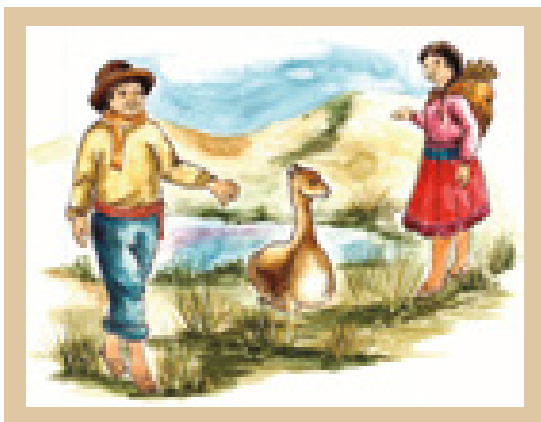
qawakullankiman karqa? –

nispan; runaqa: – kaymanta

karu llaqtapim waskawan

watasqa uña wikuñachata

qawarqani, yarqaymantam

qaparkachachkarqa, chay llaqtaman chayanaykipaq
anchatam purinki, huk llaqtataraqmi saqinki- nispan. Ñawpa
llaqtapim runaqa llamallata uywanku, paykunaqa puriqlla
kanku, chaymantam huk llaqtaman chayanki, chaypitaq
llamapa aychanta qatupi rantikunku- nispan willan.

Katachaqa chay willaykuyta uyarispan, allichakuspas risqa;
tukuy urqutas kukachanta akuykuspan yarqaymantapas purin,
ñawpaqta chayarqun llamapa llaqtan kasqanman, chaypi
puriqkunalla kasqaku. Chaymanta aycha qatu llaqtaman, hinas
qatiq llaqtaman chayaspan

wikuñachanmanta
tapurikusqa, kay llaqtapiqa
uywakuna purunyasqa,
mana runaqa llaqtanpichu
kasqaku. Huk runawan
tupaspan wikuñachanmanta
tapukun, runaqa: – imay
sunqulla kay qichqapim
uywachalla yarqaymanta
qaparkachaspa

waskawan watarayan- nispan willakun, chayta uyarispas
Katachaqa nisqanman kallpaykusqa, chaypis wikuñachantaqa
tarirqamusqa. Wikuñachaqa riqsirquspani manaña waqaspan
qayllanman asuykun. Wikuña uywaqsi rimaysapa suwa
runa kasqa, hinaspa Katachaqa: – tayta kay wikuñachaqa
ñuqapam- nisqa, uywaq runañataq: – kay wikuñataqa achka
qullqiwanmi rantimurqani, kawsayllatam mikun, qampa kaptinqa
llapan qullqi rantisqay, mikuchisqay, uywasqaymantawan
yupaykapuway- nispan kichakusqa. Katachapaqa manas
qullqin kasqachu chay rayku qatusninman uywankuna rantikuq
kutirin. Huktawansi wasin qawarinankupaq mañakusqa. Qullqita
aparikuspani hina ñan risqallanta qatispa kutirin, chaypis huk
qatuspi samapakusqanpi wañusqahina puñurusqa, musquyninpis

wikuñachaqa waqtanpi puñuchkasqa. Rikcharispansi Katachaqa llakikusqa, achikyayta chay hatusmanta wikuñachan rinanpaq lluaqisqa, chaysi samapakusqan wasi punkupi wikuñachanqa puñuchkasqa. Katachaqa kusiqallaña llikllanta kicharipan qipikusqa. Katachaqa allinta yuyaychakun: – Yanqataq chay runa suwamanta tumparquwanman hinaspa kamachikuqwan wichqarqachiwanman. Chaysi wikuña uywaqninpa wasinman kutirisqa. Chaysi runaqa tarisqanta willaptin mana kaqpaq hinachu hapin: –lullakunkim– nispan, aswan qullqita mañasqa, Katachaqa mana kamaptin aswan qullqi maskaq ripusqa. Runaqa wikuñacha mana ayqikunanpaqsi qullqi waskawan watarqusqa. Wikuñachaqa mana Katacha kutimuptin, qillay waskataqa tipirquspan hina ripokusqa, tutapayninpaqqa Katachapa wasinpi qullqi waskanta aysaristin rikurirusqa.

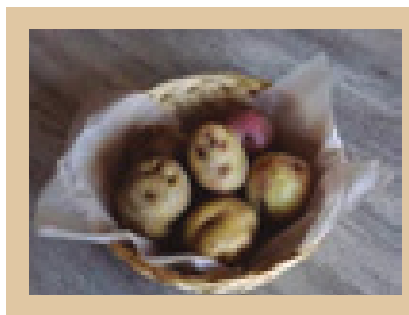
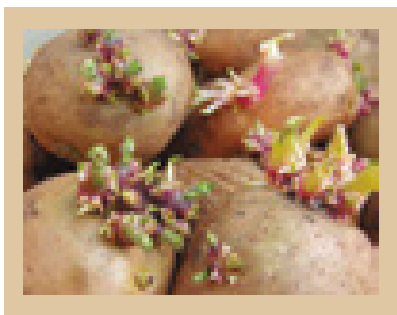
Katachaqa wasinpi wikuñachanta qawaykuspani kusiqallaña rikranpi marqakuspan: –kunan punchawmantaqa kuskam yachakusun mikusqa, mana mikusqapas, wayrata, chirita, parata, muchuspanchikpas, manañam rakinakusunñachu, kuskallanchikñam purikusun– nisqa. Chaymata pachas Katachaqa wikuñachanwan kuska tiyakusqaku, wikuñachanqa puqurquspani Katachapa kanchan huntata mirakusqa.

Mawka papa musuqwan tinkusqan

Kawsaykunapas runakunahinam yuyayniyuq kanku machukayta tarispaqa, musuq kawsaykunatam maskanku, chayqa imapas wiñasqanpi yacharichinanpaq hinataq sumaq kawsakuypi purinankupaq. Sallqa kuchupis machu papa manaña ancha kallpayuq kasqanta yachakuspan, llullu papachakunata maskananpaq umachakusqa: – ¿imahinataq imaynataq kay taqisqa kasqaymanta llullu kawsaypa kasqanman chayarquyman? manataq chakiypas kanchu, kay pukullupitaq machayrayani, ñam kiwlliykunapas wiñarquwachkanña, wañunayqa hichpallañam– nispan waqasqa. Kuskachaqnin papas: –Unancha qta mañakuy runapa musquyninman yaykuspa, yuyay qunaykipaq– nisqa, machu papaqa uyarikuspansi: – Mamallay pacha, hichpan apukuna qamkuna munaykuychik runapa musquyninpi rikurispay, imam kaqta yachachinaypaq, qipaytam llullu willkaykuna mana chikita unanchaspa hamuchkanku, imapas pachapi kasqanta mana yachaspanku – nispan mañakusqa. Nisqanhinas qapaqkuna, tutan ayllupi kaq runapa musquyninman yaykuchisqaku, chaypis machu papaqa suma qta, tawnanwan sayapakuspan ichisqa. Runapa qayllanpis: –Rimaykullayki tayta, ¿qamchu papa tarpuq kachkanki?– nispan riqsichikusqa, runaqa qawarayaspas: – arí tayta ñuqam tarpuq kani, ¿ima raykutaq asuykarqamuwanki?– nisqa, chaysi machuqa: – Ñuqam papakunapa machu taytan kani, sapa watam willkaykunata ima hinam pachapi purinankuta yachachini, mana chayqa manam allin chu qispinku, wakman kayman purispan sullullataña churi wawankutapas wachanku – nisqa. Runaqa: – ¿imaynataq chay papakunapas yachachinaraqchu kanman? – mana iñispan rimapakusqa, machuqa musuqmantas yuyaychachin: –¿manachu tarpusqaykikunapi mana allin tiyasqankuta, utaq chaqrusqa wiñasqanta; wakinqa mana

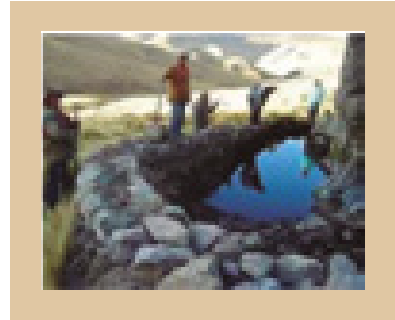
ñawiyuq, wiksukunata, misayuq hukllawasqata, unquywan hapichikuqta, uruwan tukuchikuqta qawanki? – nispan, runaqa: – jari tayta!, hinaspa ¿chay raykuchu chay chikikuna hamuwan? – nispa tapukusqa, machu papaqa: – arí llullu kawsaykuna qispinanpaqqa, churakusqanchik mawkayaq rurukunatam llullu kawsaywan tinkuchinanchik. Mawkayaqkunam musuq kawsaykunata imayna siqilla rurunankupaq yachachin, runapas ima hina uywanankuta, mikuchinankutapas. Chaymi musuq kawsaykuna mawka papa kunakusqanwan wiñaspan, yachaspankuña allinta puqurimunku– nispan tukuykun. Runaqa mana iñiq tukuspa: – ¿hinachu llapan kawsaypaq kay rurana? ¿icha papallapaqchu? – nispan tapukun; machuqa sunqunta musyaykuspan: – jama mana iñiq runaqa kaychu! Ñuqam anaq pacha, kuskachaq qapaqkunatapas qamwan rimanakunaypaq mañakurqani, chaymi kaykunata musquyniykipi rimapayachkayki, ¿mapas rikchariy?! – nispan chinkarqusqa. Runaqa chayllas rikchapakusqa hinaspas ayllunkunaman chaynata willasqa, chaysi wasipi kaq machu taytan: – chayqa chiqapmi, manañam

chay kawsaykunapa rimasqanta uyariyta atinchikñachu, qipa wiñaykunaqa kayta pukllakuyta hinallaña hapinku, chay nisqantam ruranayki yachakun– nispan nin. Runaqa manaraq inti qispimuytas mama pachapa manukuyninta mañakuspan papa sukanmanta iskay kimsa llullu papata altaraqamusqa, chaytas kuyaspallan misa pataman llikllapa hawanpi churan hinaspa papa taqisqan pukullumanta machu papata hurquspan kuskanta tiyachin: – ñuqqaq nisqallaykitam rurachkani tayta, rimanakunaykichikpaq anchukusaq– nispan llusqirun.

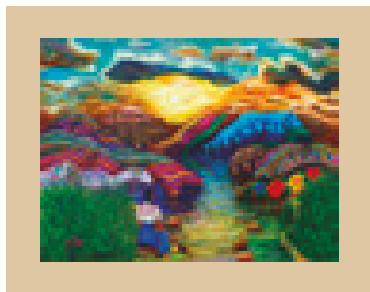
Suqus pukyu quñi kasqanmanta

Chiraw mitapi, punchaw chinkaykuytañam, antaqapa akchiyninwan, chakana churaqa qaqa sikipim huk runapa rikchayninta qawarqaniku, payqa kasqa Suqus Paytan sutiyuq runam, payqa hatun karay sayayniyuq, uyanpas qawakuyninpas allin yuyayniyuqpahina, raku tullu hinaspa qaqchu kayniyuq, rikrankunapim huk huñusqa sallqa achkan rikchaq pawkarchasqa waytakunata apachkasqa, qasqunmantañataq huk chimaq pukunanta warkusqata apasqa, waqtamantam wayquman uraykamun, rumi rumikunapa kallki kallkinta hinaspa huk kuchupi pukullupihina rinan kasqanta qawaykuspan, suqusqa sunqunmanta samaspan anchikusqa. Chukunta urqukuspanmi chaymanqa allinlla anchuykun, chaypiñataq waytan apasqankunata sumaqlata churaykuspan, umanpi yuyanillanwan saminchahina umanpi kasqankunata yuyasqanta pasakarín. Chay tukuytaqa chimaqninta pukuspanmi llakillataña waqachin chayqa kikinpa sunqunpi apasqan llakin anchikusqanpa kuskachaqnin hinas kasqa.

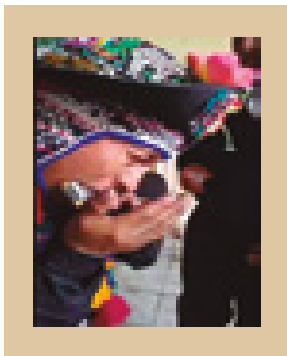
Chay tuta rampi rampi kasqanpis huk akchi rikchayniyuq warmi rikurirqamusqa, paysi huk llipyachkaqhina paychata urkunpi apasqa, waqaqa hawanman makinta churaspas, tapusqa: –yaw sumaq warmi ¿ima raykutaq kay chunniqpi llakita waqachkanki? – nispan nisqa, Suqusñataq uyanta uqarispan, tumpa mancharisqa nin: –¿qamchu pakanpalla sunquypa nanayniykuna wañuchinaykipaq churasqa kanki?– nispan warmita tapusqa, payqa: – manam ñuqaqa qapaq Nina kuru Quya akllam kani– nispan kutichisqa hinaspan qariqa: – ñuqapas Suqus Paytanmi kani, kay urqun qasan sallqakunapi wakcha kaspá, purikuspay kawsani, runakunam

kawsayniymanta tapukuptyy kay
kuchupi kuyasqay mamallaypa
wañukunan kasqanmanta
willawarqaku, kaypis sunqun
chawpinpi makallasqata ñuqantinta
wañusqata tarillasqaku, chaymi
sapa kuti kuyakuyniyta, kuskachaqniy

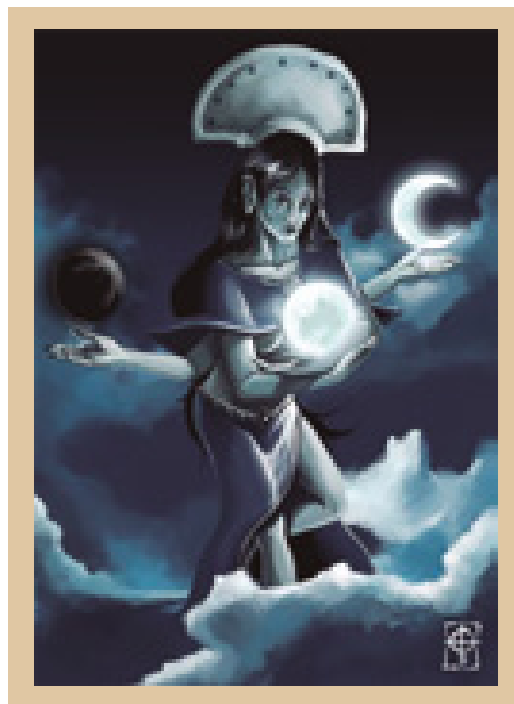
takiykunapas uyarichinaypaq kayman hamuni. Nina kuru
akllaqa: – allinmi chayqa Suqus, ichaqa manañam sumaq
sunquyki kirisqa nanayniyuq kanantaqa munaniñachu, kay
mamaykipa wañukusqan kuchuta saqispayki, haku ñuqawan
kuskach, ñuqam sumaq kawsayman apasqayki hinaspam
wiñaypaq kusikunaykipaq, qapaq kayman churasqayki
hinaspaqa purisqanchikpi chimaqllaykipa ancha sumaq
waqayninta waqachinaykitam mañakusqayki.

Nina kuru quya akllaqa, makinmanta hapiykuspa Suqus
Paytantaqa hinaspa urkunpi kaq nina paychiwan kanchiripan
chay tutayaq wayqunta pampaman uraykusqaku, chay
kanankamanqa chimaqninta sumaqlataña takikunata
waqachispan risqa. Qispinapata kuchuman chayaspankus,
Nina kuru akllaqa Suqustaqa huq kuntusqa rumikunapa
hawanpi churasqa hinaspa: – Kuyasqay Suqus anchatam
pay nikullayki sumaq takikunawan hinaspa chimaqniykiwan
kusichiwasqaykimanta. Ichaqa: – ripunayñam yachakun, kaypi
kasqaymantam ripukunay, ñuqaqa qapaq unanchaqkunapa

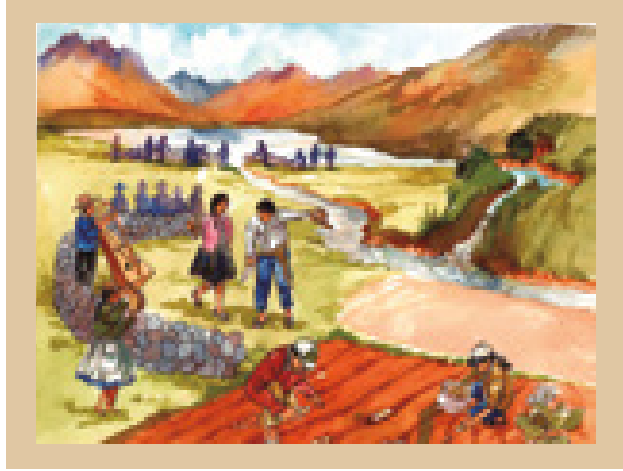
pakasqan sunqunmi kani, chaymi anti
apukunapa sunqunpi kawsani; ñuqaqa kay
allpa pachakunapi munaychakunaykipaq
kasqaykimanta willanayraykullam
hamurqani, kay sallqakunam kunanmantaqa
sumaq kawsay wiñachiq pampakunaña
kanqa, hinaspam ñuqapas mana yaku
pisisunaykipaq mana puchukaq yakutapas

qusqayki– nispan tukusqa.
 Suqusqa maypi sayasqankutas
 riqsiqusqaña hinaspan salla
 salla, kallki, sallqa kasqanta
 yachasqa, chaypiqa manas
 yakullapas kasqachu, chay
 rayku runakunapas mana
 chaypiqa pipas tiyaqchu,
 ichaqa Nina kurupa nisqantas
 iñisqa, chaynapis: –Kunan
 ripusqay qipallantam, tukuy
 tuta kay rumikuna muntusqata
 hurqunki hinaspan chaytaqa
 manaraq achikyayta
 tukunayki yachakun,
 kunanqa ripukunaypaq...
 hukchatawan chimaqniykita
 waqaykachimuy, chaywan kusiqa
 ripukunaypaq...¡Hukkamaña
 kuyasqay Suqus...wiñaykama...!–
 nispan chinkarqusqa.

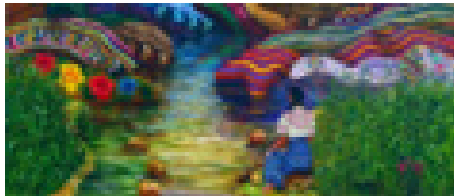
Nina kuru akllapa Suquspa hawanpi ñawiyuqsi, pay
 chimaqninta waqachinankama chinkakusqa. Chaymanta
 Suqusqa llamkayta qallarisqa, qaqapi laqasqa rumikunata
 tipllaspan, chay hurqusqanpis yaqa machayta hinaña
 rurarusqa, imaynam Nina kuru nisqantahina, ichaqa manaraq
 chaypiqa imapas nisqankunamantaqa qawakusqaraqchu.
 Suqusqa llamkasqanmantas punchawpa akchinta suyaspa
 samaykusqa, chaysi chay pachapi qaqqa raqrankuna
 kichasqanmanta huk hatunkaray machakwayhina kawsaq,
 nina ñawiyuq, chukchasapa rikurirqamusqa, kayta qawaspas
 Suqusqa mancharisqa qaparikuspan tapusqa: – ¿Pitaq
 icha imataq kanki, maymantataq hamunki? Nispan, chay
 manchakuypaq kawsaqsi: jama warma manchakuychu,
 Suqus Paytan kasqaykitaqa riqsinim, ñuqam Nina kuru akllapa

chaskinmi kani, kay
yaku ñawinchanta
qamman qunaypaqmi
kaymanqa hamurqani,
kaymi wiñaypaq mana
chakiyta llusqsimunqa,
ñuqañataqmi hina
kikiy waqaychaqnin
kanaypaq churasqa
kachkani hinaspapas
Quya Akllaymi

niwarqa achikyaytaqa
kay yakuqa inti llusqsimunankama tumpa quñim tarikunqa
hinaspapas unquykunapaaq allin hampiyuqmi kanqa– nispan
tukusqa, Suqus Paytanqa ancha kusikuyllawanñas chay
hampiyuq qucha qallariyninta armakusqa, chaywan qalilla
kawsakusqa.

Chay pachakunamantaraqmi kunankamapas Suquswan
sutichanku Lampa llaqtapa yaku paqarinnantaqa, chaypítaq
kay yakukunaqa manaraq achikyasqanpiqa quñi niraq
kasqantapas tarinchik, inti chayasqanmantaqa chiriñas, chay
machay quchapas runapa makinwan ruraraqahinas kunankama
qipakun, chaymanmi runakuna hampi tarinankupaq sapa kuti
rinku...

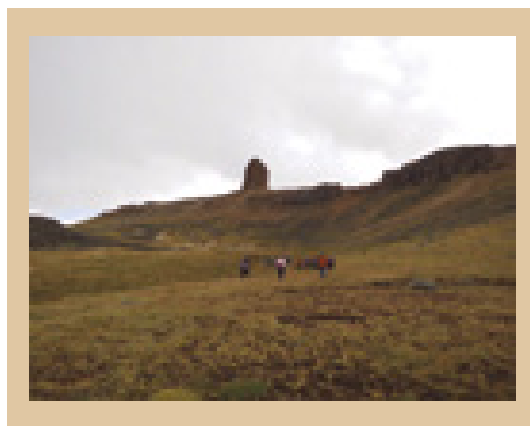

Qapaqkunapa kawsayninmanta willakuy

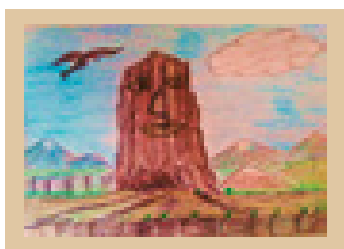
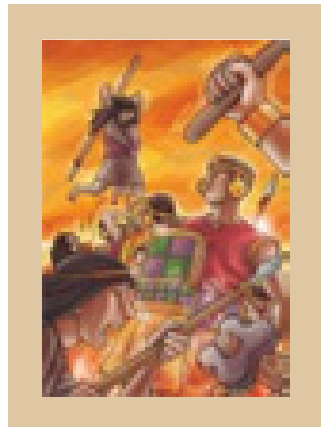
Tamrayku Apupa paqarisqan

Tamrayku apupaqa Lirkay llaqtamanta achka waranqa taktipa karunchasqanpim tarikun, chaypim munaychakusqan patapi sapallan tarikuspa qawamuwanchik, achkam Apu Tamraykumanta willakuykunaqa, ichaqa sallqa llaqtakunapi purisqaypim kayhinata willawarqaku:

Manaraq apukuna sutfin sutiyuq kachkasqanpis runakunaqa allpa pachakuna munaychakunankupaq awqachakurqaku, chaynam kamachikuqkuna Sinchiyuq Wallakunayuq karqaku, chaypis Parqu sutiyuq Anqara kamachikuq kasqa. Anqara suyupi munaychakusqanpi achkan aylluyuq kasqa, ayllunpis achkam churinkunapas kasqa, hukkaqninsi quya aklla Quri Sisa sutiyuq warmi churin karqa. Sipasqa ancha sumaq rikchayniyuq kasqa, mama pachapa waytanhinas, taytanpa puywan, sunqunhina qawarisqalla kasqa. Quri Sisamanqa manas pipas hinallaqa asuykunmanchu karqa, taytan piñallaña qaqchu kasqan rayku, manas hinallaqa munaykunmankuchu karqa. Wallankunapas paytaqa qapaqtahinas waqaychaqku, ichaqa

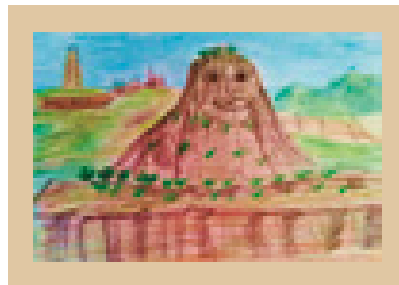
runapa sunqunqa munapakurquspaqa manam chaymantaqa rikunchu. Kamachikuqpa walla kamachikusqankunapis kasqa mana yupaychasqa wallan maqta, paysi pakanpalla Quri Sisataqa sunqunta suwaspan rimapayaq, kuyaspansi mana allin kawsaytapas tariqchu, tutatapas punchawchaykuspas payllapiña sunquyuq kasqa, ichaqa kamachikuqpa tukuy rikuqninkunas musyarquspanku willaykurqusqaku. Kamachikuqsi anaqta piñakurquspan: – ¿pitaq chay usakama runaqa churiyta usuchikunanpaq karqa? ¿iman raykutaq qapaqpa churintaqa munapakunqa? ¡qayllaymanta chaytaqa chuqaychik! – nispansi wallataqa qarqurqachisqa, churintañataq mana rimanakunankupaq hukwarqachisqa. Wachwahina antaykiru maqtaqa yanamanta rakirquptinku llakikusqa hinaspa chaynataña kamiptin, usuchiptin anchata piñapakuspan wakin walla kuyaq masinta huñurquspan kamachikuq awqananpaq allichakusqa: –¡kunanmi nina rawraqhina hawanman chayaspay pim kasqayta riqsichisqa! – nispan, awqanakuyupa kallpanwanña warma kuyasqan qichunanpaq kasqa.

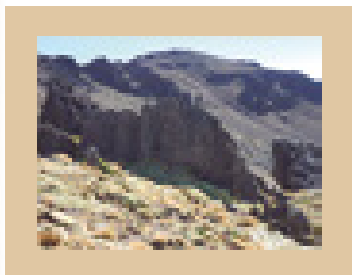
Chayhinas qarwa pampapi chimpan chimpan tarinakusqaku, ñawinkupas ninayasqas kunturpa mikunan uywa qawananhina, chaypi warakayuq, wachiyuq, maqanayuq, kuchunayuq, kukuwulukunawan ima hapikuspa awqanakuyta qallarisaqaku: – ¡sipisunnn...! Nisqankupis maqanakuyta, sipinakuyta qallarinku, achkam pachas imankuwanpas takanakuspa anchata wañuchinakusqaku, chaymantas yawarapas lluqllarikusqaraq, sawanakusparaq, ñawpanakusparaq, qipanakusparaqsi

mana tukuyta awqanakunku: – ¡chaqay...! ¡waqay...!
Nisparaqsi anyanakuspanku, kaminakuspanku kasqaku.
Yaqas kamachikuqpa wallankunataqa llallirqusqa. Chaypis

muyuriykuptinqa kamachikuq
karuman richkasqa churin Quri Sisa
ayqichikuchkaqta qawarqun, chaysi
wallankunata saqispan, taripaq
rispan kiryachikusqa. Chaynapis
wañunayastin kachkaspapas
hatarispas urquta wicharisqa, urqu

wasanman chayarquspas chayllapi
ankallarqusqa, chaymantapas hatariyta atipakunraqsi,
makillantaña haywarispan, manaña atinñachu: –¡Qamraykuuu,
qamraykuuu, qamrayku...!– nispan qipakusqa. Chaytas
pacha llakisqa qawasqa, urqupa sunqunmantas hatunmanta
rimarirqamusqa: –¡Haykukuyyyy!–nisqa, chayqa wamanipa
chaskikuy rimayninsi kasqa, chayllapis mama pachapas
anchallataña kicharikuspan wañunayaaq maqta wallataqa
pamparqun, chay hinaspas makinta urqusqaraq, chaynapis
qaqayarqusqa, chay qipaqninsi chawpi ruqananhina

urquyarqun, wallankunapas
hichpankunapim rumiyarquspanku
wiñaypaq qiparqunku, kutimuptin
rikcharinanta suyaspanku, chaypim
kuyakuy munakuyninpi pachapa
sunqunpi kunankama qipakun,
chaymanta pacham, chay aputaqa

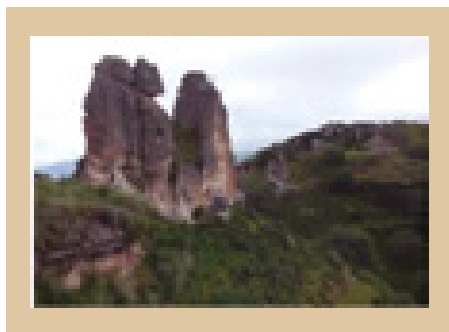
Tamraykuwan sutichanku. Ayqiqkunapas urqu wasantas
richkarqaku, kamachikuq mana allin sunquyuq kasqanpi,
pachaqa maqanan raykus, Quri Sisata waqachkaqta,
chukchustin richkaqta, kuyasqan walla kuskachananpaq
Lirkayman uraykuchkaptinña qaqaman tikrarqachin, chaytam
kunankama Chukchupa nisqanwan riqsinchik.

Ataypura kuyakuqninwan

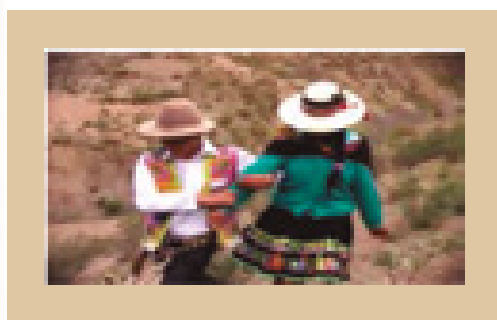
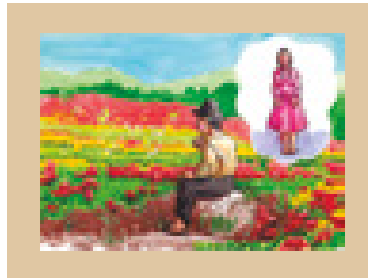
Qullqamarka llaqta wasan urqupim Ataypura apuqa tiyan, llaqtapa waqaychaqninmi, ichaqa qipa wiñay runakunam qunqaypaña qunqarqunku, chaymi huk aylluman watukuq rirqani, chaypim samakuni, chay tutam kukachata akuykuspa karqaniku, chaypim machu taytanku urqu sutinmanta tapukuqtiy, kaynata willaykuwan:

– Ñawpa pachakunapim apu suyukuna hatunkaray warikuna karqaku, chaymi suyunku

nanachikuypi, awqanakuypihina purisqaku, pisillas hatun riqsisqa sutiyuq apukunapas kasqa, huk kaqninmi hatun kuraq Rasuwillka apunchik, paysi yunkanirraq pachakunapi kamachispa, yunka allpankunapi ima rurukunatapas qispichisqa, chaypis achka runakuna yanapaqninkuna kasqa; chay quñi pampallapis ayllunkuna tiyasqaku, payñataq tiyanan urqupi kasqallanmanta imatapas kamachikuspan imankutapas aqaychaq kasqa, payqa hichpan Yanaquchawan kuskachakusqanmantas achka qari warmi churiyuq kasqaku, paykunas muyankupi tarpusqankunata qawaripanku llamkachikusqaku. Chaymanqa achka suyukunamantas llamkapakuqkuna, chay miski rurukuna ayllunkuman apananku rayku riqku. Hinallas watan watan runakunaqa ima llamkaypaqpas mitanakuqku, paykunatas Rasuwillkapa warmi churinkuna mikuytapas qaraqku. Chay huk kaqnin pachapis chimpan Anqara suyumanta Ataypura sutiyuq qari wayna risqa, paysi ima nisqankutapas wayralla ruraq, chay raykus kuyakuywan imatapas quqku, yaqañam watapas tukurqunña, maqtaqa manas ayllun kutiriytapas yuyasqachu, chaysi Rasuwillkaqa: –¿ima raykutaq kay maqtaqa mana wasinman kutiytapas yuyanchu?–nispan

yuyaychakusqa, chaysi tapun: – ¿ima raykutaq mana wasiykiman kutiytaqa munankichu?– nispan, maqtaqa: – kaypiqa allinmi tarikuni tayta, manam imapas pisiwanchu, sapallay kaspam hawka kani– nispan kutichisqa, machuqa chay nisqanwansi tumpata hawkayarqun, hinalla payqa llamkapakusqa, ichaqa huk kaqnin qarasqan sipasmantas sunquchakurqusqa, chaysi pakanpalla rimapayasqa: – may munay waytachahina kaqlataq qamqa kanki mamallay– nispan nisqa, pasñaqa pinqapakuspansi: –¿ima raykutaq chaykunataqa niwanki?– nispan michakusqa, waynaqa: –sumaqllaña waytapa sisan sumaqcha kasqaykipi, sumaq llampu sunquchayuqta qawaspaymi, anchata munakuyki, nisqa. Chay pachamantas sipasqa kusi ñawiwán maqtataqa qawasqa, imatapas achkatas qaraq, chaynapis rímanakuspanku pakasqallapi pukllapakusqaku, pacha risqanmanqa warmipa sunqunpipas kuyakuyqa qispirqusqaña, ichaqa taytan Rasuwillkaqa chayta qawarisqa hinaspa maqtataqa anyasqa: –¿ima raykutaq chay churiytaqa chikuchanki? ¿ichapas huchallikuyman

pusachkanki? – nispan tapupayasqa, waynaqa mana llullakunan raykus chiqapta kutichisqa: –taytallay manam sunquypiqa chaykunaqa kanraqchu, ichaqa anchatam churiykita kuyakuni– nispan kutichisqa, Rasuwillkaqa

piñakurquspansi: – ¡Manam chayqa kanmanchu!, ¡paqarin kapuqniykita chaninchapusqayki, chaywan ripunaykipaq! ¡manam churiytaqa quykimanchu! –nispan qaqcharqusqa; maqtaqa wañuytas chaywan tarin, llakisqallaña pasñata

pakallapi maskaspan ayqikunankupaq rimapayasqa: –kuyasqay urpichallay anchatam munakuyki, mana qamwanqa manach kawsallaymanchu, taytaykim qanmanta rakiwachkan, haku pakanpalla ripukusunchik– nisqa. Sipas warmaga anchatas payta kuyakusqa: –ñuqapas anchatam munakuyki, icha kanankamaqa manam imatapas ruraraqanchikraqchu, kunan tuta kuyanakusunchik, chaynapim warmiykiña kaspas, manaraq achikyayta ayqikusunchik– nispan llakinta samachisqa.

Waynaqa chay niptinsi tuta puñusqanman yaykurqusqa, chaypi wañuy pachapi kasqakuypihina anchata kuyanakusqaku, manaraq quyllur qispimuytas, as pachan aptakusqa Anqas Mayu patallanta Anqakama risqaku, chaypis waska chutarayasqa chayninta chimpanqusqaku, ñas Aqupampa qichqanta qispichkaptinku intiqa qispirqamusqa, chaypis Rasuwillkaqa rikchapakuspan warmi churinmantaqa illachikusqa:yaw maypitaq kachkanki, mana qawariykichu– nispan qayan, manas pipas kutichinchu, wakin churinkunaqa maskankus hinaspa mana tarinkuchu, mamantas tapun payqa yakukunawan rimanakusqa kaspan mayukunata: – ¡¿manachum wawallayta qawakullawaqchik

karqa?!– nispan tapukun,

chaysi Anqas Mayuqa:

– Mamay wawaykiqa

huk runawan kuskam

Anqupi chimpana

waskanta chinparquspan

Aqupampaman

wicharichkanku– nispan

kutichisqa, warmiya

chaytas apuman willan, payñataq anchata piñakurquspan

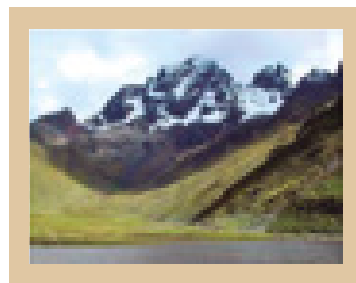
Qapaq warakanta hapiykuspan, hatunkaray rumikunata

chamqarqarisqa, chaysi parahina Aqupampa muyuriqninpi

chayan; paykunaqa llaqtaman chayasqakuña, chaypiñataq

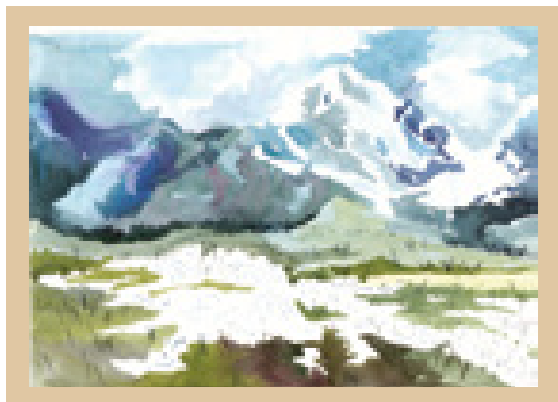

Anqara kamachikuq tiyasqa, paysi rikurquspan: –¿iman raykutaq qamkunaqa aputa piñachispa chikita apamuwankichik? jkaymanta asuwaychik– nispan chay patmamanta qarqusqa, chaysi kaqlla Urupampa Mayu wayqunman uraykusqaku, chay qipantas Rasuwilkaqa rumikunata qatichichkan, manam maypipas pakakuyta atisqakuchu, machaykunaman yaykuptinkus, machaypa waqaychaqninku, Rasuwillkapa churinku kaspanku willaqlla kasqaku, churinta mana imanayta atispañataq, kachaykuqlla kasqaku. Waynakunaqa kuyanakuyninkupa kallpanwansi manaña samayta ichisqaku, chaysi Urupampa Mayuta chimpanquspanku, Chiwyaq mayupiña humpinku chiriyananpaq armakusqaku, chaymanpas ninayasqa rumi chayarqamuspan yakutaqa timpurqachisqa, chaysi musuqamanta ayqinku, wayquntas Qullqan Markamanña wicharisqaku, urqu wasanpiña pisipasqa samaykusqaku: – manacha kaykamaqa haypachiwasunchu – nispanku tiyasqaku; qunqaymantas Rasuwillkaqa hatun rumiwan warmitaqa ñitirqachin, maqtaqa atipakunraqsi, huktas ñawi wiqintin pawaykuchkaptin, aswan hatun rumiwan wañurqachisqa, chaypis iskay kuyanakuq waynakuna kuskanku qaqayasqa wiñaypaq tiyachkanku. Kunankama Rasuwillkapa rumikuna chayachisqankunapiqa qala kasqanmanta, yunka niraq pachakunaman tikrasqaku, chay raykum kunankama may purisqapipas miski ruruta tarpukunchik, chaymi kunankama Ataypurataqa kuskan qaqantinta kuyanakuqkuna kunakuspanku yupaychanku, ñuqaykupas Rasuwillkataqa manchakuywan imatapas, imapaqpas haywarikuyta churapuniku. Pay Rasuwilkapas may tiyasqanmantam llakisqa churinta watukamun. Chayna nispan willakuyta tukurqamun, chaykamaqa achikyaypas chayarqamuchkasqaña.

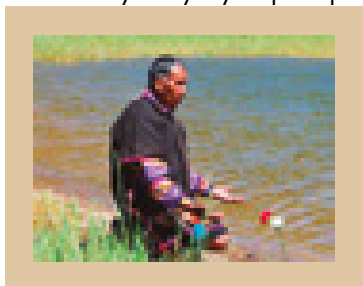
Sarasara llaqtatam waqaychaq

Achka wata ñawpa
risqanpim Sarasarapa
chakin wayqupi, kimsa
pallqapa chawpinpi
sumaq llaqtacha karqa,
chay raykum chaypiqa
yakuqa achka kasqanpi,
muyuriqninpiqa llapa
imapas waytayuaq
qumirlla kasqa, chaypis

qumir yuyukuna, waytakunapas
sumaq qawakuyllapaq
kasqa. Rusas hawankunapis
pawkarchaqa pillpintukunapas
samaykuqku, siwar qintichakunapas
mallkin mallkin, mana kaq
waytakunamantapas miskita
husquspan pawaykachaq.

Chay kuyayllapaq kitichapa
apunkunaqa huk iskay

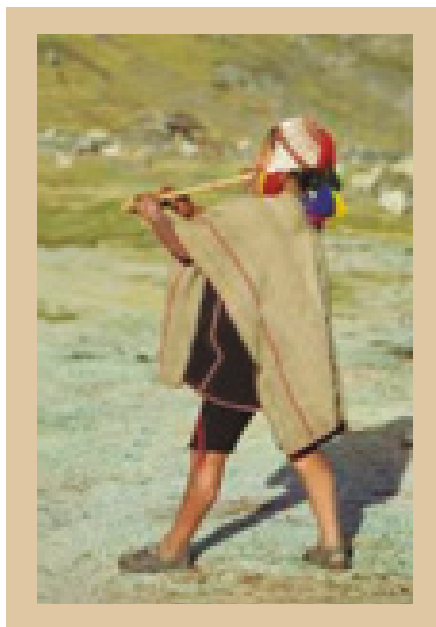

kuskachasqa runakunam,
paykunam allin qapaqkunapa
wawqi panin kasqaku. Qariqa
Ullantay qapaq sinchipa
wawqinsi kasqa, warmiñataq
Manku Qapaqpa willkan
kanman karqa. Qusanmi
Gabriel Ninakuntur sutiyaq,
warminñataq Kurnilya

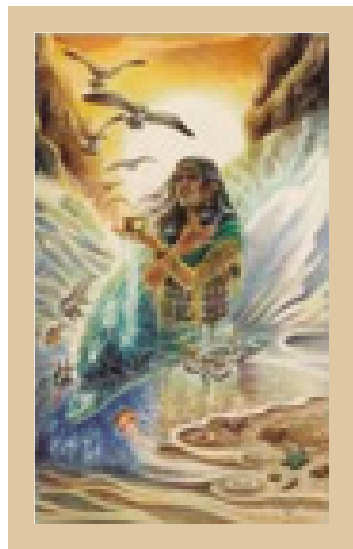
Quritina, paykunaqa allin
riqsisqa, haykapipas kusi
uyayuqllas kasqaku; manas
haykapipas piñasqaqa
kanmankuchu karqa,
hawkam imapas kapuqniyuq
kawsakuqku. Qapaq tiyanankuqa
qasi sapanku kawsakuyninkus
kasqa, manas pipas maypas
kay kusi runakunataqa
imammantapas awqakuqchu,
paykunapam karqa huk
chullalla wawa churinku,
paypa sutinmi Lusyano
Nikanur, ichaqa Qara Qisqis
kuyay sutiwan runakunaqa
riqsisqa, allin yuyayniyuq,
Ullantapa mulla samin
hinaspa Manku Qapaqpa
willkan kaspan allin
yachayniyuq karqa,
mana suwa, llunku kasqanpi
runakunaqa anchata

kuyaqu, sumaq rikchayniyuq waynam karqa. Sapa kutim Pawsa llaqtaman uraykamuspan apustul Santyaqu nisqanwan waytakunata churapuq, payqa paypi ñiqmi karqa, imaynam Pawsa llaqtapa patrunnin kasqan rayku, chay kuskatam miski yuykunata kuyaqninkunaman aypun, chayta ruraspa wayralla, turu manyapa purisqanhina kallpaspan kuyasqan ayllu wasinman kutiykuq. Payqa makinpi chukunta aywichisparaqmi, paqarichisqan tayta mamanta napakuykuq hinaspan apasqan miski tantachakunata kusi mikunankupaq aypuq.

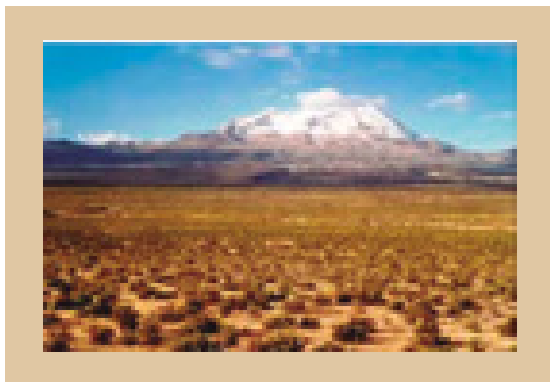
Kay rurayta tukuspanmi wichay urquta purispan, suqusmanta rurasqa qinanta waqachispa, urqu wasankama chayaspan chaypi wiñaypaq kaq ritikunapi samaykuq, pisiparquspanki wakinpiqa :-manañam atiniñachu-ñiq...ichaqa manam chaywan llallichikuqchu, uman urquman chayaykuspanmi rumi hawanpi tiyaykuspan, waqaspan qinanta llakita waqachiq, wiqinkunam chaqchusqa qilli rumikuna kaqlla llipipipiq, purispani wichiynkun, riti hawanpi hatarinraq, aswan karunchaspan panpakunata qawarin, chay hatun pata mastarisqa pachata, chay kasqanmantas waranqanpi qachu mikuchkaq ushakuna kasqa, hina wachwakunapas quchakunapi tuytuchkaqta qawarisqa. Chaynapi urayman wichayta qawarisan sunqun manchariyta tarisqa: ¡Manchakuchkanim...piraq hamuchkan...! – nirqa ima hinam huk sumaq sipas ichimuspan, kasqanman asuykamuchkaqta qawaspan, -raprayuqhinam kasqa- nispan umallanpi rimapakun. Wayralla Qisqispa ñawpaqninpi rikurirqun,

payñataq: – imayna kallpayuqmi kanki, kay pampakunata wayralla chimparqunaykipaq, hinaspa sapallay tiyakusqayman chayaraqmunaykipaq. Payqa: – Ñuqaqa sumaq Quraquram kani, kunanqa chayta Qura qurawan riqsinchik, kaynintam uku pachapi quri waytakuna pallaq muyayman hamuni, wak karupi kaq Qurikanchayman apanaypaq, hinam chaypipas riti urqukuna kasqan qapaq Pumawiripa munaychakusqanpi. Chaypim ñuqaqa kawsani, chiqap kasqan riti mamanchikpa qayllanpi, payta yupaychakuspa, sichpallam qapaq tiyanayuq Qura qura llaqtapi payqa karqa, kunanqa manaraqmi pipas riqsinraqchu. Chayta willaspanmi chay mana riqsisqa akllaqa chinkakurqun. Qisqisqa manchakuymantas yuyayninta chinkarqachin rikcharispa hatarispanñataqsi qaparin: –¡Taytay Ullanta!¿maypim kanki? manam rikuykichu ¡way! Manku Qapaq machu taytaypas...kallpaymi pisirqun... ¡hamuy... qapaq kasqayki chinkasqamanta, waqani! kunan kay mana pipapas riqsisqan pachakunapi tarikuni – nispanmi, suqusmanta rurasqa qinanta waqachispan waqan... hinaspanmi tayta mamanpa wasinman tutaykuchkaqtaña kutirqa, pisipasqallaña yaykuykuptinmi, huk mana riqsisqan uyayuq runakunata qawarqun hinaspan yuyayllanpi: – ¡Manchakunim! Kay runakunamanta...– nispan rimapakun. Huknin runas kuyaq simillawan: – Lusyanu wallapaq akllasqan kachkanki, qamqa yachankim, mama suyunchik nanachikuq kanaykitaqa – nisqa. Lucianuqa sunqunmanta: –allinmi chayqa risaqchiki – nispan kutichisqa, hinaspanmi tiyasqanmanta hatarispan, kuyasqan tayta mamanpa qayllanman qunqurikuspan...payaña mamanpa chakinta makinkunatapas muchaykun, taytantapas hatun rikrawan makallaykuspan

yuyaychakuq sunquwan urkunpi muchaykusqa, chaypi: –Tayta mamallaykuna saminchaynikichikta quykullawaychik–nispa mañakun, machu payaña tayta mamansi, wawa churin kuyasqankuta saminchasqaku: –kuyasqay churillay, kawsayniypa samaynin, Qapaq yayam hinaspa Mama suyunchikmi qayasunki, amam machakunkichu aswanmi qapaq sinchikunahina kanki, pipas yupaychasunaykipaq–nisanmi waqaykuspan hukkamaña ninakurqaku. Paqarinninman Qisqisqa pukawan yuraq rurasqa wifalan ichuq makinpi aptakusqas ripusqa. Pawsa llaqtaman chayaykuspas alliq makiwan chukunta aywirispan llaqtata rimakuykusqa, hukninwanñataq wifalanta aywichisqa,

chay pachaga iñina wasipi kaq kampanakunapas llakitas waqtamusqaku, ichaga kuisqatahina qawaspanku kusiyllaña tatantanyamusqa. Alliq makinpi chukunta haywarispan llapan runakunamanta kacharparikusqa, urquta wicharisanñataq: – ¡kawsachun mama suyu! ¡Kawsachun Pawsa! – qaparisan karunchakusqa hinapinmi chay qari Qisqis Lusyanuqa chinkarqusqa. Kunanqa Santa Katalina Wallakuna tiyasqankupim kachkan, chaymantam sunqullanpi tayta mamanta kuskachan, wayrapa samayllanpipas watukuykumsi, paykunawanmi kachkan imaynam allin asnay waytakunapi tiyasqanhina.

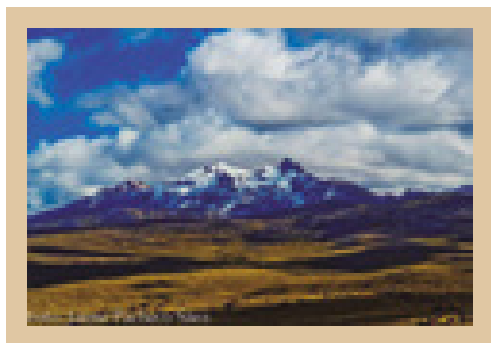
Turpuylla hatun walla

Kay maqtaqa manchay wallas, allin aychapa huntasqan, hatunkaray ukumarihina wirasapa. Uyansi tumpa yana niraq siminsi uñahinalla ichaqa raku wirpayuq kasqa, uyanqa pukruhina, qawariynipas ñawchillañas kasqa.

Maqanakuyupi tuki, anchukuypaqpas illapallañas, takanakuypaq qarisu, mana manchakuq, ima ruraypipas ancha yuyayniyuq kasqa.

Taytansi Pampas llaqtayuq, mamanñataq Patasmanta kasqa. Payqa qura qura llaqta hukkaqnin chukllapi paqariqmi karqa, irqi kaspanqa yana pachayuq, yana wikukunawan kuskachakusqam purikuq, payñataq kamachikuqninhina siqillapi qucha patanpi purichiq.

Maqtaña kaspanmi pasñakunapa llikllankunata wayralla ayqikuspan liqliskuna pawasqanhina altakuq. Manaña chaywan pisipas, pampakunapi kallpaspan punchaw qunta qatipayaq. Chay pampakunapitaq kuyaq masinkuna kasqa, Waman pampapi akakllukunawan tinkuq, Warmi Pampapi qinchukunawan puriq, Aykarapiqa tuyakunawan sukapakusqa, Wayllanipi chiwakuwan chalchakakunawan qayaykachakusqaku, Pichwanipiq waychawkunawan, piqiskunawanpas kuskachakuspa pukllasqaku. Llapa rurasqankunatam muyuriqninpi yachaqku, chaypi amirquspas huk suyuman Aqu Chiwchinta, Yawri Wirinta hinaspa Usqunninta risqa, chaykunapiqa manas riqsisqan qintikunatapas tarinchu, manataq intipaschu utaq quñipaschu, manataq kuyasqan mallkikunapas chaypiqa kasqachu, chayqa huk kawsay mana riqsisqankunañas kasqa, ichaqa pisaqakuna,

puku pukukunas, hinataq chiri, wayra, ichukunapa hawanta pukuspanku, sukastin tayakunapa hawankunatas paykunawan risqaku. Chaypi suqyapa mullpayachisqan qumir qachukunapis hatun tukuq wikuñakuna kasqa, mana pipapas kuyuchinan wiskakunapa wasinkupas kasqataq. Chaysi Turpuyllaqa: – kay allpa pachaqa mana tukuqmi kasqa – nispan intipa wañuysan wachinta chaskispan tiyasqa.

Anti suyupa wallankunas llapan qatinakuq urqukuna kanman karqa, qapaq ñawpa sinchikunapa apasqan Sara sara, Qarwarasu, paykunas Turpuylla mana yupaychakuspa puriykachasqanta qawaspa, maqanankupaq kasqaku, chaysi turumanyata, puka siqulluyaq illapata kamachisqaku hinaspa parata runtus chikchiwan kуска waqtarqunankupaq kachaykusqaku.

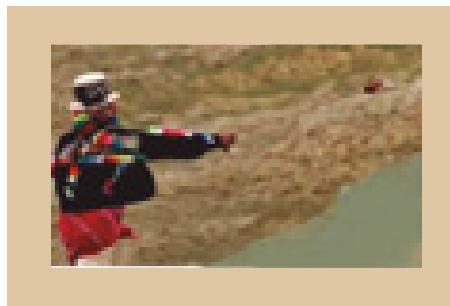
Payqa chaywanpas mana manchakuspan hinalla purikuq, imayna pacha timpuptinpas, utaq pakchakamuptinpas, hinallam saqrapas piñasqa qayllanmantaqa ayqikuq, ¿imamantam manchakunman karqa? Kay yuyaykunata hamutaspanmi, tumpa suqu uma sayasqa runawan tinkurqun, paysi hatun lluchka qaqawan rurasqa wasinman rinankupaq: – ¡Haku wasiypi samakusunchik! – nispan mañasqa. Payqa Pumawiri sutiuyaq kamachikuqsi kasqa.

Turpuylla kuyakuyninmanta kusichinanpaq purisqanmanta willakusqa. Achikyaytaqa, kacharinanpaqsi, Pumawiriqa wasin uma hawanman qispichin, chaypis chuya kallpa simiwan rimapayan: – Ñuqapas qamhina ancha kallpayuq waynam karqani, yachachiqniymi Pacha Tupuq karqa, ñuqapas achka munay musquyniyuq karqani, paymi achka pakasqakunata

yachachiwarqa. Chaymi, imakuna kananta, wañuy kawsay watuyta yachani. Turpuyllaqa qasi sunquwansi uyarikun: ¿achikyay intipa llipyay wachinkuna kanchirimusqanta qawankichu? ¡Chaynatam punchaw puchukayninpi pakakusqantaqa qawanki!, chayman hinataq kawsayninchik, yuyarimuspa, wiñaspan puqurin hinaspataq wañuyta tarin – nispan qatinraq: – kaypim paqarisqanchikpa hayllanpi hinataq wañunanchikpa wasanpi kanchik, ichaqa yupiykikunatam manaraq churachkankichu. Alliq makintam mana riqsisqa runakuna saruwaqninchik hamunqaku, ñuqanchikqa amachakusun ichaqa chayqa yanqapaqmi kanqa, paykunaqa saruwaspanchikmi ichuqman chayanankukama wicharinqaku. Imallapipas yanapakunkim, kunanqa maykamapas maskasqaykiman ripuy, kutimunaykipaqqa, hatunkaray Sinchi, kuskachaqniy apum kanki– nispan tukuykun. Turpuylla: – Pay nikullaykim tayta Pumawiri, mana tarisqay ñanpi, chayraq kallpachakuyta qampi tarini, chay kallpam mana ruray atisqaykuna qispichinaypaq yanapawanqa. Arí waynallaraqmi kani, ichaqa ima muchuyraq suyawachkan, pachapa maqakusqan, pakasqakunapa intuwashan, chaymi ñawchi takarpupa tipasqanhina chayaq, wañuy maskaypas samayniyta kallpachan hinaspa supayniytapas qarayaykachin, hukkamaña taytay Pumawiri – nispan ichiyta qallarisan karunchakun.

Qipantaqa musuqmanta: – ¡Turpuylla! ¡Turpuylla...!
Amaraq hikutakuychu, kutirimuy, huk yuyawanaykipaq kuyakuyniytam qusqayki, icharaq yanapasunkiman– nispan qayan. Huk warakata alliq makinwan muyuchispan Pumawiri Turpuyllawan hichpanakunku, kuraq sumaqlata qawachispa iñichin: –Kayqa wañuchinapaq chuqaq armam, kaytaqa awqakunamanta amachakunallaykipaqmi hapinayki; kunanmi imaynam llamkasqanta yachachisqayki – ruyru rumita hapiykuspanmi warakata qawachin: –kayhina ruyru

rumita hapispam pampanman
churanki- nispan wakman
kaykan qawaspam, huk atuq
usha mikurqunanpaqña kaqta
qawarqun: – ¿qawachkankichu
chay usha wañuchinanpaq
kaq Atuqta?– nispan qawachin,
Turpuyllaqa: – ¡Ari qawanim tayta!–

tumpa suyaqllaña nin, machuqa: Hukkaqninpiqa kawsaqta
chiqap yachachinanchikpaq wañuchichwanmi – nispan,
wasikan patankunamanta hapispan warakataqa muyuchin, iskay
muyuyupi hukninta kachaykun ¡wap! nispanmi rumiqa pinkirqun
hinaspan atuqpa umanpi chayarquspan chayllapi wañurqachin:
– Chaypaqmi kay qukusqay allin, sutinmi waraka– nispan quykun.
Turpuyllaqa kunkanman sillwikuykuspanmi anchata pay nispan,
ñan purinanta kawsayninpa nisqanman ripukun, purin...purin....

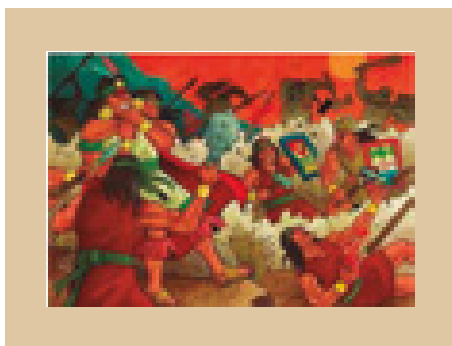
Chukllanman chayaykuspanmi mana hawkayayta tarispan,
intipa pakakunanmanñataq purinanpaq churapakun,
¿maynintataq riyman? Nispanmi Sanqarara Mayupa risqallanta
tarin, chay mayuqa maman quchamansi wañuq rin. Maqta
urupa chutarikusqan hinatas purin, mana riqsisqan wayqu
pachakuna kasqa. Chaypiqa waraqukuna, qillullaña ritamakuna
ñankunapa patanta achalasqaku. Sachakunapas mana yaykuy
atina achkallañas, mallkinkunapi, wiqrukuna qaparispanku
wakman kayman ratakusqaku, hinapitaq achkan kukuli upallalla
suyachkanku, chaypitaq runa tukuq chawkatupas kasqa. Intis
kanchiriyinwan imatapas tiqtirquypiña hinaspa tutapas rupaq
quñillanas kasqa. Chaypa tukuyninqa mana tariy atinam kasqa,
chaypiqa Chukchum wañuchinanpaq kuisqa suyachkarqa,
runaqa amachakuypi kaspan mana tususqantaqa musyarqachu.
Chaynapim Llankiman kunan(Qaki), nisqaman chayaspan kuyaq
warmi qari masinkuta tarikun, chaymantaqa risqaku Ñakariman

kunan (Akari), chaypiqa achkayasqakuña, Nanasqaman kunan (Nasca) chayaspanku, chaypiqa Awqa Puklla Kurakawan riqsinakusqaku, paypa ayllunkuna, wallankunata, Sinchi kamachikuqkunatapas riqsiykachisqa, Atuqsa sutiyuqsi wallapa kamachikuqnin, yuyaqninpas kasqa. Chaypiqa warakan raykus Turpuyllaqa allin riqsisqa, chay raykuñataq warmikuna Miski Takiwan Quri Rikra paymanta kuyaq sunquyarqusqaku.

Llankipi raymi tukuytas llapanku sara tipiy llaqtaman kutirisqaku, chaypis Suqta Ruqana kamachikuq yanapaqnin Rumi Makiwan

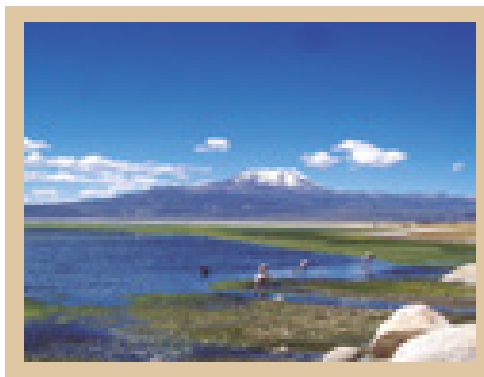
chaskisqaku, chaypitaqsi aswan sumaq raymita rurasqaku. Kimsa punchawñas raymi kasqankupi, huk willakuy raymitaqa qullurqachisqa. Chaysi Wayna Qapaqpa wallankuna llaqtakunapi awqakuspan Tawantinsuyuman Inkakuna kamachiyniman churananpaq hichpaykuchkasqaña. Chayllapis nina rataqkunapas chiriyarqun, Turpuyllapas tusuqhinas katkatan, chayqa manam manchakuymantachu karqa, Chukchu runa kayninman yayakusqanmantam kasqa, chayta qawaspanku uywapa qayaqninhina qatqillay qataji hampita quspanku chullallapi hampisqaku. Awqa Puklla kuraka, hichpanpi Suqta Ruqana

kasikiwan kuska rimanakuspan hukllawakusqaku chaynapi awqanakuy wallakuna kamachinankupaq sinchikunata kaynata aklanku: Atuqsata chala suyu, mama quchamanta, Awqakama(Yauca) wañuy kawsay nanachikunanpaq kasqa. Rumi

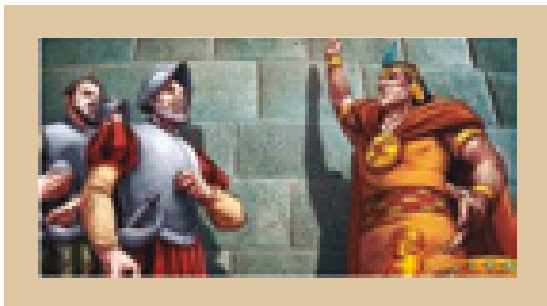
Makitaqa Qusqupi kunan (Inka Wasi) harkakunanpaq kamachinku. Turpuyllataqa, riqsichikuy tarisqanpi chay Qusqupi kasqanmanta Apurimaqkama awqakunanpaq kamachisqaku. Chaysi Turpuyllaqa waranqanpi warakakunata simpachisqa, mana paykunapa ancha Maqanankuna, wara kaspinkunapas kasqan hawa, mana chay llasaakunawan purinankuraykutaq, purinankuqa achkam pachak pachapuriykunas kasqa. Chaynas pusaq punchawpaq awqanakuyapaq imankunapas rurasqaña kasqa; Miski Takiqa, Quri Rikrantinsi munakusqanku qaripa kamachiyinpi qipanta qatikusqaku.

Atuqsqa Rumi Makintinsi ancha piña awqanakuyumanta llallirgachikusqaku, hinaspa asllayarquspanku maqachikusqa Wanka willkaman ayqikusqaku, chaykamaqa Turpuyllaqa Qura Qurapa Qullan an kaspan mana chayllaqa atipachikurqachu, chayrayku Wayna Qapaqpas allin ñawiw an qawarqa. Llumpay intusqankumanta qipanman allimanta anchurqa, Inti Watananta, Qarwanillanta, Tastamayunta hinaspan kuyasqan Qura Qurapa chayarqa, chaymantaqa aswan hatunkaray urqupa umankama qispirquspan chaypi wañuy tarinankama awqakuspan amachakurqa. Kay wañusqan urqum kunankama sutinta apan, kikin pacham risqikuyninta churaspan chaypi Qura Qurapa waqaychaqnin kananpaq churarqa. Munakusqan warmikunapas chay manaraq wañuchkaptinsi Wayna Qapaqta mana wañuchinanpaq mañakusqaku, mana chayta taripankus wiqinkunawan quchakunapa yakunta huntachisqaku, chaymi kunankamapas hichpanpi Parwan Qucha sutiyuq, chaymi Qura Qura llaqtayuqkunaqa saminchayninta maskanku, qucha patanpi qinakunata, wiyulinkunata, hitarrakunatawan waqachispanku.

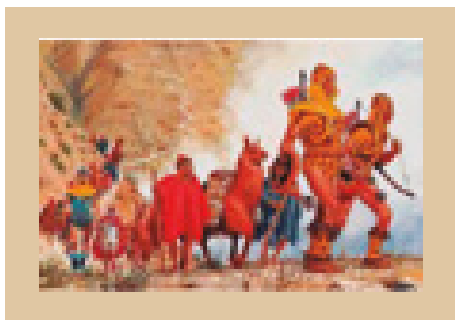

Putuqchi urqupa quri pakasqan

Ispañul runakuna Tawantin
suyuman chayamusqanpim
Ransisku Pisarru nisqan
Qusqu Ilaqtapiqa
munaychakurusqaña,
llapan quri
kanchakunatapas

mana quriyuqtaña qipachisqa, hinataq Atawallpa Inkatapas
hapirqachispan wichqarusqaña, chaymi kawsachinanpaq
achka quri qullqita mañakusqa: –¡Sichus mana mañakusqayta
quwankichu hinapaqa wañunki punim!– nispanmi, Pisarruqa
kawsayninpa chaninta churarqa. Chaypim Atawallpa
Inkaqa: – ¡Tawantinsuyu muyuriqninmanta qurita, qullqita

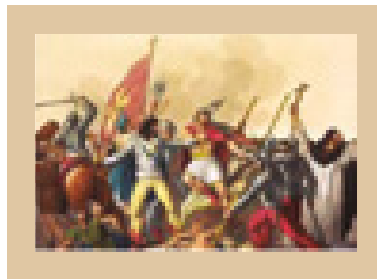

astamuychik, chay chaninwan
kawsay quwanankupaq!
Nispan kamachikusqa, chayta
uyarispanku hichpanpi kaq
yanapaqninkuna tawantin
suyuman kay kamachikuyninta
aypurqaku. Kay willakuyqa
tawantinsuyupa llapa suyunku,

patmanku, Ilaqtanku, markanku hinaspa ayllunamanpas
chayarqusqañas hinaspan llapanku llakisqa tarikusqaku, chay
raykutaq kunkistarur nisqan runapaq llapan suyukunamanta
quritaqa huñumusqaku. Inkapa kamachiynintaqa chaskikunas
llapan suyukunaman apasqaku. Chaypim qurita huñuspanku,
Inka kacharisqa kananpaq nispanku kasqa. Chay willakuy
mastarikusqa chaymi llapan suyukunamanta waranqantin
uywakunapi quri qipikusqallaña Kahamarkaman apanankupaq
kasqaku. Chay pachakunapi ñankunaqa sasa purinas kasqa,

imaynam antikukuna urqun qasayuq, wayqun waqtayuq,
qaqan pampayuq, kasqanku rayku. Hinataqsi chay minkawan
purikuyqa ancha sasa chikiwan rinas kanman karqa. ¿ima rayku?

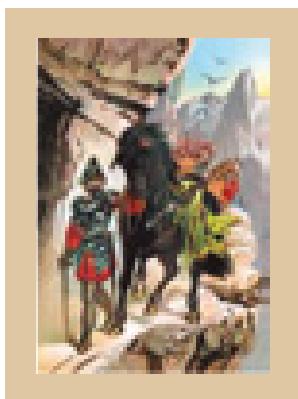
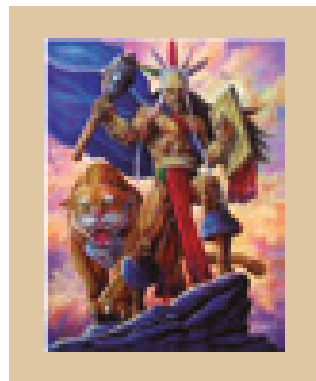
Chayqa ispañulkunapa ukunpis
ancha suwakuna kasqaku ichaqa
paykuna mana munarqakuchu
chay qurikuna Kahamarkaman
chayananta, chaynas paykuna
purapas suwanakuspanku,
sipinakuspapas, quri sunqulla

kasqankupi. Kay ñuqanchikpa suyunchik hichpanmansi huk
Kasikiwan kuska achka inkapa runankuna chay qurikuna
apananku rayku Qusqumanta hamusqaku, mana suwakunawan
tinkunankuraykuñataq, qapaq ñanmanta hukwarquspa huk
urqupa pakasqan ñanninkunata risqaku. Chaynapis Ichu
mayu patatallanta risqaku, chaypi ichapas mana allinmanta
harkakunankupaq kanankuta iñispanku. Yaqas Kallkimanñam
chayaykuchkarqakuña hinaspas chaypi qunqaymanta
huk yana tuku pisqu hawankuta pawarqamusqa. Chayta
qawaspankus chay runakunapa yuyayninkupi, chayqa chiki
willakuq kasqa. Chayta qawaykuspapas Kasikiqa wayralla
ichinankupaq utqakurqa, imapas mana allinkuna kananmanta
amachakunankurayku.

Kallpayllañas Asinsiyun pampaman chayarqusqaku: Putuqchi
urqupa chakinpiña kaspera, chimpamanta huk qunti wayra
hamuchkaqta qawarqusqaku, chaysi kawallukunapi sillakusqa
suwa runakuna hamusqanku kasqa, chaykunas qaparistin, mana
riqsisqa wañuchinankuna hapikusqa, illapatahina tuqyachistin
hichpankuman asuykamuchkasqakuña. Kasikiqa wakin kuskan
risqanku wachiyuq kaq runakunatas qiparqachin, chay supaypa
wawan runakunawan awqanakuspanku amachakunankupaq,
chaysi chayman chayarquspankuqa wañuchinakuyqa ancha

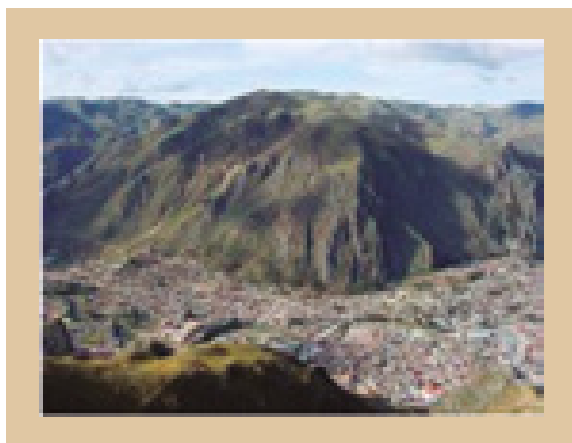
kasqa. Chaykamaqa llamakunataqa qipisqanku waqaychanankupaq ayqichisqaku, chay millay runakunaqa inka saqisqankunataqa wañuchiy illapankunawansi wañurqachisqaña, aswansi urqu qaqqa kuchuman qatisqaku, chay hina kuchuman asuykusqankupis urqu qaqapi, huk hatunkaray machayta tarirqunku, chaymansi llamakunataqa utqayllaman qatispanku ukuman haykurqusqaku. Ispañulkunaqa qipantas qatispanku wañuchinankupaq chayman atipakusqaku: –¡Manañam chaymantaqa lluptiwasunñachu! ¡Wañuchiychik...!– nispankus mana imapas manchakuywan urqumankama chay wachikunatapas anaqta tuqyachisqaku; chayllapis Apu Putuqchipa piñakuynin qispirqamun, chaysi machay

ukupi kaqnunata qaparisan: – ¡ancha ukuman, chaypi waqaychakunaykichikpaq yaykukuychik!– nispan kunasqa, chaysi llamayuqkunaqa uku machayman yayakukusqaku punkumanta asukuspanku hinaspas qaparikarqamun: kunanmi riqsiwankichik supaypa churinkuna!–nispan, machaypi kaqkunapa qayllanpiqa ancha rupariq waspiysi muyuriqta antayarqachin, manas chaywanqa ispañulkunaqa

imatapas qawakurqakuñachu, hinaspan lluqllarichkaq yaku timpuchkaqta hawanman maqchiykamusqa, chaywansi ispañulkunaqa rupasqa wañusqaku, mayna achkatachiki maqchirqapas, ichaqa chaywanqa ichu mayukama wañusqa apachikusqaku, wakinqa qaqanpakurquspas chaypi kawsayninta puchukachirqaku. Chay hinam chay millay runakunaqa quri suwakusqankupi wañuyta tarirqaku.

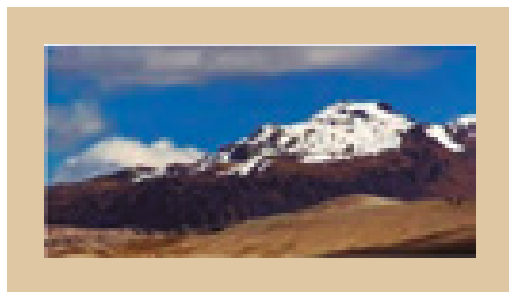
Ichu mayupas ukuchata hina chaytaq aparqarisqa.
Manañam haykapipas chaymantaqa runakuna Kasikitaqa
qawasqakuñachu, manataq chay llamankunapas qurintin
mayman risqantaqa yachakusqachu. Kay pachakninpi
watakuna risqan uyarikuyqa kachkan, hukqaqnin tutakunapis
Putuqchi urqumanta huk runa chunka llaman qipikamayuaq
waqaychaykuchkaqtahinas qawanku, chay llamakunas
Chinchay suyu Kahamarka kasmanman qawarichkankuman.
Wakin runakunaqa chay runa Putuqchi machaykunapi
quri qipiyuaq llamankunawan pakakusqansi Atawallpapa
kutimunarpaq suyaspan kasqanmanta iñinku.

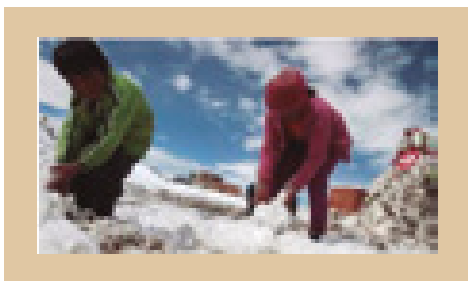
Putuqchi Urquqa, Wankawillkapa Apum, chay pacha
piñachisqankupis rupaq quñi yakuta churamusqa, ichaqa
kay pachapipas churamun manañam runa wañunanpaqchu
aswanqa runakunapa unquyninkunapas mayllakunanpaq,
unquyninkuna hampikunanpaqmi churasqa. Kaymi
llaqtanchikpa imaynam, imapas paqarisqanmanta willakusqa,
kunan pachapiqa chay quñi yaku kasqankunata San
Ristuwalwanñam riqsinchik.

Riti Anka Wilka watukusqay

Kay pachapi purisqaypim, Wamanrasu Apu urqutaqa huk kutilla hichpanmanta qawaykuyta atirqani, chayqa huk hatunkaray riti urqum, anka paway qallarichkaqhina rikchayniyuqmi kasqa. Machu taytay warmalla kasqaypi,

samanay pachapi apawasqanpim chayta qawarqani. Huk inti siqaykuytam taytaypa taytan wasipi rikurirqamun mamaytañataq: – Paqarin achikyayta Chunta Qasaman risaq, wawaykita willaspayki iman apananta allichay, kunanmi mana riqsisqan pacha muyuriqkunata riqsichisqa, chaytaqa manam haykapipas qunqanqachu– nisan kamachirqa. Chay nisqan punchaw iskay wistuwam chayarqamun, hukninmi ñuqapaq churasqa karqa. Wasiymanta llusqispa yaqa tawa pacham sillakusqa riniku, Asinsiyunpi lchu mayuta chimpaspayku, Saqsamarca pawkarchasqa llaqtachakama chaki ñanllanta purispa qispirquniku, rumi wasichakuna kasqanta ichiniku hinaspa challwa uywana qutupa qayllantapas riniku; qatinasninpi

Chupas Pata wayquman yaykurquniku, chaymanta llusqiykuspa Qiwlla Qucha patanta sillasqakama rirqaniku. Huñusqa chukllachakuna kasqanpim kawallukunata saqipakuniku, chaymantam

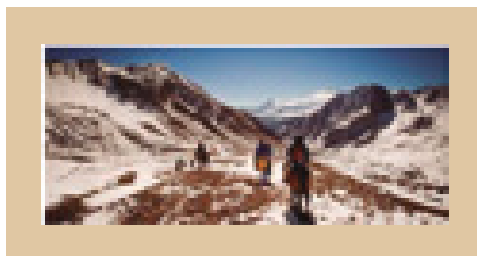
chakillawanña yaqa iskay pacha chawpinta puriniku, hinallam wichayman rispa uña urqu umankama qispiniku, hina chinpanman chayaykuspa, Wamanrasu apu riti urquta imam sayaninpi qawarquniku, kayqa Wankawillkapa kuraq

apunmi, ancha sumaqlañam, manam chay sumaq kayninta imawanpas tinkuchichwanchu.

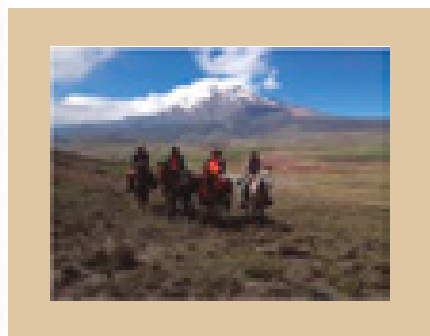
Kay apuqa llaqtamanta yaqa chunka pusaqniyuq waranqa taktipa yupasqan

karunchanpim tarikun, hinataq

maman quchamanta yupaspa pichqa waranqa pachak chunka pichqayuq taktipa yupasqa hawanpim tarikun. Kayqa Santa Bárbara nisqan kumun Ayllupa allpanpim tarikun. Chay apupa riti sikinkunapim ancha manchay kusiwan chay sumaq qawakuypaq pachawan qipakurqani, chaypitaqmi mana watasqa wikuñawan, paquwan, llamawan, luwichuwan hinaspa ushakunapa chawpinpi tarikunchik; chaypiqa imapas chuyallam, manam runapa churasqanqa imapas kanraqchu, manaraqmi runakunaqa imatapas qachachasqaraqchu.

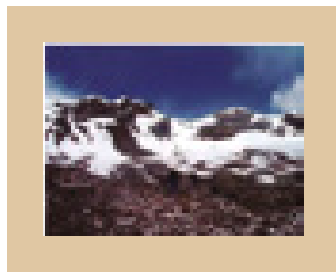
Aslla puriy hichpallapim chay suyupi hatuschakuq runakuna, ritiyuq urqu apuman mana allinmanta waqaychananpaq, allin kawsaynin qispichinanpaqhina uywankupas allin mirakunankupaq haywarikuspa churasqaku: – ¡Taytallay Wamanrasu kuyakuyniykimanta suyaspa kay aslla churakuyniykuta chayaykachimuykiku qam chaskiykullawayku! – nispanku kasqaku. Kay riti Anka Willkaqa, sallqa runakunapa yupaychasqanmi, ancha kallpayuqtahina, manchakuypaq

kayniyuqtahinam hapinku. Payqa hatun atiyniyuqmi qispirquy atipakuq runakunatapas muspachin, yuyaynintapas chinkachin mana yupaychakuywan rurasqankupi. Chay raykum wakinpiqa wañuqpaq wichiycamunkupas, manam pipas

chaymanqa hinallaqa qispiytaqa atirqunmanchu. Payqa chiri suyupim llapan kuyasqa hañachukunawan kuska kawsanku, paykunam anaqmanta pipas asuykuqta qawarimuchkanku, riqsisq runaqa kusikuywanmi qaparispá rimakuykunku: – ¡Haylli apu waqaychaq qinti, kuntur...! ¡ñuqallaykum watukamuchkaykiku! – Nispanku riqsichikunku. Chaynapi kikin apupas pim kanaykita, ima sunquwan risqaykitapas watukusunkiña.

Chay apamusqa chiri wayrataqa runa kayniypi yuyaniraqmi, Wamanrasu Apu urqutaqa manam qunqayta atinichu, imaynam sumaqllaña kasqanmanta hinaspá ancha yupaychakuywan asuykuna kasqanta, imaynam Wankawillka llaqtapa unanchaqnin kasqanpi, chaytaqa machu taytayqa niwarqañam: – Paytaqa ancha yupaychakuspa kuyanam, payqa amachay kamachiyniyuq taytam, sutinpas iskay simimantam tuqyan “waman” pawaq qinti; “rasu” ritiyuq urqu nisqanmi.

Kunanqa machu kayniypiña hayllankunapi purisqayta yuyarispay llakiwan qawarini, imaynam runapa mana allin rurasqankuna, ritinkunapas chullurispán manaña ñawpaqhina allintañachu wamantaqa pachachin.

Manchariymanta willakuykuna

Mana siwulla miku layqa

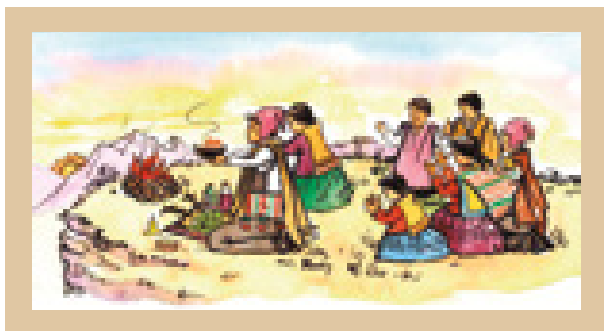
Chunka churi
wawayuq ayllupi
kaqmantam, huk
kaqnin sullkayku Qasintu
sutiyuq, kay pachapi
kaq mana riqsisqawan
tinkuq yuyayniyuq
karqa, chaymi
tayta mamaykuqa
uñanmanta pacha

layqa kananpaq unanchakurqaku, paymanmi llapan pakasqa yachaykunata yachachiqku. Chay warmam mana sasallawan llapan yachachisqankuta mirachikuq. Paymi watuna kuchupi kaq apukunawan rimanakuq, paymi imapas pakasqakunata qawarichimuq, paymi chinkachikuqkunapa uywankutapas kukapa willakuyninwan umuq, utaq tumpa sasaña kaptin sarapi qawaq, musquyninwanpas mana sasallawanmi imatapas chuyanchaq, chaymi chay yachayninwan tayta mamayku allin qullqita, imatapas tariqku. Runakunapas yachayninta riqsispanku, maqtiluchataqa anchata yupaychaspas kuyaqku. Kayna kananpaqmi mikuytapas yachasqallata mikuchiaku, pisi llami kachiyuqllata, mana ahusniyuqta, mana siwullayuqta, huk imay mana kaqniyuqkunata, chayqa mana yachaynin, atiyin chinkanapaq.

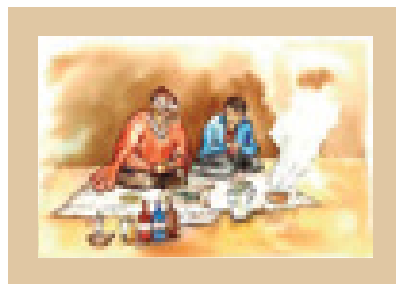
Ñuqaykuqa karullamantahinam qawaq kaniku, ichaqa pukllay siki kasqayku rayku, imakunapipas pantachiyki riq kaniku, piñakuyninpi asipayanayku rayku. Huk kaqninpi, imantapas mana tarinanpaqhina pakarapuq kaniku, chaywanpas manam llumpaytachu piñakuq, asiy uyantinmi, makin uyanman tuqayta qucharachispa huknin makinwan chirapachispan, may pawasqanman qawaq, chaynallam maypi kasqanta musyaq. Huk pacham wawqi pura rimanakuspayku, qayakunan qaqaman rinanta yacharquspayku, ñawparurqaniku, qayakuchkaptin qaqa qipanmanta turyamunaykupaq. Chaypim churakuyninta apuman haywarispan, qayakuyta qallarirqa: – Apu Wamani taytallay, kay kuyakuyniykuta chaskiwaspaykiku tapukusqaykuta kutichipayku – nispan. Kuraq wawqiykuñataq qaqaqullataña qanqa niraqta rimaspa –Imallamanmi anchuykamuwanki yaw ñuti pukuchu maqtillu? – nispa nin. Mana kamisqanta hapispam – Chinkachikuqmi kallaniku chaymi yuyaynikimanta suyaniku – nispa manukuyninta mañakun. – Imallatataq apamuwarqanki, mana kamaqniy kaptinqa kasqan kutirikuy...– nispan kutichin. Tumpa mancharisqa uña layqaqa – Imallatawantaq munawaq taytay Wamani? –Tapukun. Chinkachikuq Timuchapa pasña churintam munani – nispan llulla qaqaqa rimarin. Uyanpas humpisqallaña – ¿Imaynanpitaq chaytaqa

mañawanki taytallay?
Manachu kukapi unanchawasqaykita churapurqayki? – nispan kutichin. Hukninñataq: –Yaw machu lapi maqtillu ñuqatapas

warminayawanmi, chaynaqa paqarin Wanas Pampa wayqupim qalalla suyawanan, mana chayqa manam watukusqaykimanta imatapas willasqaykichu – nispan

tukurqun. Chaynam layqa warmaqa chinkachikuq
 Timuchantin mancharisqallaña anchurikunku, mana imatapas
 rurayta atispanku. Ñuqaykuqa qiparqaniku pakakuspayku,
 chaynapim upallalla kasqaykumanta llusqsimuchkaptiyku, qaqqa
 ukunmanta hukta hatun tuqyay uyarikurqun hinaspa qaqqa
 rimariyta qallarikurqun – ¿pikunataq chay mana atiyneyta
 yupaychakuspa kuyakuq warmayta pantayman pusarqa?!
 ¿Kunanmi wañunkichik...! – nispan hatunmanta qaparirqamun,
 ñuqaykuñataq mancharikuymanta manaña kawsaqhina,
 mana kallpayuq rikurirquniku. Chayñam kuraq wawqiyku
 kaynata riman –¿pampachaykullawayku hatun Willka Wamani
 taytallayku, antaykiru sunquwanmi sullkaykuta turyanaykupaq
 karqaniku, paymi hatun tukuspan
 muchuypihina wasiykupi tarichiwanku,
 manam huchaykumanta
 yuyaychakusqanikuchu,
 kunanmantachiki qampi
 iñiynekupas ancha kanqa! – nispan
 waqapakuspan riman. –¿Mana
 riqsikuq maqtakuna, ¿manachum chay llamkasqanwan
 wasipaq qullqi apamusqanta yachankichik? ¿manachum
 tarisqanwan mikusqapas kankichik?! –kunanmantaqa yanqataq
 hichpallaymanpas asuykamuwaqchik, chaynapiqqa wañuytam
 tarinkichik..., ¿kutispaykichik pampachasunaykichikpaq
 mañakunkichik, mana chayqa suchuyarqunkichikmi! – nispan
 tukuykun. Hinaspa yapaykamun –tapukamusqanmantaqa,
 Willka Qucha wayqupim qinchasqata uywankunata tarinqa,
 ichaqa chayllam rinanku, achikyaytam hukwarqachinmanku,
 qamkunapas riysinkichikmi, tawam suwakunam chaypi
 samakuchkanku– nispam kamachiwanku.

Sullkayku warmaqa manam karutaraqchu risqa,
 yuyaymanakuspanmi, Timuchantin saywa muqupi samasqaku,

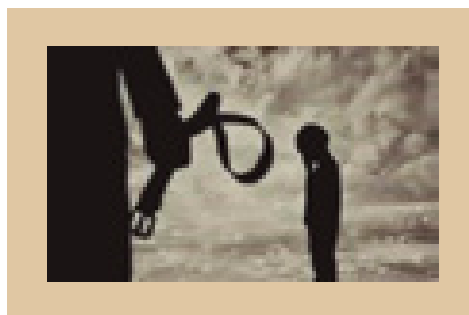
chaypim akuspanku yapamanta kukanta chaqchuspan qawasqa, chaypim qawarquwasqaku, chayrayku piñasqallaña wañuchiwanankupaq umanchakuchkasqa. Chaynapim ñuqayku kasqanman chayarquniku, karullamantam qunqurikuspayku waqapakustin qayakuniku: – ¡Wawqichallay, pampachaykullawayku, tayta Wamanipa sutinpi, qammanmi quchallikurquniku, llullamanhina pantachispayku, ichaqa tayta Wamanim wañuypaqhina huchaykumanta muchuchiwarqaku, mana pampachawaptiykikuqa, suchuyarusaqkus – nispayku. Warmaqqa – yacharquykichikñam, ichaqa kay chinkachikuqa mañakusqantam chinkarqachikichik, chayqa mana pampachanañam, ¡asuriwaychik! – nispa nin. Kuraq wawqiykuqa: – manam chinkanchu astawanmi kikin tayta Wamani mañakusqaykimanta kaynata willamunaykupaq niwarqaku, tayta Timupa uywankunaqa Willka Quchapim qincharayachkan, tawa suwakunam chaypi samakuchkanku, achikyaytas huk llaqtaman aparqunmanku, ichaqa kuskanchik lliw rinanchipaqmi kunawarqaku, chay chinkasqata hapirqamunanchikpaq. – nispa rimarillan.

Tumpachamanta yuyaychakuspa sullkaykuqa sunqunta tiyachispan riman: – ¡Amam kunanmantaga turyawankichikchu, mana chayqa wañuytam tarinkichik!, wawqiykuna kasqallaykichikmi qispichisunkichik, mana chayqa wañusqañach kawaqchik, chaynaqa hakuchik riysiwayku, chay suwakunata hapirqamusun – nispa sumaqta anyawaspanku pampachawanku. Wamanipa nisqanmanhinam uywakunata tarirquniku, suwakunatapas puñuchkaqta hapirquspayku

watasqata llaqta kamachikuqwan wichqarqachiniku.
Chaymantam layqaykutaqa manaña llumpaytaqa turyaqñachu
kaq kaniku.

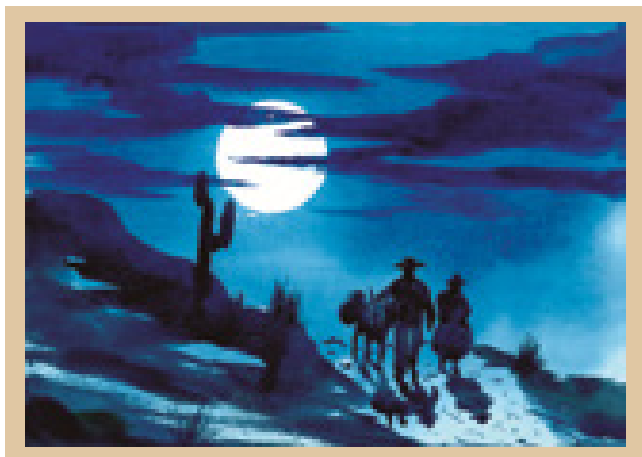
Ichaqa warma kasqaykupi chay manchakuyqa waspiqlla
karqa, huk punchawmi, karu aylluman taytaypiwan rirqaku,
chay punchaw achikyayta turiy Susana mikuyta kusachkarqa,
ñuqañataq mana qawachkaptin yanukusqanman siwullata
kamaykurqani, kutimuspanku paykunaqa hichpataña
ichimuchkasqaku, chaypim warmaqa taytanta: –
Qustinuchaykim mikunayman siwullata kunallan kamaykun –
nin. Taytayqa – ¿chiqaptachu musyarqunki? ¿Icha llullatachu
willawachkanki warma? – nispan, tapuspan kutichin: – manam
llullachu Susanacha mana qawanankamam chayta rurachkan,
mapas chayaspa rikunki, chaynallam imapiñapas turyaypa
turyawanku – nispa waqapakun. Taytayqa: – ¡kunanmi
ichaqa supay qarantapas
llustirquesaq! – piñasqallaña
rimaspan kallpamun. Chaynam
chayarqamuspanku, taytayqa
mikuyta qaywirispan siwullataqa
tarirqun, chay pacham
llapaykuta kanchaman
qayamuwanku hinaspan
anyawanku: – Ñam yachaniña kay churiy imaymana
turyasqaykichikta, ichaqa kunanqa amirquspaymi chaykunata
tukuchisqa – nispanmi siqulluta hapispan sapakamata
makipurawarqaku. Chaynapim pukllay siki kasqayku tukurqa,
astawan manchakuywan yupaychakuspa sullkaykupa
yanapaqninña karqaniku.

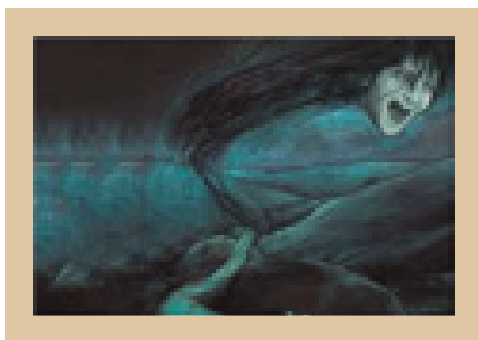
Pawaq tampa uma

Sallqapi purinaykupaqmi kuraq aylluyku chikikunamanta amachakunaykupaq yachachiwaqku, sapa rimanakuy pim imamantapas allin

purina kasqanta kunawaqku. Chaynam kay willakuyta uyarirqani; taytaysi maqta kasqallanpiraq Suqya Kanchapi hatusniykumanta tutachaña ichimuchkarqa, tutapi rampi killa akchiwan Kichka

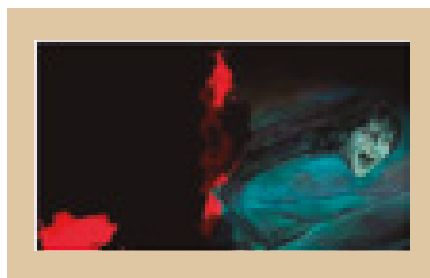
Wayqumanña chayakuchkarqa, qunqaymantas sallqa wayra hukmanta pukuykarqamun, chirita manchaspan tumpata mancharikurqun, karuchata qawaykuptinsi huk pawastin muyuq llantutahina qawarqusqa, sayarispansi ñawinkunata pichakuqhina qawarayan, chay samayqa kiswar sachakunamansi laqakuq, chayna pawaspan maqta kasqanman anchuykamuchkarqaña, qunqaymantas taytayqa ñanpa hawanman ichirqun,

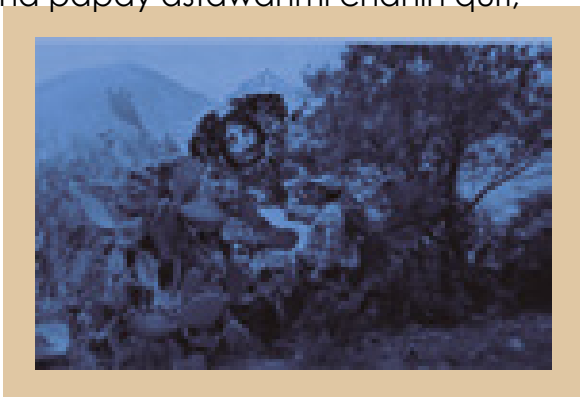
ichiyta tukuchkaptillansi chay muyuq llantuqa ñan chawpinta wayralla pawaspa hanayninman laqakurqun. Ñawinpas pinkirayasqas ima kasqanta qawarqusqa, chayqa millay qaru uyayuq warmipa umanhina kasqa, manchanas saqsa tampa chukchayuq

rikukusqa, chaynas huk iskaytawan wichayman laqakun. Maqtallaqa mancharikuymanta manas ima ruraytapas atinchi.

Chaynas chay pawaq umaqa uraymanñataq kasqanman hina pawamuchkasqa. Chaynapi maman willakusqanta yuyarikusqa, “pawaq umataqa tankar kichkawanmi manchachinchik” nisqanta, muyuriqnintas qawarin hinaspa uku wayqupi kaq mallki tankarta qawarqun, chaymansi pawaykuspan kallpan, tankarta lapstaykuspan makintapas tiparqachikun, ichaqa anchallam karga manchakuyninqa, manaña nanaytapas musyaspan, tankar kichkapa mallkinta pakispan pallarqun, muyurinanpaqqa chay pawaq umaqa yaqa hawanpiña kachkasqa, ñawinta qimchikuykupas tankarwan umataqa uyanpi waqtarqun, chay saqsa umaqa tankarpis chukchanwan arwikurqun, ayqikuyta munaspanpas aswan kichka kallmanpi laqakurqun. Maqtaqa mancharisqapas manas kachaykunchu, chaypi willakuy uyarisqanta yuyarisan “tankarwan arwikusqanta qawaspa manam kacharinachu, kikin kachaykunata mañakunankama”, anaqtam manchachikunqa, kachaykunayki rayku chikitam munachisunki, anyasunki, kamisunki, chaywanpas manam kachaykunachu; pisiparquspa waqastin llampulla rimanankama. Chayñam sutinta tapunayki, maypi tiyasqanta, ima rurasqanta, ima rayku qatususqaykimanta, mana qatusunaykipaq manchachinaykim –kamachikuqman; aparqusqayki nispayki – chayñam chiqapta rimaqqa, mana imapas rurasunaykipaq, llapa ima tapusqaykitam kutichisunki. Maqtaqa kallpachakuspas tukuy ima rurasqanta suyan, nisqanhinas pisiparquspanña ayqiykachañachu hinaspa llampullataña rimariyta qallarín: – taytallay amaña intullawayñachu, chukchallayta kacharillaway, manañam kaykunapi mancharichisaykiñachu – nispan. Maqtaqa tapukuytas qallarín: – ¿pitaq qamqa kanki? ¿maypitaq yachanki?, ¿imataq kanki? Imaruraqtaq kanki?, chaysi umaqa kutichin: – ñuqaqa

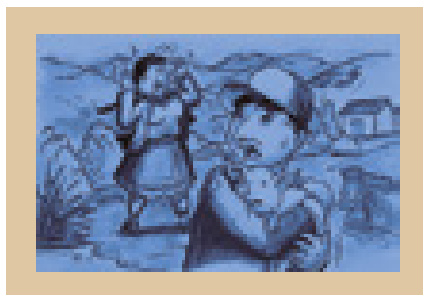

mama Santusam kani, Ira Patapim wasiy kachkan, layqam kani, saqrawan kuskam llamkani, qunqaymantam kayna rikurispay chunniqkunapi purini, mana kallpayuq manchatiku runakunapa, ñawinkuna, qallun, sunqun altarqunaypaq, wakintaqa millpuq tuqumanmi kachaykuni, chaynapim runakuna chinkaylla chinkanku. Kachaykullawayña papay astawanmi chanin quri, qullqita qusqayki – nispan mañakun. Maqtaqa kayta uyarispas sunqunpi apuyarquyta munaspan kusirikun, ichaqa mamampa willakusqanta yapamanta yuyarin “sichum imapas chaninta munachisuptikiqa,

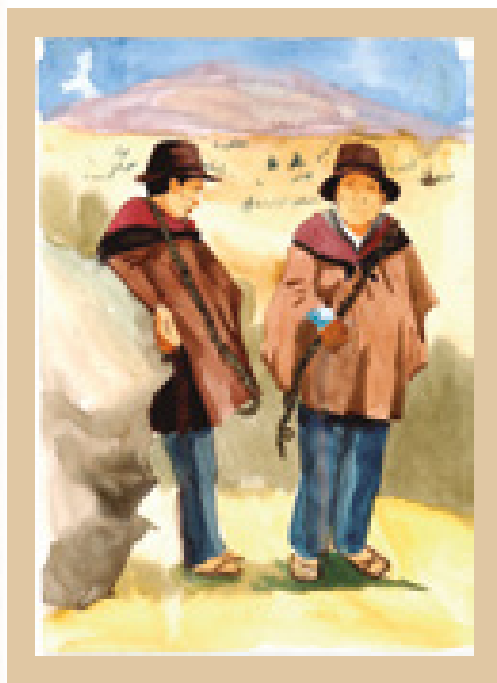
manam chaskinkichu, chaywanqa almaykitam rantikurqunkiman, astawanmi chaypiqa llullata rimachkan”, chayta qawaspas – ¡manam imaykitapas munanichu! – nispan nin – aswanqa qasi purikunallaytam munani, amataq qatiwanaykitapas munanitaqchu – nispa yapaykun. Pawaq umaqa chayraqsi waqaspan rimarin – manam papay qatillasqaykichu, manataq haykapipas imanasqaykichu aswanchiki, imakunamantapas kunanmantaga waqaychasqayki, kawsakuyniyanta manakusqachiki kallasaq – nispan mañakun. Chaynaspam maqtaqa kachaykunapaqña karqa, chayñapi yapamanta imam yachachisqankuta yuyarin “saqsa umataqa huk mana sachayuq pampakamam pusanki, chaypiña chukchankunata tumpata paskanki, ñawin wichqananpaq kunanki, chayna kanankama tankarta aptarikuspayki kallpaylla ripukunayki, mana sachakuna kaptinqa manañam kallpan kanchu, sallqa sachakunam kallpan. Chaynaspansi maqtaqa wayrallaña, wasinkama ripukamun, qawarinanpaqa, chay umaqa yaqa pampa hawallantas muyuspan sasawan wasin kasqanman richkasqa. Wasinman chayaruspañas manchariynintapas chukchuspan tanirqachin hinaspa tayta mamankunaman

chay ima kasqanta willakun.
 Kaynatam taytay ayllunkunaman
 willawarqaku, ñuqapas qamkunapaq
 mirachimuni, kayna kaptin imaynam
 amanchakuyta yachanaykichik
 rayku.

Alma chimpachiy

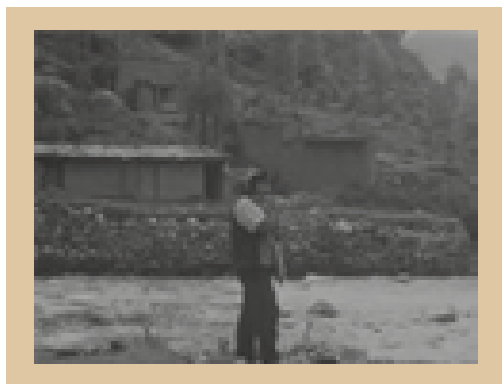
Manaraqmi maqta kayman chayarqaniraqchu,
 mallquchallaraq, mama taytaykupa makillanpi karqaniku,
 ima niwasqankutapas chayllam rurallaq kaniku, huk pacham
 taytaya kuraq wawqin churintawan kamachiwarqaku
 Chaqllawasi qatusniykumanta kawallukunata apamunaykupaq:

– Paqarinmi Chaqllawasita
 rinkichik, allillamantam
 wayqunta purinkichik, jamam
 machakunkichikchu! Manam
 imapas kanchu, Yana Pilatapim
 Sikra mayuta chimpankichik,
 chaypiqa yakuqa chanka
 imakamallam chayasunkichik,
 ichaqa sumaqllam yakuman
 yaykunkichik, rumikunam ancha
 lluchka kanku, pachaykichikta
 qipikuspam rinkichik,
 chaypas hapinakuqgalla
 ichinkichik. Qarwa Rumipim
 tayta Kunsi Yawripa
 wasinman chayaspaykichik

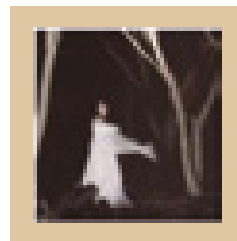
waskata mañakunkichik, paytaqmi willasunkichik mayniqipim
 kawallukuna kasqanta – nispa kamachiwanku. Ñuqaykuqa
 chukchuspa ari nispayku qari tukuniku. Wayqun ñanqa hukniraq
 manchakuypaqmi chay pachakunapi kaq, purichkaspam

qarqarya qaparkachasqanta
uyarikuq, huk patapiqa tukupas
waqamuq, utaq chusiapas
pak...pak...pak nispan chikita
willakuspan waqaaq, mayupa
qaparisqanwan manam
ancha rimasqaykitapas
uyarikuqchu kanki, chay
rayku taytachakunata

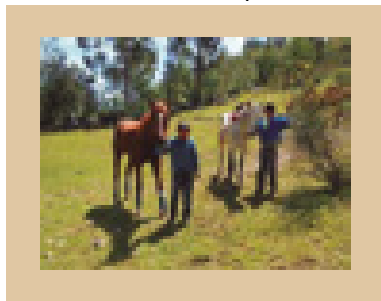
pitukuykuspa, wayqumanta llusqinaykukama anchunpalla
purirqaniku. Quchaqman chayarquspaqa manañam ancha
manchakuypaqñachu ñanqa kaq, mayullam rimastin puriq,
chaymantaqa Yana Pilatamanña. Chay Yana Pilataqa
mastarisqa aqyuyami karqa, chaynintam yakuqa mana
llumpay ukuchu karqa, manam chakapas karqachu, yakuman
yaykuspam chimpana kaq, chaypaqmi siquta, warata
chustikuspa, llikllapi qipikuspa purina kaq. Chaynam chay mayu
pataman chayaspayku tutayaqpi pachaykuta chustikuspa
karqaniku, qunqaymantam wichay hamuq mayuta qawariptiyqa
huk antalla yuraq pachayuqtahina wayrallapi puriqta rikurquni,
mancharikunim, chukchaymi sayarirqun, runa kayniypas
sampayarquspan mana ima ruraytapas tarinichu, manam
rimariytapas atinichu, ichaqa chayqa asuykamuwan, puriq
masiyqa mana imatapas musyanchu hawkalla payqa mayu
chimpananpaq allichakuchkarqa, chaypim chay wayrallata
allinta qawarquni, runam kasqa, chayñataq ukuymanhina
rimarirquwan: – Warmacha yanapakuynikita mañakusqayki, kay
mayuta chimpaysiway, manam sapallayqa atinichu – nispan.
Ñuqaqa umallayta aywityani manam nispay, musuqmanta
ukullaypi uyarikuni: – ama hinachu kay warmacha manam
yanqallapaqchu, chanintaqa qupusqaykim, chimpanaymi
yachakun, wakpim huk runa yanqa nanaywan manaña
kanñachu – nispan hikutawan...

Chayna kachkaptiyimi puriq masiy: –haku wawqicha punchawyarqusunmi – nispan yakuman chutawan, chay hinallapim chay anta runaqa wasayman lluqakarqamun, chaywan yaqalla wichiyykuni, ichaqa wawqiyqa manataq musyanpaschu, ñuqañataq wiqi ñawintin sasata ichimuchkarqani, llasaytaqa manam llasawanchu, ichaqa runa kayniymi mana kallpayuqhina richkan, chaynam huknin mayu patanman chayaspayku, yakumanta lluqsiniku, chay runa wayraqa hawaymanta usukurqun hinaspan: – warma anchatam pay nikullayki, siqanayki Paklla Patapim huk pukru rumi kachkan, chay ukunpim yanapakuynikipa chanin kachkan, mana manchakuspam uqarispayki qipikunki, chaymi mikunaykipaq, kunan ichaqa ripukullasaq– nispan qayllaymanta chinkarqun. Puriq masiyqa aya uyayuyta qawarquwaspan tapuwan: – ¿imawantaq mancharikurqunki? ¿imatataq qawarqunki? –nispan, ñuqañataq: – almatam qawarquni, chayñataq chimpachiway niwarqa, chimpachkaptiyñataq wasayman qispirquspan mayuta chimpachikuwan, chaymi yaqalla wichiyyurqani – nini. Payqa asipayawaspan mana iñiwanchu: –¡yanqaña kayqa muspaypiña purichkan! ¡huktaña chaywanqa pisturquy!, ¿ima raykutaq mana willawarqankichuqa?, manataq ima rimasqaykitapas tarinichu, tiyachkaqllata qawariyki...–nispan asipayawan. Ñuqañataq: – manchakuywanmi qaparikuni ichaqa mana tuqyachinichu, kallpayta munani manataq ichinaypaq kallpay karqachu, ichaqa manam yanqapaqchu chay rurasqay, chimpachisqay

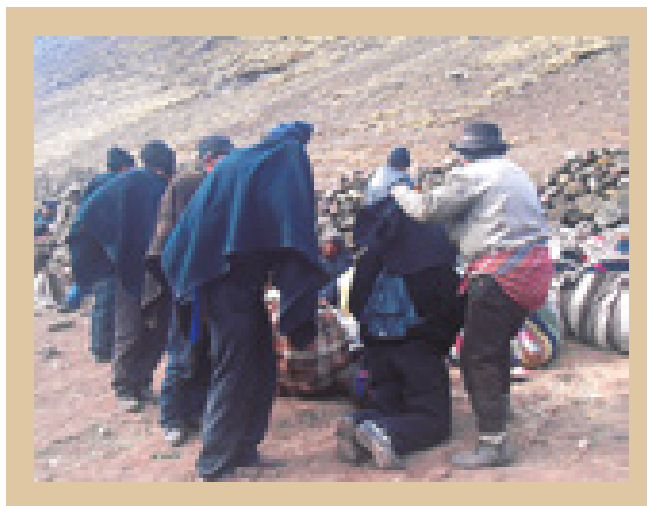

chaninsi Paklla Patapi kachkan, haku rispanchik qawarqamusun, chaypichiki chiqap kasqantapas yachasan, ichapas muspaynillay kanman– nispa amachakuni. Wawqiyqa purinallaykupi Pakllapata kasqanta

qawaykuspan: – hakuchikña qawayllaqa qawasunchiki, ichaqa manam maskasunchu, sichus chiqap kanqa nisqallanpichiki kanqa – nispan wichay puriyta qallarín, ñuqapas qipantam ichini. Pakllapataman chayarquspaykum chay rumi nisqanta tarirqaniku, muyuyninta qawariptiykum ñan qipachanpi huk away wayqa kasqa, chaytam kichaniku, chaypi achka mikuna miskikuna kasqa. Chayta qawaspanmi wawqiyta runa kaynin yaqalla tukurqunpas, manchariytam tarin hinaspa ñuqañataq yuyarini alma ima niwasqanta: – almaqa niwarqa amam mancharinkichu, chay wayqapi kaqtam qipikuspayki apakunki, chayqa chimpachiwasqaykipa chaninmi – nispa nini. Chayraq samaytapas tarirqun hinaspan qipikuspayku Qarwa Ruminman kawallukuna michiqa wasinman chayarqaniku, chaypi taytakuqa asuykuptiyku anyawanku: –¿kay pachachu hamunaykichik? Qillakuna ¿manachu wayralla purimunaykichik karqa?, yaqañam intipas qispirqamunqaña, kawallukunataqa tariwaqchikñachu, ¡kay waskakuna! Machu Lusirutam ñawpata hapinkichik, sichus pay ayqikuptinqa wakinqa wayrallam chinkaypa qipanta ripunqaku, ¡jutqayman Chaqlla Wasita riyichik! chaypim qinchay qipapi puñuchkanku, wayrapa rinan qipantam mana musyachikuspalla rinkichik – nispan kachaykuwanku. Chaqlla Wasiga tumpa karucharaqmi karqa Silla Qasa hawanpiña achikyayta tariniku, chaymantaqa wayra pukumusqanta musyaspa qipallanta uywakuna mana musyawanankupa qatirqaniku, kanchaman chayaspam Lusiruchata waskawan hapirqaniku, pay sayaptinga wakinqa hawcallam sayan hinaspayku iskay chunka kawalluta rakiniku, chaypiqa karqa yaqa pichqa chunka uywakuna chinantin uñantinkuna. Chayraqmi inti qispirqamuptin tiyaykuspayku samaykuniku, almapa chanin quwasqankuta mikuspa, tukurquspa, llaqtaman kutirimuniku, ichaqa hawan ñantañam

rinayku karqa chaypi
 Qarwa Rumiman
 uraykuniku, pallqa
 ñanman chayaspa
 huk achka runayuq
 wasi qayllanta
 puriniku hinaspa
 chaypi qawariptiyqa,
 wañusqa runata
 akchikuchkasqaku,
 chaypim
 uyarikuni: –achka

punchawñan mana wañuyta tarispan muchuypi karqa, kunanqa samakuchkanñachiki – niqta, ñuqañataq tapukuni – ¿pitaq chay wañukuq runaqa? – nispay. Huk mamaku niwan Waman Sunqu Willkasmí sutin karqa warma – niwaspan wasiman yaykukun.

Runa mikuq

Aylluypi tawa wawqiykunamanta sullkanraqmi kani, tutakunapim taytay machuqa sallqa urqkunapi puriq karqa. Chaynam anta killayuq punchaw tutayachkaptin qatinaypaq kunawarqa, upay sunqullam qipanta qatini, karutañam tutayaqpi ñanninta purirqaniku. Chiripi, wayrapa pukuy

waqasqanwan kuskanchakusqa. Sapa kutim ñankunapi samaptiyku machuqa sinqanwan wayrata muskiykachaq. Wiksanpi chunchulkunapas sinchitam qaparimuy yarqasqa kasqanta qawachikuspan.

Amirquyta qallarispami qunqaymanta machuqa kaynata rimariwan: –mana pitapas tarispanchikqa qamtañachiki mikurqusqayki, chaynaqa, pitukuspayki apukunata mikuy apachimunanpaq mañakuy.

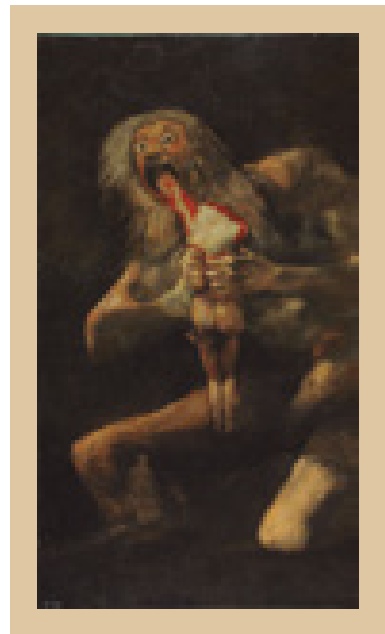
Warma kasqaypi mancharisqallañam, sunquyta intuykachispay apukunata kaynata mañakuni: – apu yaya Pukara, Apu Rasuwillka, Apu Wamanrasu, Mama pacha, Mama quchakuna, kuyakuynikichikmantam suyani, pipas maypas ñanpi pantasqata hichpaykachimuychik, kay machum, mana mikuynin tarisqanrayku mikurquwayta munachkan, utaqayman pipas rikurimunanta munaykuy, manaraqmi allinchi mikunapaqpas kani, tullu tullu, saqlallaraq kani, manachiki saksaypaqpas kanichu...– nispa mañakuni hinaspam huktawan apukunaman tukuy sunquymanta rimarini– tayta mamallaykuna kaymanta kutirispachiki munasqaykichik anqusuta sumaqta churapusqaykichik– nispa tukuykuni.

Manaraqpas tukuykuchkaptiyimi, machuqa wañullata qaparin – ¡maqwillu utqayman pakakuy, sinqaymi runapa asnayninta tarirqun, alliraqchiki kawsanaykipa rantin chayarqamun– niwan. Chaynam qaqapa pukru kikllunman ñitikirquni. Chaymantam machupa rurasqanta qawani, wayqanmantam qirupi churasqata quntihina kutasqata yuraq akuta makinwan altarqun, chaytam rimapakuspan wakman kayman pukuparqun. Manaraqmi pipas hamuqtaqa qawarqanichu, machullam atuq kaqlla, umanta aywiripan, ñawinpas rawrasqa qawachkarqa. Qunqaymantam huk runapa purisqanta uyarini, quysu qipiyuq, samayninpas utqaylla, pisipasqallaña ichimuchkasqa, kasqaykupa hichpanman chayaykuspanmi palta rumi hawanpi qipinta uraykachin, kaynata rimaristin: – Sasam suwa kaypas kasqa, ¿imallapaqraq añasqa ispayninta challaykamun, wañunaytachu, icha qatiwaqniypa wañuynintachu yachan? ¿Imaynanpitaq kay

muquqa chunya kachkan?, imañataq kay pisipayqa puñuyman aysawachkan...– kayta nispam tiyaykuspan puñuywan aysachikun.

Machuqa samayninta harkakuspam, yapamanta runapa tiyasqan hichpanman chay yuraq quntita pukuykarin. Runaqa yaqa chayllapim puñuyta hallarin, machuqa, pakakusqanmanta hatarispan, hatunkaray kuchunata hapispan puñusqaman anchuykun. Yaqa kunkanta muqurqunanpaq kachkaptin, runaqa musquyninpi rimapakuyta qallarín – ¡Amaraq sipiwaychu aylluykunamanraq kay suwakusqayta chayarqachisaq! – nispan. Machuqa tumpata mancharikurqun hinaspan iskay kimsata qipaman ichirquspan suyan, ichapas rikcharisqa kayninta suyaspan, runaqa chaymantaqa qurquryayta hallarin, chaynam yapamanta anchuykun, ñataq tuksirqunanpaq kachkaptin, runaqa qaparín – ¡Mamay Musuq kancha machaypim llapa tarisqaykunata pakarqani, chayta hurquspam ayllunchikta qispichinki! – nispan.

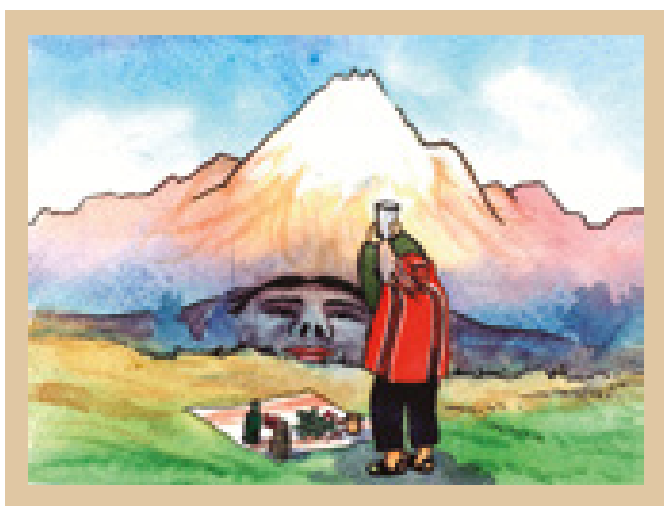
Machuqa piñasqallaña tumpa sampayasqa, kallpaykuspan kuchunawan kunkanta qallarqun, runaqa rikcharispan wañuyllataña qawarin. Yawarninmi chirapahina wakman kayman chaqchurikun, hatarikurqun, machuqa yapamanta sunqupi wañuqpaq tuksirqun. Chaywanqa runaqa pampaman siriykun, machuñataq makinwan yawarninta wisirquspan upyayta hallarin, ñuqqaq manchariyanta saywa rumi kaqla qawachkarqani, chayñam machuqa qayawan: – ¡manchatiku maqfillu hamuy miski ñukñuta upuy

– nispan. Piñakuyninmanta manchakuspam asuykuni, chaypim makin quchasqamanta yawarta upyachiwan, yawarqa tumpa miskiyuqhina, tumpa kachiyuqmi kasqa, millakuywanmi hukta upyarquni.

Chayta tukurquspam machuqa, runapa ñawinkunata altarqun– mana qawakuspan qatiwananchikpaq–nispa; huktawan sunqunta altarquspan riman – allin qaripa sunqunmi, chayta qallarquspan wakinta mikunaypaq haywaykuwan, – mikuy allin qari kanaykipaq – nispa. Ñuqaqa mana munastin kachuyta qallarini, mana chawa aycha mikuq kaspay. Chaymantam qalluntapas altarqun, qatiqinmanmi, imaynam uywapa qaranta llustinchik, chaynatam llustirqun hinaspan runa tallqinkunata chitqarqun; umantawan, makinkunata, chakinkunataqa, suqyapi uchkuta tuqurquspan chay ukupi pamparqun. Wakin qallasqa aychataqa hatun wayqaman winarquspam, suwa runapa qipintawan kuskata qipinaykupaq allicharqun. Manaraq puriyta hallarichkaspam, llapallan yaya munaychakuqkunaman kintukunata churapuspan, pay nikun.

Yaqañam quyllurpas wiharimuchkarqaña, chaynam karumanta ayllu wasiykuta qawaptiyku, chay pachapim kaynata niwan: – yanqataq pimanpas kay qawasqaykimanta willakuwaq, chaynaspaga wañuyniykitam tariwaq, runapa yuyayninpaqqa uywanchiktam nakakurqanchik – rimaspam kunawan – ¿uyarickankichu

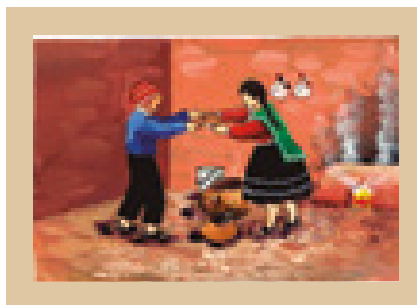
maqtillu? – nispa ñawiykunata qawaspa tapuwan. Ñuqqaq mana rimaytapas atispa: – Arí tayta– nispa kutichini. Mayu wayquman chayarquspaykum, yakuwan yawarkunamanta aywikuniku, chayñam chayarquspayku wasiman yaykuniku. Mamayqa mankapim yakuta timpuchichkasqaña, taytakuqa huk kaqnin chitqata haywaspam yanukunanpaq kamachin. Payqa upallallam mana imatapas nispan, aychata kuchuparquspan mankaman kamaykun. Achikyaytaqa llapan ayllumanmi miskillaña mikuytahina qaraku.

Chaymanta pacham taytay runa mikuq kasqanmanta riqsirqani, kunanqa machu kayniypiña, kay unay manchakuywan pakasqay willakuyta tuqyarqachini.

Tiwucha hintilwan kuyanakuqanmanta

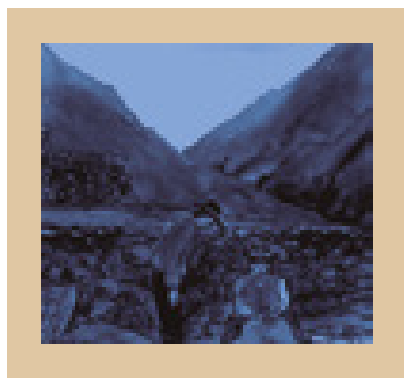
Uquru hichpan Waqra nisqan ayllupim sumaq rikchayniyuq pasña tiyarqa, sutinmi Tiyurusya karqa yaqa kimsa chunka watayuqña karqa. Wasinpiqa sapallanmi iskay allqunkunapa waqaychasqan tiyaq, hukninpam yanacha hukninpañataq sapan urpi sutiyuqkama karqaku. Paypaq achkas uywankuna kasqaku, yaqa apu, sumaqallaña pasña, mana qariyuq kasqan raykuñataq achkataq qarikuna munapayaqninkunaqa kasqa. Achka maqtakuna kuskanchakunankupaq rimapayayta munasqaku, ichaqa manas payqa mayqintapas uyariqpas tukusqachu, aswan chaymantaqa allqunkunapas piñallaña kasqanpi pitapas asuykunanmanta michakuqku.

Huk tutas wasinpi qaytuta puchkakuchkaptin, qunqaymanta allqunkunaqa allwakuyta qallarisqaku, payqa sapa punchawsi tullpan patanpi pisi akchiq michiruwana puchkayta ruraq, allqunkunaqa awllayta

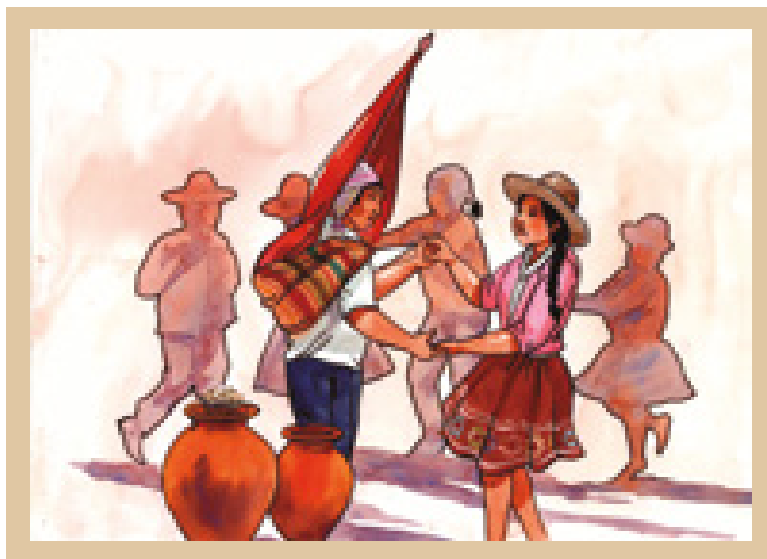
amirquspankus chuklla qipanman asukusqaku, chaynapi kasqankupiqqa imaynam allqukuna tulluta kachuspa waqunku chay hina yuyarikusqa. Chay kachkaptinmi punkupi rikurirqamun huk mana riqsisqa maqta, Tiyurusyaqa qawarayakuspa: – ¿maymantataq kay waynaqa llusqirqamun? Nisqa, chaysi kasqa kunkanpi yuraq chalinayuq, yana punchuyuq, waranpas away yuraq millwamanta rurasqa kasqa, siqunpas allin churakusqam kasqa. Chay maqtaqa huk rikchaqsi kasqa ¿chay pacharaqtaq rikurirqamusqa? runaqa chay pachallapis sumaq sunqullanwan, allillamanta warmitaqa rimapayayta qallarín, qallariyninpi chuya simi allin rimasqawan rimakuykun, sumaq kuyachikuq simiwansi rimasqa, chay uyarispansi warmipas allimpaghina qawariyta qawarisqa, ichaqa chaymanta kikin tapukuspan ¿imaynanpim hichpachikusqanmantataq mana chaymanta kutichiyninta tarinchu. Chay maqtaqa Tiyurusyapa ñawinkuna mana allin qawarisqanta mana qipanchasqanta tarispas, huk llampu, sumaq munakuy simichawanña rimapayayta qallarisqa hinaspataq makichanmanta hapikuspas uyankunapi sumaqchalla muchaykusqa. Chaymi ninku chay ruraypaqa anchatam yachanchik: Huktam suyanchik hinaspam sunquta hapiykuna, mana samarispas, qapsanpas takyasqa, huk rikchaq simiwan rimapayaspa rurana– chay ninatam chay mana riqsisqa maqta rurasqa: – chaymantataq sutiyqa Tullumantam– nisqa.

Tiyurusyaqa imaynam hukkunapi amachakusqantapas qunqarqusqa, mana ima ruraytapas tarinchu, chaynapi sunqu rupapapakuyllapis akchipas wañurqusqa, chaypi uyarikun: –Qamwanmi kuskanchakuyta munani, ama qarquwaychu– nispan mañakusqa, Tiyurusyaqa allintas yuyaymanakun, imaynam kay maqta hukman kaspapas allin kuyakuyniyuq,

riqsikuy yachaq, manam llaqtapi riqsisqan maqtakuna hinachu kasqanta qawaspan: – anri hinachiki kanqa– nisqa. Ñas kuyanakuy pachaqa achkataña purisqa, chay hinapiqa achikyaypas chayllapiña kasqa, maqtaqa pachakuspansi: – Chayllam kutimusaq –nispán ripukusqa. Chay hina kaqllas tutallankunapi rikurimuq, achikyaytaqa hinalla utqayllaman ripukuq, hallariy pacha rikurisqanpihina, chaysi hukqaqinpi Tiyurusyaqa tayta mamankuwan riqsichikunanpaq: Ñam achka punchawña kuyanakuqanchik, yaqa tayta mamawanchiki riqsichikunayki kanqa– nispán mañasqa, payñataq: – Pachallata akllaykusun, chay hichpan punchawllaña chayamusqanpim paykunawan riqsichikusaq– nisqa.

Chay nisqanwansi Tiyurusyaqa tumpata yuyaymanakusqa: ¿imaynanpitaq kayqa tutallanpi rikurimuwan, manataq tayta mamaywanpas riqsichikuyta munachu? – nispansi, kuyaq masin pasñaman chay hukman rikchaq kuyakuyninmantaqa willakusqa, kuyaq masinñataqasi: – Huk raymita paqarichisun, punchawniyki kasqallantahina, ichaqa runaykitaqa chayman apanayki punim; ichaqa chaymantaqa manam imaynapas

kachaykusunchu– nispan yachachisqa. Chay punchaw chayamusqan tutapis Tiyurusyaqa kusikuq sumlla, sumaq kayninwan llullaykachispan, kukata akuchisqa, rahuta upyachisqa, pitanatapas pitachisqas, qallariyninmanqa runaqa mana chay ruraytaqa munasqachu, ichaqa payqa: – kuyawaspaykiqa rurasqaytachiki ruranki– niptin, chaywan mana piñakunan raykus anri nispan, chaynataña kuyasqan rayku chaskikusqa. Chaymantaqa kuyakusqa rayku kuisqas tusuytapas qallaykusqaña mana haykapipas rurasqantahina, hinas kuyanakuqkunaqa tukuy tuta rahuwan, kukawan, pitanata pitaspankus kasqaku hinaspas imachá waymapa ukunpiqa unanchachkarqa, chaysi llakisqa takiyta qallarisqa:

Kachaykullawayña sipas Tiwuscha

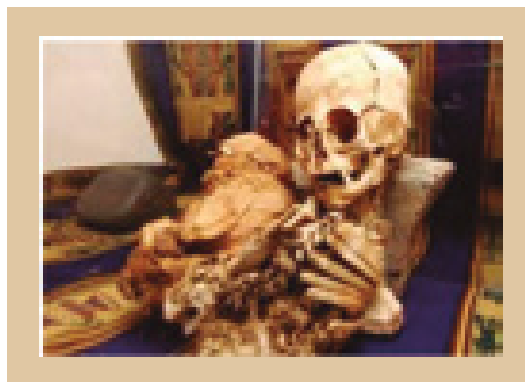
Kachaykullawayyá sipas Tiwuscha

Tayta mamaysi maskamuwachkan Tiwuscha

Pasasaqña ripullasaqña sipaku Tiuscha

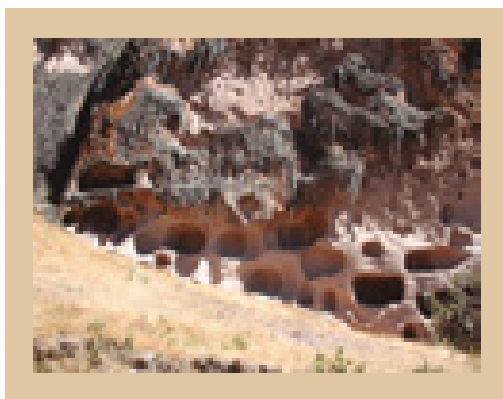
Chay nispani takispan kachaykunanpaq mañakusqa, ichaqa Tiyurusyaqa manas ima raykupas kachariykuyta munasqachu, chaynapi utulukunapas waqayta punchaw achikyay kasqanta qallarisqaña, intipas urqkunapa waqtantas qispirqamusqaña, wachinkunawan akchita rupayta apaykamuspan, paykunaqa hinallas tusukuchkasqaku makinkumanta allin hapinakusqa. Qunqaymantas mana pipapas musyasqan kasqa, wasiman intipa akchin chayarqamuptinmi runapa hawanman chayarqun, hinaptinmi: – ¡taqlalaa! – nispan runapa tullunkuna pampakunapi muntukurqun. Tiyurusyaqa chayllapis yaqa wañuytapas tarisgam makinkumnapi runapa makin tullullanwanña qipakuspan, wakinqa allpayarusqahinañas wischurayasqaku.

Allqunkunapas chay tullunamansi asuykuspanku mikurqunankupashina kasqaku ichaqa mawka tullukuna kasqanpiqa hinapis saqiykuspanku anchukusqaku. Tiyurusyapa kuyaq masinkunapas mancharisqallañas chaytaqa

qawasqaku, kuraq ayllunkuta qayaykuspankuña qawachisqaku, machu taytan: – Kayqa hintilpa tullunkunam, ¿imaynataq kayman chayarqamun?– nispan taytakuqa tapusqa, chayñas Tiyurusyapa: –ñuqamanmi runa tukuspan hamurqa tayta, runa kasqanta iñispay paywan kuyanakurqani, ichaqa tutallan rikurisqan rayku hukman karqani chaymi kaypi raymichakuspayku pay takyachiypaq umanchakurqaniku– nispan willakun, Taytanqa: –¿icha chaymantaqa wiksayakurqankipas?– nispa tapun, warmiqa: –manam taytay mana llumpay riqsisqay raykum, qurakunawan amachakurqani, hinallam yawarchakuchkani– nispan tukun.

Runakunaman mana chaymanta willanakupaqsi kuyaq masinkunata mañakusqa: –ñañallaykuna amach kaymantaqa kay kasqantaqa pimanpas willankichikchu, runakunam

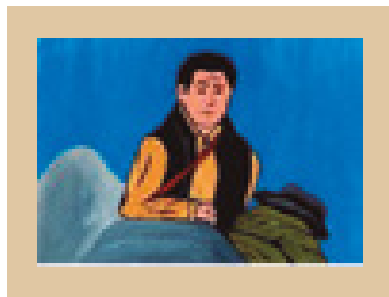

chiqnikuwanman, ancha paykunawan kayta michakusqay hawa, aswancha kunanmantaqa manaña llumpay qaqchuñachu kasaq– nispan kunakusqa, kuyaq warmi masinkunaqa: –jama pinqakuychu Tiwucha mana yachasqaykipim

chaytaqa ruraraqanki, pitapas chayqa chayanmanmi! – nispanku hawkayachisqaku. Taytanñataqsi wayqaman tullukunata churaykuspan, hanaypi kaq hintil tullukunapa machayninman apaspan, haywakuyta ruraspan kutichita rurasqa, chaypi tullukunataqa pamparaqamusqa. Chaymanta pachas Tiyurusya warmiqa manaña llumpayqa maqtakunataqa chiqnisqañachu, aswansi huknin kaqwan hukllawakuspan kunankama kawsakuchkanraq.

Saywawan urqupi rimanakuy

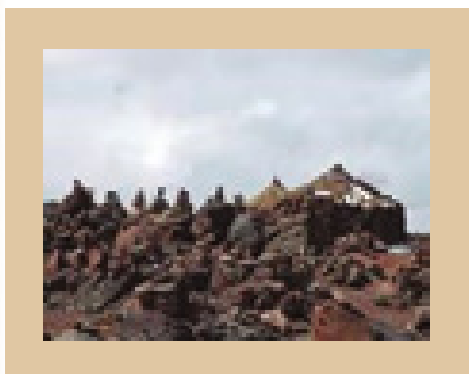
Yaqañam achikyay pachaña karqa, chaynapim runaqa saywa urquman chayaspan chaypi samaykunanpaq rumi hawanpi tiyaykusqa, chay kasqanpim huk machuchapas chayarqamuspan chaypi kuskanku samakunku, unay pachas rimanakuspanku tiyakusqaku. Achikyarquptinsi runaqa hichpan hatushman mikuy maskaq risqa, chaypis machuchataqa qipinta saqipakusqa, kutirqamuptinqa manas qipinqa kasqachu, muyuriqninpis maskapayan hinaspas mana tarinchu, machariysi ukunman yaykurqusqa, ichaqa qipin rayku musuqmanta chay tiyasqanman kutirisqa, chaypis qawaykachasqa, qunqaymantas allinta ñawinkuna kicharikusqa, chaypis rumiyasqa qipintaqa qawaykun, hinataq machuchapas saqisqanpitaq hinalla rumiyasqa tiyarayachkasqa. Allintas mancharisqa yuyaymanakun, ichaqa manas ima kasqantapas tarinchu: – kayqa urqu yayapa asichikuyninchiki, tutapiqa kaqllachiki kutiykurqunqa– nispan kasqa; chay raykus tutaykunankama chayllapi suyasqa, tutaña kaptinsi qipinqa musuqmanta kasqanman kutiykusqa, chayta qawaspansi qipikuykuspan ripunanpaq kachkaptin, chayllapi takyarqusqa, hinapi rumiyarquspan qipakusqa. Runaqa chaymantas

ayqikunanpaq atipakusqa,
ichaqa manañas atisqañachu,
chay hinapis rumiyasqallaña
kachkan. Qipa punchawkunatas
ayllunkuna lliw purunkunapi
maskasqaku, maynataña
maskaspankupas manañas
tarisqakuñachu, maskayta
amirquspankuñas, runakuna
imapas rurasqankuta iñispanku hinallataña saqirqusqaku.

Hukkaqnin pachas huk maqta chay urqupa qipanpi
samaspan tiyasqanpi puñurqusqa, chaynapi kaspansi
musquyninpi runa llaki waqaqta uyarisqa, mancharispan
rikcharisqa hinaspa chay maypi waqasqanta qatipasqa,
chaypis runa waqaqtaqa qawarqusqa, hinallas wakin rumi
saywakunata qawaykuptinqa, llapankus rumiyasqa runakuna
kasqaku. Chaypis qarikuna qipiyuq, mana qipiyuq, tiyanparaq,
pakchanparaq, puñuqhinapas kasqa; warmikunapas wawayuq,
mana wawayuqpas, wakinqa ayqikuchkaqhinas, wakinqa
qapariqhina uyayuqkuna tarikusqaku, chaysi mancharikuspan
chay maqtaqa llaqtanman kallpaylla kutisqa; kay
qawasqanmanta kamachikuqkunaman willasqa, paykunaqa
manas iñisqakuchu, ichaqa kumun runakunam punchawpi
rispanku qawarqamusqaku hinaspa chiqap kasqanta rikusqaku.

Chay pachamantaqa runakuna
manañam chaypiqa ima
raykupas samankuñachu,
aswanmi chaytaqa
karunchakuspanku wayralla
ichinku. Saywa churananku
rumitapas karullamantañas
kunakuspa chuqaykunku.

Kunan pachakamapas chay urqupa rikchayninqa manam qasillachu, sapa kuti qawaptiykiqa hukmanmi qawakun aswanmi chay runa rikchaq saywakunaqa mirakuchkanku, chayqa kuk patmakunamanta qamuq runakunas, mana yachasqanpi samakuspanku chaypi wiñaypaq rumiyasqa qipakunku. Chaymi qamkunapas kunanmantaqa saywa apachitapiqa amam iman raykupas samakunaykichikchu, rumiyasqam qipakuwaqchik.

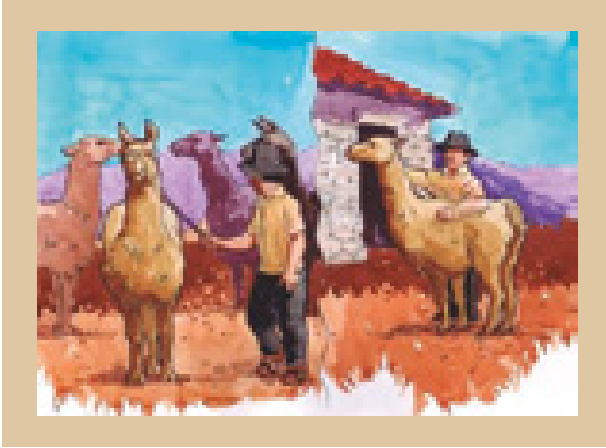
Qarqaryawan tinkusqay

Qarqaryaqa riqsisqallaykum, manchanas qapariyanmi purmasqa chunniq ñankunapi purin. Chaynam, qatuspi uywa chikusqaykumanta yaqa tutaykuchkaqtaña llaqtaman hamurqaniku, Kuchukancha wayqu chawpinpiña karqaniku, hukta urqu hawanta rikuykuptiykuqa huk hatun sapallan puriq llama utqayman

kasqaykuman ichimuchkasqa, qawarquptiyimi runa kayniy sampayarqun, chukchaypas uqarikurqun, mancharisqa allimanta ñawinkunata qawarquni, akchi hinam llipyachkasqa, sullkachaykunapas mancharikuymanta qipayman chipakurqunku, allquchaykuñataq allwakuyta qallarín. Chaynapim

yuyayniyman machu taytaykupa willakusqan chayarqamuwan, nisqanhinam chay qarqarya kasqa, manaraq kasqaykuman hichpamuchkaptinmi mancharisqaymanta kallpanchakuni hinaspam imaynam chay chikimanta amachakuna kasqanta yuyarini; ichu rutusqay rutunata aptarikuni, sullkaypa hapisqan llama waskata lasupaqhina kipurquni, chaynaspata taytachata kunakuspaya llama hamuqta suyani; llamaqa nina ñawiyuq qillqillyaspan anchuykamuchkarqaña, chayna awyasqa

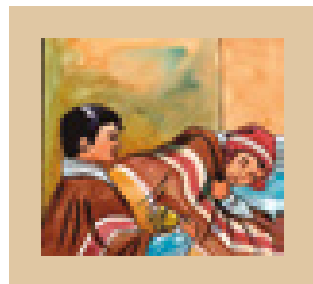

qawarquwaspan
qunqaymanta
takyarqun, chaynata
qawarquwaspanmi
chuku allquchaypas
anyaytaña qallarín,
chaywanpas manam
chay llamaqa
chawpi ñanmantaqa
kuyurinchu.

Qunqaymanta

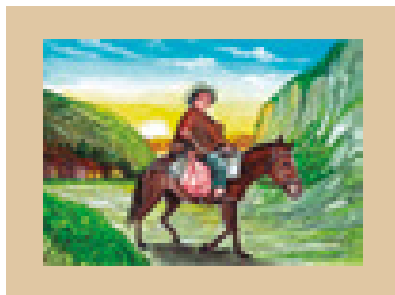
kallpaykuspaymi kunkamanta lasurquni, llamaqa
yuyaychakuspan ayqikuypaqña chutapakun, ñam kallpayta
llallichkarqaña, chaypim sullkaykunapas waskapa chupanmanta
hapispanku yanapawarqakuña, llamaqa pisiparquspan
qasiyarqun, nina ñawinpas antayarqun, rutunawanmi
rachuyruqhina karqani; chaynasqata wasiykukama
chutarqaniku, manam chaykamaqa chiqap qarqarya
kasqantapas yacharqanikuchu, ichapas kanchanmanta ayqikuq
kasqanta inispayku. Wasiman chayakuptykuqa taytaykuqa
tapuwanku maypi tarisqaykumanta, ñuqaykuqa kaqtam
taytaykuman willaniku, chaymi payqa kuraq wawqiykunata
qayakuspan, llamataqa astawan atakankunamantawan
watarqaku. Hinaspan chaqnasqata uku purmaq raqayman
churaykurqaku, punkunta tankar kichkawan qincharqaku,
kachakuykuspa mana ayqikunanpaq. Chaynaspam: – ama
warmakuna mancharisqa kaychikchu, paqarinkama uywaqnin
mana rikurimuptinqa, tarikusqata hinachiki aychapaq
nakakurqusun– nispan niwanku. Chaywanmi sunquyku tumpata
mancharisqaykumanta fiyarqa. Llamaqa tukuy tutam qillqillyan,
achikyaytaña upallakurqun. Taytayku machu taytanta
rikcharichispan llama qawaq rinankupaq kunakun. Iskayninkum
akchita apaspanku qawaq rinku, machu taytaykum rutunata

waskatawan ñuqaykupa rurasqaykutahina
allichakun. Karumantam pakakuspayku
qawastin qatipaniku.

Llama kasqanman chayarquptinkum
llamaqa mana kasqañachu, ichaqa
tankarkunaqa hinalla qincharayasqa,
chaymi taytayku punkuta suchurqachispan
raqayman yaykun, allinta akchiwan qawaptinqa, runam
qalalla kuchupi chirimanta katkastastin chaqnarayachkasqa.
Rutunawan intuspan riqsinankupaq aysaykunku, allinta
rikuspanku pi kasqanta riqsirqunku, payqa Kinwa Patapi tiyaq
Makus sutiyuq maqtam kasqa. Waqapakuspanmi mana
wañuchinankupaq mañakun, mana allin rurasqanmanta
willakuspan yuyaychakuspan. Machu taytaykuqa rutunawan
kunkanta kuchurqunanpaqña karqa, chaypim taytayku
llakipayaspan kaynata amacharqa – jama tayta chaytaqa
rurasunchu! Huchasapa kaspapas ñuqanchikhina runam,
ichaqa kunanmi qarihina kay llaqtanchikmanta ripunanpaq
rimarinan, hinataq mana haykapipas, ayllunchikta awqakuspan
wañuchinanpaq. Machu taytakuqa: – kay runaqa saqrapa
intusqanmi, punchawpiqa manam pitapas imanangachu,
ichaqa tutapi ñuqanchiktam watasqanchikmanta
kutipawasun, chaymi wañuchinanchik yachakun. Runaqa
pitukuspanmi waqastin kuyapayakuyta mañakun: – amaña
taytakuna llaki wañuyman churallawaychikchu, sichum
mana sunquyuq kaspapa tiquruwaychikña, mana chayqa
kachaykurquwaychik, kaymanta llusqispallam maymanpas
ripukusaq, manaña kay pinqay pachapi huchaymanta runa
rimawanpaq. Manam munay yuyaywanchu kayta rurakuni,
raymimanta sinka kutimuspaymi muspaypihina panillayta
mana munakuchkaqta hapirqusqani, qipa punchawmi
rurasqayta maqawaspan yuyarichivan, tayta mamayta

manchakuspa, mana willananpaq
wañuchiywan manchachirqani,
chaynam sapa sinkasqaypi chay
waqrakuyta kutiparqani, panyqa
manchachisqay hawa manaña
michakurqachu. Payqa mana
huchayuqmi, ñuqam kaytaqa mana
allinniypaq rurakurquni, manam runa kayniymanta llusqispa
qarqaryahina purisqaytaqa musyakurqanichu, sapa punchawmi
chiriwan katkataspa puñunaypi achiyaq kani, ichaqa manam
imatapas yuyariqchu kani. Kunamantaqa wanakunim chay
mana allin rurasqaymanta, kuyay sunquykichikmanta mañakuni,
kachaykuwaychik hinaspa amataq llaqta masinchikman
willaychikchu; chaynapim qasilla ripukusaq, huk mana riqsisqay
llaqtakunapiña muchustin wañunaykama purinaypaq.
Chayna rimaptinmi runakunapa sunqun llampuyarqun,
lata punchuwan sukurqachispankum allinpi purinanpaq
anyaspanku kachaykunku. Inti qispirqamunanpaqa, maqtaqa
wistunpi sillakuspan llaqtamanta ripukurqa, chaymantam
manaña qarqarya llaqtaykupi purisqantaqa uyarirqanikuchu.
Panin qipasqanpas huk karu ayllumanta hamuq maqtawan
kasarakuspan llaqtamanta ripukurqa. Chaytam taytayku, mana
chay qawasqaykuta pimanpas willanaykupaq kunawarqaku,
chaymi kunan machu kasqaypiña riqsinaykichikpaq
qillqarqamuni.

Asichiq willakuykuna

Lullakuq kuramanta

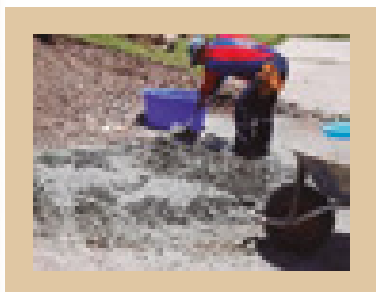
Wanta llaqtapim runakunaqa antaykiru sunquyuq karqaku, chay rayku runakunaqa imatañapas pantachispanku altakuqku, suwakuqku imatapas llullata willaspanku iñichiq karqaku, chay raykutaq ima rurasqankupas tikranhina asikuypaq karqa. Chay pachakunapiqa manam llumpay hatun llaqtakunaman rinapaq hatun karru purinan ñankunaqa karqararaqchu, chay rayku chaki purinallanta hayka punchawpipas ichiq karqaku. Amankay Ayllupa kuraq wawa churinsi Lima llaqtaman taytanwan kuska risqa, chaypis kura kananpaq yachayta hapimunan kanman karqa. Taytanqa: – Churillay, kaypim kura kanaykipaq churallachkayki, allintam kusilla purinki, ima nisusqaykitapas uyarikunkim, yanqataq mama taytaykita usuchiwaq mana allin puriypi rispa, ñuqaaa atispaychiki watukamusqayki utaq manapas, qawasqaykihinam llaqtanchikmantaga achkam punchaw purina kachkan, manataq llumpay karukuna ichinaypaq allinñachu kani, manataq kawallullanchikpas kanchu, chay raykum tayta kamachikuq kurata minkakuchkani qawarisunaykipaq –nispa churintaga kunakun. Churinñataqsi mana chaypi takyayta

munasqachu, musuqmanta taytan qatikuytas munasqa, ichaqa piñachinanta manchakusqanpi: –Taytallay manam aylluymanta rakikuyta munanichu, llaqtanchikpiqa imapas hapinallam, pimantaq risaq kay mana riqsisqay llaqtapiqa, pitaq llakillaytapas kusichinman; ichaqa kuyasqay raykum kaypi qipakusaq, kamachiwasqantapas rurasqachiki, qanchis wataqa wayrallachiki ripunqa– nispan kutichin. Taytanñataq waqanayaspan: – ñuqaykupas karunchakusqaykimantaqa llakiwan kasaqku, ichaqa qam kura qispirquptiykiqa allin runakunamanñam tikrasaqku, manañam runaqa wakchamanta, mana kapuqmanta hinañachu hapiwanqaku,

aswanmi kurapa ayllunkunaqa allin qawasqa kanku. Ñuqaykuqa ancha yakunayasqahinam suyallasqaykiku, llusispallam llaqtanchikpi qallariy misaykita ruranaykipaq allichakuchkasaqku – nispan tukuykun. Warmaqqa: – Chayna nisqayki rurasqa kachun taytallay, mamallaytamá qawaykunki amamá maqapuwanichu, llakichipuwankichu; kuyasqayta, riqsikuyniytawan chayaykachinki, hamunaykamañachiki kanqa – nispan qipakun. Chay warmapa kasqanqa Seminario nisqan wasim kasqa, chaypim kurapaq achkam warmakuna may llaqtakunamantapas rispanku yachayta hapisqaku, qanchis watamantaqa chayraqmi yana pachankuta churachinku, chaymantam kuraña kaspanku maymanpas iñiy wasi mana

kurayuq kasqanman kamachisqa kanku.

Kimsa watañam Seminario nisqapi kasqan karqa, chaypis mana allinpaq hinachu kura kayqa rikchakapusqa, chay raykuñataq qillapakuspan, upa

tukuspan, llumpayta yachachiq kurakunawan anyachikusqa, mana kasukuptinsi maqaytapas qallarisqakuña, intuyllawanña kaspata tayta mamanta yuyarispas hinata sayaq; ichaqa tawa wata karquptinqa piñakurquspas mana ima ruraytapas munasqañachu, chaynapi Siminaryomantaqa qarqurqusqaku, payñataq marqariqnin kurata chay mana allinmanta tayta maman mana willananpaq mañakusqa. Tayta kuraqa anri nispas: – ripukuy – nisqa, ñanpi tarikuspan mana ima ruraytapas atisqachu, ñankunapi purikuspas hatun wasikunata qawakuspan, hatun mama quchapa patankunapipas punchawninkunata wañuchiq, chaymantaqa llumpay yarqay intuptin llamkayta maskarqa, chaynapim wakin runa pisillapaq llamkachikuq, wakinqa mikunallanpaq kamaqta, llamkayta yacharquspaqa, runakunapa rimasqankutahinas yachapakusqa, kastilla simitapas allintañas rimasqa; allin llamkayniyuqña kaspansi, watakuna risqanmanhina qanchis wata kasqanta yuyarikurqun, imaynam taytanta chay pachapim yachayta qispichisqa nisqanta. Chaysi umachakusqa: – llaqtayta rispaymi tayta mamayta kuraña kasqayta iñirqachisqa, misata ruraykuspaymi huk mana riqsisqa maman suyuman hukwachiwasqantaña willasqa hinaspa Limata kutirqamuspay qasiña tiyakusqa, chayqa mana llakisqa suyawanankumantam – nispan rimapakusqa.

Nisqanhinas huk kaqnin llaqtanman riq runawan qillqasqa rapita apachikusqa, chaypis willasqa imaynam kurapaq qispikusqanta, chaypi nisqanmanhina qallariy misata rurakunanpaq, huk riqsisqa punchawta akllasqa.

Chay willasqa punchaw nisqapis, kurapa pachanwan churakusqa llaqtaman chayarqusqa, yaqaña hichpaykuchkaptin, huk maqtillu kawallupi sillasqa,

qawaykuspan wayralla kallpan: – ¡Kayqaya tayta kuranchikqa chayarqamunña!, ¡hichpallapiñam kachkan! – chayna willakuptinsi runakunaqa llapan wasikunamanta llusqirimusqaku musuq kura chayamusqanta qawarinankupaq. Hinataqsi plasapi banda nisqanku takikuna waqachiyta qallarisqa, llaqta kamachiqkunapas chaypis sumaq pachankuwan achalasqa suyasqaku. Waynaqa achka runapa qayllanpi tarikuspa mancharisqallañas asuykusqa, huñusqa runakunapa chawpiman. Chayaptin, llapanku upallakusqaku, chaypi kuraq kamachikuq: –Allin hamusqa kanki unanchaqa kamachikuqnin tayta kura, anchatam quchukuniku aswan kay llaqtanchikpa churin kasqayki rayku; Taytanchik munaykuchun kaypi qipakunaykipaq, ima hinam machu tayta kuranchik wañukullasqanpi, allin qamusqa kanki, kayqaya kay ayllu masiykikuna kaypi kuyakuywan chaskiykuykiku. ¡Kawsachun ...kuranchik! ¡Kawsachun Apu Yayapa churin! – nispan tukuykun. Qipantas runakuna qapariparaq ima hinam pay llaqtanku aylluyuq kasqanmanta kusikusqaku.

Lulla kuraqa aya uyallañas rurasqankutapas qatipan hinaspa saminta churaspan, haykapi misa rurananpaq akllasqanta willaspan, ayllun wasinman ripusqa, wasinpiqa manas ima ruraytapas atipanchu: – ¡¿Imapim kay rurasqaypi rikukuni?! ¿manachu chiqapta tayta mamayman willakuspa manaña kaykunapi purillaymanchu? – hinaptinsi iñina wasipi kaq sakristanmanta yuyarikurqusqa, paysi uña kaptin pukllachiq, imatapas yanapaq, ancha kuyasqansi kasqa: – payman watukuqhinnalla rirqusqa, chaypi kaqta willarqamusqa, paymi yanapawanqa– nispan yuyaychakusqa. Nisqanhinas iñina wasita risqa, yaykuspan sakristanqa kusionqallaña chaskin,

ichaqa kurakunapa rurananta manas kaqllatachu ruran, chaysi ukullanpi: – ¿chiqapchu kay maqta kura kanman, manataq kurahinachu purin hinaspapas manataq rurasqankutachu ruran? – nispan rimapakun. Sakristanqa hukmanyasqanta qawarquspansi maqtataqa huk mana pipas uyarinan wasiman aparqusqa, chaypis maqtaqa waqaspan ima kasqanta willan: – Tayta qamqa marqay taytayhinam kanki, chaymi kay pakasqayta willakusqayki, ichaqa ama wikapawaychu, tayta mamaymi wañuytapas tarinman, manam kura kayta tukurqanichu, manam kurachu kani, ichaqa taytay churawasqanpi simiyta churarqani, sichus kura kayta tarispay, llaqtanchikpi qallariy misata misakunaypaq, kayta ruraykuspallam wiñaypaq ripukusaq, ama hina kaspayki yanapaykullaway, makiykipim kani – nispan chiqap kasqanta willakun. Sakristansi upayarqunraq mana ima niytapas tarinchi, allimantañas: – Hinaspaqa misa ruraytachu munanki, imaynatamá misakunki mana yachasqaykitaqa – nisqa, waynaqa: – qam qayllaypi churakuspa imam ninayta willawanki, ñuqañataq chay nisqayki hinallatam rimasaq, wakintaqa yachaniñam – nispan anri nirqachin.

Sakristanqa wañuq kurapa churakunan pachatas hurqumuspan manusqa, chay pacha mana ancha kamayninchi kasqa, imaynam ñawpa kura aswan hatun runa kasqan rayku. Misakunan punchawsi chayarqamusqa, huk ayllukunamantapas achka runakuna chaymanqa hamurqusqa, chaynas misakuyta qallarín; allintaña richkarqaku, sakristan rimasqantas pay qaparíspan mirachikuq, chayna makinta haywarichkaptin patayarasqan makin kachakuykurqusqa, sakristanqa– makituykita allichakuy – nisqa, upa kuraqa

chaytapas mirachikunsi

– ¡makituykita

allichakuy...! – nisqa,

sacristanqa: ¡qamtam

yaw upa nichkaykiqa!

– nisqa, hinallas

kuraqa kaytapas

mirachikusqa, chayta

uyarispas runakunaqa

hukmanyarqusqaku, huk mana kaq rimaykunata qatichkaptinsi

runakunaqa piñakurquspanku: – ¡Kayqa manam kurachu kasqa!

¡Kayqa supaypa wawanchá! ¡Kaynatañaqa llullakuwarqanchik...

chaynapim iñikuypas chinkachkanña!, ¡kaytaqa chuqasun

puni! – nispanku wichqana wasiman aparqusqaku, chaypi

waqastin wichqasqa kasqa. Qipa punchawllamantas

Wamanqa llaqtamanta Kamachikuq kurakuna chayaraqamusqa,

paykunas waynataqa Seminario nisqapi riqsisqaku, paykunataq

yacharqa mana yachaynin tukusqanta, chaysi runakunaqa

piñakurquspanku, yuraq asnupi sillaykachispanku llaqta tukunan

ñankama aparquspanku, chaypi panyaspanku, ñakaspanku

qarqurqusqaku.

Saqrawan purikusqaymanta

Waynalla kaspasichus mana pipa harkasqan kaspapaq imawanpas maqachikunkim, chaynam Mallma llaqtapa rayminpi kuyaq masiykunawan, aqata, rahuta upyaspayku

karqaniku; pacha risqanpiqa

asiripa, takikuspaña karqaniku,

chayna kachkaptiyimi, qipaymanta

wasaymanta runa sispallata huk

kuchuman qayawan, mana payta

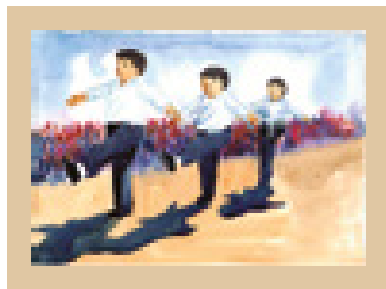
riqsisqanichu, ichaqa asuykuni: – ¿pitaq

kachkanki?, ¿ima raykutaq qayawanki?

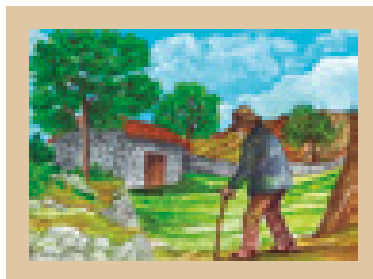
– nispay tapuni, payqa uyanta aswan qawachiwaspan:
– ¿manachu kuska puriq masiykitaqa riqsiwanki? Ñuqaqa Wanukupi kuwartilpi kaq walla masiykim kachkani – nispam yuyachiwan. Ñuqaqa tumpa sinka yuyapakuni: – ¿manachu qamqa Marku Waylas kanki? – nispa tapuni, paytaq: – arí ñuqam kani, qunqarquwasqankiña – nispan asirin. Hina chaywan yuyaymanakuni hinaspa:

– ¿ichaqa manachu qamqa wañurqanki? Yunkapi wañusqaykitam uyarirqani– nispa nini, payñataq: – ¡manam wañurqanichu, ari kiriyllaqa kiriwarqakum, chaymanta hampi wasiman apawasqanpi manaña

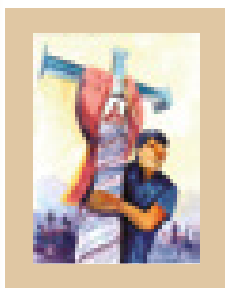
Wanukuman kutimurqaniñachu– nispan qasqunpi kiripa yupinta qawachiwan. Chaywan ñuqa pi kasqanta iñirqaniñam: – ¿hinaspaqa imatam kay karu llaqatapi ruranki? – nispay tapuni, payñataq : – Wankar Sinchim maskaqniyki kachamuwan, Ayakuchu sallqamanmi rinayku, qam allin runa simi rimasqaykita yuyarispam yanapawanaykikupaq hamurqani – nispan niwan, ñuqa:– imaynaya kanman, ñuqaqa manañam wallañachu kani, manataq aylluymam willanaypaqpas karupiraq tarikuni– nispay amachakuni, payqa kuyaq simiwan: – ama hina kaychu, sasachakuypim tarikuniku, kayqa maman suyunchik raykum, punchaw muyuyllatam kutikamunki, – nispan hikutawan, ñuqaqa sinka kasqaypi: – Hakutaq rirqusun, ¿maypitaq Sinchi Wankarqa kachkan? – nispa tapukuni, payñataq: – ¡Wak qipachallapim kachkan!, ¡utqayman risun Chaski! – nispan utqawan. Chaynapim kuyaq masiykunamanta mana imatapas nispalla paywan ripukurqani, sumaq llampulla ñannintam qatiparqani, chaypim kallpachiwanraq, imam walla kasqaykunapi rurasqaykunata yuyachiwan, ichaqa hinam richkani, aswan purisqaykupiqa sinkayay tumpata waspikuchkarqaña. Hinam purirqani, huk kaqninpim rumiwan mitkarquspay tunpata

mancharispay mana wichiynunaypaq
 makiynunata haywarirqani, chaypi
 huk kullu kaspi kasqa: – ¡tayatallay! –
 nispa niptiyimi umay kicharikurqun,
 punchawñataq tutayarqun, chay kullu
 hapikusqa rikchapakuni, qawaykuptiy
 mana maypi kasqaytapas yuyanichu,
 kuskachaqniy runaqa manataq kasqachu,
 yanqaña sutinta qayani,
 manam imapas kutichiwanchu; karullapiña
 saqra asirikuyta wayrawan kuskata
 uyarini: – ¡haaa...haaa...haaa...!–
 niqtahina. Chaywanqa aswan mancharini,
 allin qawarinaypaq Yawriwa qaaqa
 umanpitaq kachkasqani, chay kullu
 hapisqayqa chakana sayachisqanku
 kasqa, chay qaqamanta uraykuy
 tutayaqpi sasam karqa. Killa puyumanta
 llusqirqamuptiña tumpata qawarikurqani.
 Chaymantaqa yuyaychakuspa saqrawan
 purisqayta musyarquni, imaynam
 chayqa huk runapa rikchayninwan
 churakuspan, runakunata pantan
 qaqanparunankupaq apasqanta
 yachaspay. Chaymantaqa sinka
 puriyantaqa kunankama wanakurquni.

Huk taytakupa purisqanmanta

Llaqtan llaqtan purispansi huk uqi ñawi taytakucha,
 warmikunata sukapayaspan purikuq, sapa kutis tutaykuqllataña
 wasikunaman asuykuspan qurpachinankupaq mañakuq,
 chaynas huk runapa wasinman chayarqusqa, paysi warmi

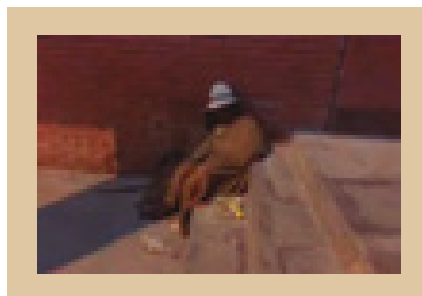
wachakusqanpi parisninta sansa rupachkaqpi
 kañaykunaypaq hurqupakusqa. Unayllamantas
 taytakuqa qayakamun, punkuta takamuptin,
 runaqa tapusqa: – ¿Pillam? Nispan,
 machuñataq: – ¡Ñuqam kallani! Tayta wasiykipi
 samaykachillaway– Nisqa. Chaysi wasiyuq
 machucha kasqan rayku utqayman punkuta

kicharisqa– yaykukamuy taytaku, tiyaykuy kay kulluchallapipas. Taytakuqa tiyaykuspa suyan, runaqa kaqllas asuykuspan mikuyta qarasqa: – kay as saqtacha, asllatam yanukurqanipas warmiy unquptin – nispan. Machuqa: – Pay– nispan kutichikusqa.

Qipataqa wasiyuq runaqa qarakunatas machupa qayllanman apamuspan nin: – kay wasipim puñunki taytaku. Taytakuqa qarakunata qatakunatawan mastakuspansi

chutarayasqa, chaynapis yarqay musuqmanta wiksanta yuyachin. Wasiyuqqa warminpa kasqanman ripusqa, chaynapi machuqa aycha rupachkaqtahina asnapakusqa: – ¿imataq chayqa? –nispan.

Sayarispansi taytakuqa tutayaypi kuchukunapi maskayta qallarisqa, chayhinapis sansamanta warmipa parisninta altarqamusqa hinaspansi kay nispan rimapakusqa: – ¡pay unanchaq taytallay! Mikuy churapuwasqaykimanta– nispan qalayta mikukurqusqa.

Paqarinninmansi wasiyuq runaqa tuta tutacharaq yanukunanpaq qatarisqa, chaysi sansata aspiptinsi mana imapas pampasqan kasqachu, chaysi: – ¿ima supay allqutaq yaykumurqa hinaspan warmiypa parisninta mikururqa? Taytakuqa kuchupi puñusqanmantas uyarirqamuspan kaynata rimarirqamusqa: –Pampachaykuway ñuqam yarqawaptin mikururqani– nispan. Runaqa piñasqa: – ¡lma supaypa wawanchiki qamqa kanki, ripuway wasiyanta– nispan machutaqa qarqurqusqa. Chaysi chay wasimanta machuqa utqayllaman ripukusqa.

Musuqmantas taytakuqa urqun qasankunata risqa, ñankunapis sipaskunata sukapayaspan purisqa, hinas yaqa tutaykuqtaña huk llaqtaman chayarqun, manaraq

llaqtaman yaykuchkaspas kaynata yuyaychakusqa: –
 ¿kuskachakusqamanchu icha wiyuramanchu haykurqusaq?
 Chay nispan chayarquspan huk punkuta takan, tan...tan...tan...
 Punku takasqanta uyarispansi huk warmi llusqirqamusqa: – ¿Pitaa
 kanki tayta?, ¿imatam ninki? – nispan. Machuñataqsi kaynata
 kutichin: –Mamallay ¿Qamqa kasarachum icha wiyurachum
 kanki? –nispan. Warmiqa machuwan piñakurquspan kaynatam
 kutichisqa: – machu runa ¡¿chankaykichum, icha sikikichum
 siqsisunki?!, ñuqaqa qusayummi kani, kunan ¡ripuway kaymanta
 manachayqa kaspiwanmi tawaman ichqarqusqayki! – nisqa.
 Runaqa mancharikuspansi ayqikusqa. Chaynas wasikunata
 hinalla takapayasqa, tutachañas huk wasita takasqa, tan...,
 tan..., tan...; chaypis wasiyuq wiyura warmi kasqa, hinallas
 machuqa tapupayan, warmiqa waqanayaspansi chay kasqanta
 willan: –Kay kuchuchapi tiyaykuy tayta, kay pisi chupichata
 mikuykuy – nispan, warmiqa qarakunata puñunanpaq
 aparqamusqa, – kay wasipim puñukunki –nispan, puñunanta
 mastaykapuspan huk wasiman risqa. Chawpi tutatas taytakuqa
 hakapakusqa: – yarqaruwanmi – nispan. Hatarirquspansi kuchun
 kuchun tutayaqpi maskachakuyta qallarisqa, hinachkaptinsi
 huk wayqapi llampuy llampuy akutahina llatarusqa: –
 ¿imatay kayqa? Nispas mallichaykusqa, hinaspaqa chayqa
 machka akus kasqa. Runaqa yaqa iqipakuspansi llapanta
 mikurqusqa, ichaqa mikuchkaptinsi tumpa qatqi niraq
 kaptin: –kayqa qatqi churarayasqa
 kaptinchiki – nispan mana imapas
 hukurqachu. Chayqa, warmi kuchupi
 ukuchakuna wañuchinanpaq
 churakusqan miyuyuq aku kasqa.
 Tumpa unaychamantas taytakuqa
 qaparikarqamun: – ¡way...way...
 way! Wiyura warmiqa utqayllaman

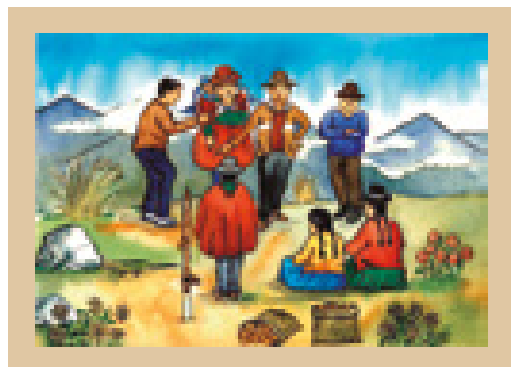
pawarqamusqa: ¿Imataq hapisunki taytaku? – nisqa, payñataq: – ¡kaychaymi nanawachkan!, ¡mapas llataykamuway! – nisqa, machuñataq qari kayninta qawachikuspan: –kaychaymi nanawan! ¡way...way...way! – nispan waqasqa. Hinaptinsi warmiqa wasi masinkunata qayakusqa, qalaysi hichpankunapi wasikunamanta llusqirqamuspanku asuykusqaku, huñupi kasqankupaña: ¿Imam intusunki masillay? – nisqaku. Payñataq: – kay taytakum miyuyuq aku churasqayta akurqusqa, chaymi wañunayachkan.

Huk kaqnin runas masinkunata tapusqa: – ¿Pitaq kunan yawarchakuchkan? Chaysi huk sipas pinqayllawanña: – ñuqam tayta– nisqa, runaqa: –chay latapachata huk matipi mayllarqamuy– nisqa. Chay mayllapu yawartas machumanqa mana munachkaqta qalaychata upyarqachinku, chayraqsi yuyayninpas kutiykarqamusqa: – ¿Imataq qapirquwan? – nisqa. Qurpachiqnin warmiqa piñasqallañas istikuta hapiykuspan supayninta apachisqa, suwa kasqanpi, wañuyman churakusqanmanta, hinaspa warmi turyaq kasqanmanta. Chay raykus llapa runa manaña haykapipas llaqtaman kutimunampaq willaykuspa, machullataqa qarqurqusqaku.

Kachitahina kuyaq warmi

Huk kamachikuq runas iskay warmi churiyuq kasqa, sapa punchawsi chakran qawaq risqa, kutimuspanñataq, hatun pata kasqanpi hichpankunapi warmi churinkunata tiyaykachiq hinaspansi tapuq: – ¿Ima hinatataq qamkunaqa kuyawankichik? –nispan.

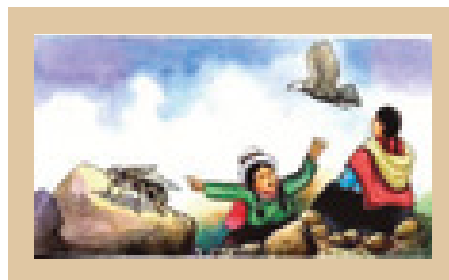
Huknin churinsi: – Taytay ñuqaaqa qapaq intitahinam

kuyayki– nin, hukninñataq: papay ñuqaqa hatun qullqi killatahinam kuyayki– nispan kutichisqa.

Sapa punchawsi chaynata tapupayasqa, warmakunaqa imatapas allin kaqkunata kutichinanpaq yuyaychakuqku, hinalla tapukuyqa ¿Ima hinatataq kuyawankichik? Hinas huk punchaw warmi churinkunata yapamanta tapupayasqa; warmakunaqa manañas ima niytapas atipasqakuñachu, chaypis huknin miskichasqan ñukñuta qawaspan kaynata nin– Ñuqaqa asukartahinam kuyayki taytallay. Qipaqnin warmañataqsi qatipakuspan: ñuqaqa papay kachitahinam kuyayki–nisqa. Taytanqa chayllapis piñapakurquspan, imaynam kachiwan tupachisqanmanta: – qamqa manam kuyawankichu, qayllaymanta asukuy, ripuway, manañam qamqa churiyñachu kanki– nispan ñakarquspan qarqusqa.

Hinaptinsi warmaqqa uqllayninpi pituchan apakusqa wasimanta ripukusqa, purichkaptinsi huk lata lata wasichata qawarqusqa, chaypis huk mamakucha yachasqa, samachinanpaq mañakuspansi chay pasñaqa waqaylla waqasqa;

mamakuchañataq puñuchisqa, chaypis tutapiña imaynapim taytan wasinmanta qarqurqusqanmanta willakusqa. Hinataq mamakuchapas imaynapim chay asinrapaq llamkasqanmanta willan: –Paya parteramantam riqsiwanku– nisqa, chaymi yanapananpaq mañakusqa: –yanapaykuwankichiki, ñuqaqa manañam alliñachu kakullani–nispa.

Achikyarquptinqa mamakupa pachanwan pachakurquspas patukunata michiq pasakusqa hinaspa patukunata qaraykuspan kutikamun, wasita chayaraqamuspan, hinas mayllakurqun, chaymantas mikuchkaptinku mamakuchaqa wañurusqa.

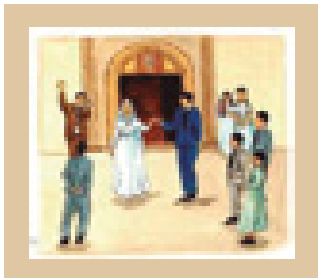
Hinaptinsi wasinpa qipachallanpi pamparqusqa, hinas pituchanta waqachispan waqasqa, kunanqa kaypichiki kawsayniyta pasasaq, chaypis sapa achikyaqman patu qaraq pasasqa; hinaspa wasiman kutiykuspan pituchata hapispan llaki llakita waqachiq.

Huk kaqninpis, paya parterapa nisqan kamachikuqninpa qari churin maqta uyarirqamusqa hinaspas wistunman sillakuykuspan qawaq risqa, chaypis sumaqllataña pasñataqa tiyakuchkaqta qawarqusqa. Chaymantas maqtaqa wasi ukuman yayakuspan kuyakuyninta willakusqa, chaypis kuskachakunankupaq rimanakusqaku, ichaqa warmaqqa: –chay ayllu runakunatam pusamunki, ñuqapaqñataq uya pakana llikata churawanki– nisqa. Chaynas qariqa wasinman kutirqamuspan, chaypis: – Mamay taytay ñam kasarakuñay pachaypiña tarikuni hinaspaqa ñam kuskachaqniyta tarirquniña – nisqa. Tayta mamanqa: – ¿Piwantaq kasarakuñi? –tapusqaku.

Maqtaqa: –Paya parterawanmi kasarakuñay–nisqa, tayta mamanñataq: ¿Imaynampitaq chay payawanqa kasarakuñi?, aswan huk llaqtakunata risun, chaypi allin qawakuypaq warmakunata riqsimunki –nispas nisqaku, payñataqsi: –mana munaptykichikqa ripukusaqmi– nisqa.

Chayta uyarispansi tayta mamanqa: – chaynapiqa chay payawanpas kasarakuypaq, qamchiki yachakunki– nispa

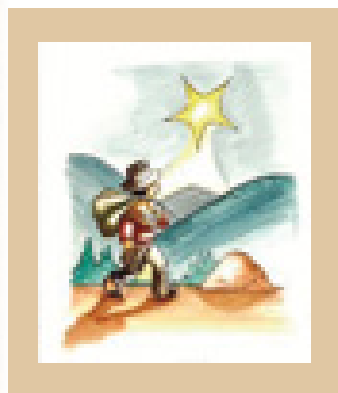

nisqaku. Chay pacha risqanmantas qariqa pasñanwan kasarakuypaq risqaku, chaypis velo nisqan llikaqa iskaychunka takti tupuyniyuq kasqa, chaypa ukuntas mamakuqa ichimun, kuskachakuy tukupayninpiñas kuraqa

qarita: – warmiykita muchaykuy, warmiqa uyan pakasqa hamusqa hinaptinsi muchaykunapaq qalaykuptinqa suma sumaq pasñataq chaypiqa kachkasqa, kasarakuyla tukurquptinkus, mikuqña risqaku. Chaypis pasñapa taytanqa kasqa, hinas warmiqa pata qawanpi mikuytaqa mana kachiyuqta qarachisqa. Runaqa mana kachiyuq mikuy kasqanta malliykuspa, kuskachakuqkunamansi asuykun: – Kachichallaykichik..., mana kachiyuq mikuyqa manam allinchu –nispan. Hinaptinmi kasarakuq pasñaqa: –ñuqaqa kachitahinam kuyayki nirqaykim, chay rayku qarquwarqanki – nispan yuyachin. Chayraq taytakuqa warmi churinta riqsirqun: – Pampachaykullaway churillay, chayraqmi yachaykurquni imapaq kachi kusallaña kasqanta–nispan pitukun. Warmiqa mana munastinsi pampachaykun ima hinam waknataña waqasqanta yuyarispan: – Pampachaykim ichaqa sunquypin llakichiwaspayki rawrachkan – nispan kachitapas qusqaraq.

Chakrata muyuspa saywawan macharisqay

Ayllupim tarpusqaña chakra kaqkunamantaqa uywakunata huk hatusman chikusqaña, chaymi sapa kuti Kawsaykunata waqaychaspa watukuna hinaspa mana uywakuna yaykunanmanta qawana, qunqaytapas uywakunaqa huk chakramanta hukwarquspan ima kawsaytapas rachurqarinku. Chaynapim mamaypa kamachisqan chakray muyuq rirqani;

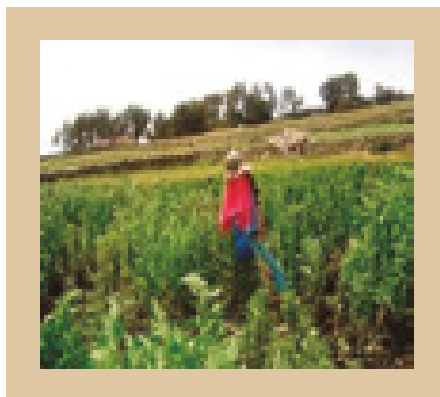
chakraykunaqa uku qichwa niraqvim tarikurqa chaymi yaqa chawpitutamanta iskay pacha purisqataña killapa akchiyninwan watukuq rirqani, yaqa iskay pacha niqtañam puriykurqani, chaypiqa killaqa, urqu qipanpi pakakuyta qallarín, chakrakunataqa tumpatam tutayarqachin hinaspa chakray kasqanman chayarquni,

chay umanpi kasqan chukllaman yaykurquni, chaypi qipiyta uraykachispay, kuchupi qarakuna kasqanpi mastakuspay samaykurqani. Manam chunka tullminchapas karqachu hinaspam qunqaymanta sara chakraypi runa ichiqtahina uyarirquni: –¡lcha chayqa suwapas!, ¿pitaq kay pacha tutapi purichkanman?– nispam chukllamanta sumaqlata punkuta kicharipa kaspi aptarikusqa llusqini: –¡pim chaypi purín!– nispa qaparikuni, chaypim hatun wayra uyayman chiriyaykachimun hinaspataq hatumanta chimpayta qawariptiyqa huk hatunkaray runapa rikchayninta makin uqarisqata qawarquni, chaymi ukuyman manchariy yaykurqun; hinaspam chukllaman hukta pawaspa pakakuq yaykurqani, ichimunantam suyani, manataq qatimuwanpaschu, chaymi manchakuymanta huk pukullunta kicharquni, chaymanta qawaptiyimi, iskay runataña qawarquni, hukninmi lata chukuquq hatun umasapa, tullullaña runa kayniyuqtahina qawarini; huknintaqa qipanpi qatimuqtahinam qawami chayqa miniru kaskuyuq kasqa, makinpi siqulluta waqtamuqhinam hapirayachkan, chayta qawaspaymi pukullutapas wichqani, chaymanta umanchakuni: – icharaqpas maypi kasqaytaqa manapas musyarqakuraqchu, ¿imapaqraq qaparikurqani?, ¡chaywanqa kaypi kasqayta willarquniñachiki!, imanaykullasaqtaq– nispa waqapakullani. Chaypiraqmi llapan anaq pachapi kaq taytachakunapas umayman chayaraqmun,

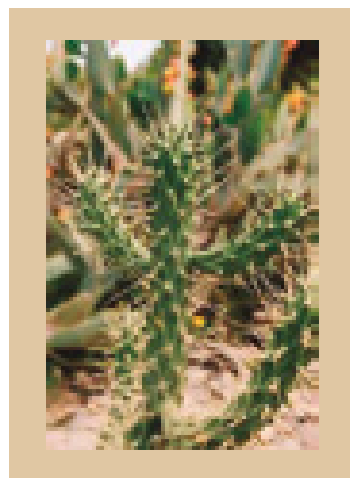

hinataq ayllpa unanchaq qapaqninkunatatapas yuyarini, paykunatam tukuy sunquywan paykuna waqaychawanapaq kunakuyta qallarini, chaytam qunqurimpa tutayaqpi rurachkani, hawapiqa hinalla puriqhina qaparikuchkan, sarapa rapinkunam ¡chaq...!,

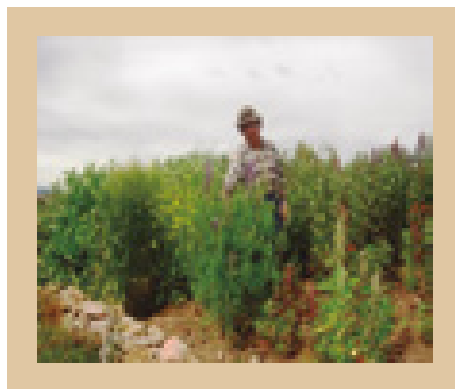
¡chaq...! nispan kuyurin, hinallataq hukpas qaparikamun
 ¡siwww!, ¡siwww! niqhina, hukpiqa ¡war...! ¡war...! ¡war...! nisqa
 hinataq uyarini. Mana imatapas ruray atisqaypi punku qipallapi
 asuykunankuta suyarqani: – Punkuta kicharquptinkum kay
 kapiwan umantapas llamkarqusaq...–nispa kallpanchakuni,
 chayqa manataq asuykamuntaqchu; qimchikuykuspañam
 wañuy kawsayta suyaspa kachkarqani, hukmantaga pichiwkuna
 waqaqtaña uyarini chaymi ñawiyta kicharikuptyyqa punchawqa
 hawaypiña kasqa hinaspa yuyaymanakuni: – kaymanta
 llusirquspaymi maymanpas pinkirqusaq, chaymantaña
 yanapakuytapas mañakusaq, punchawpiqa manach imatapas
 rurawankumanchu– nispa. Punkuta kicharispay qichqaman
 pawakurqani, chayta kallpaylla ichirquni, chakra qichqaman
 chayarquspaymi hukta kallpawan qipan chakraman
 chuqakuykuni, pampaman chayanaypaqa hatunkaray
 anku kichka malkipi rikurirquni; llapa chankaykunamanmi
 kichkaqa tiparqamuwan hinataq
 makiykunaman, qasquyman,
 wasaypipas iskay kimsa
 tunaskuna ratarayan, hina chay
 manchakuywanqa chaytapas
 manam ancha nanaytapas
 musyanichu, kallpaylla ira
 pampakama kallpani, chaypi
 qatiwanankumanta kunkayta
 muyuchispa qawani, runakunaqa
 hina chayllapitaq sayarayachkasqaku hinaspañam hatumanta
 qawarquni, chayqa kasqa saywakuna sayachisqankum.
 Yaqallam piñakuymanta akakuykunipas: – ¿pitaq chay
 saywataqa mana willawaspan sayachirqa karahu?,
 ¿imanasqatas chaymantaqa mana willawarqakuchu?,–
 nispay waqakuni chayraq kichkakunamantapas yuyarikurquni,
 llapa runa kayniymi chay tumpata susunkarqa, mana
 maynintapas kichka urquyta atikunichu. Qallariynintaqa

qawasqaymanta qallarini, chakiykunamanta, wiksaymanta, manam chutarikuyta munanchu, hatunmanta qaparipa iskay kimsallataqa chutarquni, wakinqa hinalla mana haypasqaypi kachkan, nanayqa anchayawachkanñataq. Chay pacha hinallapim taytay rikurirqamun, qawaykuwaspanmi pawaykamuwan: – ¿ima supaymi kaytaqa ruraraqusunki?, ¿pitaq kichkaman chamqaykusurqanki? –nispa, mancharisqallaña tapukuwan, ñuqañataq piñasqa: – ¡wakkunam...! nispay saywa manchachikukunata qawachini, payqa manaraq iñispan huktawan tapuwan: ¿imaynataq chay saywakunaqa tanqaykusunkiman karqa?, ¿ichachus chay supaykunaqa kawsan? – nispan tapupayawan, ñuqañataq – ¡qamkunam huchayuq kankichik, mana chay churasqaykichikta willawaspaykichik, chakra muyuq kachamuwasqaykichikpim kayta rurakuni! – nispay waqastin anyani, taytayqa tumpata uyanta asirichin: –¿ichaqa manchakuymantachu kayta rurakurqanki?, ¿manachu qarihina sayawaq karqa? – nispan kutichiwani, musuqmanta: – ¡hamuy chay kichkakunata chutarqusaq manaraq ankuyarquchkaptin– nispanmi kuk hatun kallpallawan chutariptin, llapan kichka tunaskunaqa runa kayniymanta asuchisqa karqaku, nanaywanmi yaqalla yuyayniytapas chinkachikuni: – ¡ananallawya, mamay! ¡¿ima rurasqaypitaq kay maqachikusqa kallani? – nispa waqani, taytayñataq: – Amaña churillay waqaychu, kay wirachawan llusiykusqayki, chaywanqa tumpatañam nanayqa samarqachisunki– nispanmi waran wayqamanta urquspan rupaypiña qaqurquwan, chayñam kawsaytapas tarirqullani. Taytallayña chakra muyuytapas tukurqa, ñuqaqa ira patapi tiyaspay qawakuni: ¿kaymantachu karahu manchakurqani? – nispa asirikuni, chaymi taytay

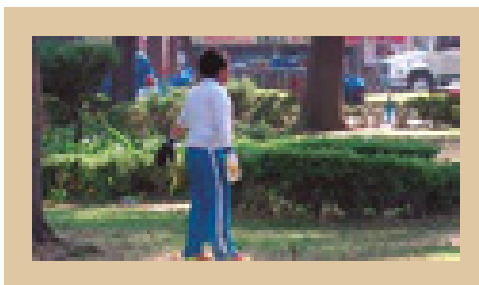
tumpa asiy uyata qawarquwaspan: –Yaw Alichá chay imapas kasqantaya willariway manam pimanpas willasaqchu– nispa niwan, ñuqaqa kasqantam imatapas willarqani, payñataqa asikuspan llakipayawarqa: – churillay chayqa pachapa yachachikuyninmi, ichapas mana kunakuspachu hamurqanki, ichapas karu kasqan hawa pisipaspapas tayta mamaykimanta piñakurqanki, chayqa manam pinqakunapaqchu churasqa, aswanmi kunanmantaga allillamata purikunki, maypipas imatapas uyarispaqa, allintaraqmi sunquykita samachinki, allinta wayrata samaspa, chaymantaga llapa ima qawasqaykikunaqa tutayaqpipas kasqantam qawachisunki– nispa niwan, musuqmanta: – kay chakra watukuyqa imaynam kawsaykuna wiñasqan kasqanta qawananchikpaqmi rurakun, chaynapim mana hallmaywan, qurawan mana llallichikunchikchu, kamas punchawninpin kaykunata llamkanchik. Llaqtapi kamachikuqkunapas sapa punchawmi kayninkunata muyuchkanku. Chay raykun runa purinanmantaga sumaqta qawarikuna. Sichus mana qawasqaqa, uywakunam kawsayta rachurqunku, chaymi allinta harkananku rayku, tutapipas purinku. Ichaqa saywa manchachiku churayqa manam runapaqchu, chayqa pisqkunamanta, añasmanta, huk uywakunamantapas manchachispan chakra amachanapaqmi churanchik. Chaymi runakunatahina pachachisparaq ruranchik. Chayta qawaspam qintilkunaqa manaña tarpusqaman ancha asuykunñachu. Chaynallam ayllupiqqa uywa chikimanta amachakusqanchik. Amaña manchakunkichu...nispami kawalluman churkuwaspan wasiykuman apawarqa.

Huk wixsasapacha warmacha

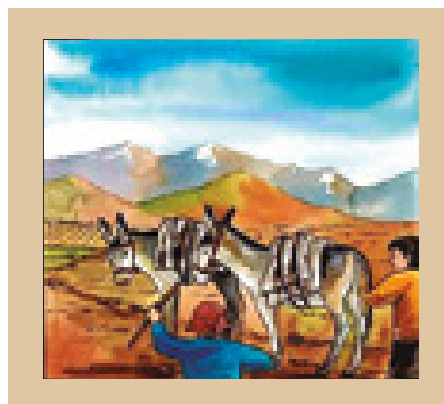
Sallqa ayllupis huk warmacha wirasapa wixsasapacha paqarimusqa, wiñasqanpis anchata anqarakunapi mikusqa hinaptinsi taytanqa: –kay churiyqa pimantaq llusqirqun kaynaña wixsasapa,

wirasapaqa, imaynatachá wakchayarqachiwasun– nisqa, mamanñataq: – wañuchisunchik kay warmataqa uñallaraq kachkaptin, wiñarquspanqa kutiparquwasunpas–

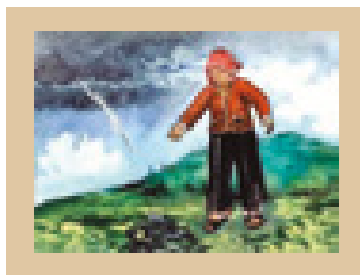

nisqa. Warmaqqa hatunkaraytas wiñarqusqa, machu machu matipikunapis mikusqa. Huk pachas churintaqa: – waqtamuy chay kampanata– nispa kamachisqa, rinampis iñiy wasi punkupi pukllaq turuta churamusqaku, warmayaykusqanpi sipirqunanpaq, hinas suyasqaku, qunqaymanta kampanataqa waqtarqamun hinaptinsi taytanqa: – maytaq chay turuqa wañuchinchu– nispa, warmaqqa wasinman hinalla kutiykarqamun. Tayta mamanqa tapusqakus: – ¿manachu imapas iñina wasipiqqa kasqa? Nispanku, chaysi warmaqqa: – huk supu turuchallam punkupi kasqa hinaptinmi kunkamanta qiwirquptiy pampaman kikillan wichiynkun– nispan willasqa. Hinas paqarintinpaq taytanqa huk maqanakuy yachaq karati sutiyuq runata iñina wasi punkunpi churarusqaku; musuqmanta kampana waqtananpaq kamachisqa: – yapamanta kampanata waqtaramuy– nisqaku, hinallas pisi pachamantaqa kampanata musuqmanta waqtarqamun. Tayta mamanqa: – mayñaya manataq chay runapas wañuchiyta atintaqchu– nispanku. Wasinman kutiykuptinqa tapunkuraqsi: – ¿manachu imapas kasqa? – nispanku, chaysi warmaqqa: – mamay huk supu runacham altu patapi kasqa, maqawanapaq kaptinmi kunkanmanta qiwirqamuptiyimi kikillan

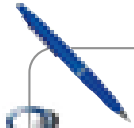
pampakama wichiycamun– nisqa. Hinaspas tayta mamananq: – imatataq kunan rurasunchik kay wiksasapawan– nispanku kasqaku. Chaynaqa yunkamanña qatirqusunchik chaypi hatun uywakuna mikurqamuchun– nispanku umakusqaku, chaysi musuqamanta taytan: – Warma, yantanchikmi pisirqun, ama hina kaspayunkamanta yantata aparqamuy, kay asnukunapi qipirqamunki – nispanku kamachikusqaku. Warmaqa upay sunqullas: – allinchiki– nispan uyarikusqa hisnapa yunkaman ripusqa. Yunkamanqa pisipasqas chayarqusqa, chayna kaspan qalay asnunkunata sachaman watarquspas, sachahawanman qispirquspan chaypi hawka puñukusqa. Rikcharinanpaqqa asnunkunapa tullullanñas watarayachkasqa. Piñasqas chay hatun usqu uywakunata hapirquspan, maqaparqusqa, uchuy allquchakunatahinas hawankuman yantata qipichispan wasinkama qatisqa. Yantataqa chay llapan hatun uywakunaman qipichispan chayarqachisqa. Hinaptinsi tayta mamaqa tapun –¿maytaq llapan asnunchikkunaqa?– nispanku, warmaqa: – mamay papay hatun uywakunam puñukunaykama llapan asnunchikta mikurqusqaku, chaymi kay uywakunamanña yantataqa qipichimurqani– nispan willakusqa. Minchantintaqa Qallanmarka llaqtaman kachasqaku: – churiy, llaqtaman rispam rahuta, kukata hukkunatawan rantimunki kay uywaraymipi upyananchikpaq– nispa. Achikyayllatas warmaqa kunakusqankuman rillan, chay llaqtaman chayarquptinsi, huk kunrinaru kachkasqa, chaysi wañuchinanpaq chakusqa, warmaqa kunrinarumwan samaykuspa, samaykupas tukuy tuta hapinakurqunku. Utulu waqarqamuptinsi kukuqa ñuqapaqraqmi nin. Yapamatas utulu waqamun – chaypipas– ñuqapaqraqmi kayqa nisqa– chaynanankamas panyanakunku, kimsata

waraqamuptinsi ichaqa kukuqa: – qampaqñam chayqa– nispan
hinasparaq chaymataqa kukuqa: – kayqa llallirquwankiña,
kunanqa qispichikurquniñam, wasiypim achka warmi churiykuna
kachkan, chaytam allin wirasapanta warmiykipaq akllakuykunki,
puñunay ukunpim wayqa hunta qullqiyuqta tarinki, chaywanmi
wasiykichikta rurakunkichik– nispa chinkarqusqa. Chaysi
wiksasapaqa ñawpa wasinman kunasqan apachinkuna
aptakusqa kutiykun hinaptinsi mamanqa tapunraq ¿manachu
imapas llaqtapi kasqa warmi? – nispanraq. Warmiqa sumaq
sunquyuq kaspan: – mamay chaypiqa huk runa mikuq kunrinaru
nisqallanmi kasqa; maqanakuyipi llallirquptiyimi, warmi churinta
qullqintawan quykuwan, chaywan sumaq kawsanaypaq,
manañam kunanmantaqa qullqiykita tukupusaykiñachu, ichaqa
qamkunapas mañam sipiwayta atipakunkichikñachu– nispan
tukusqa. Tayta mamanqa pingapakuspankus mancharisqaku,
imaynam paykuna churin wañuchinanku rayku imakunapas
churasqankuta yachasqanpi. Maqtaqa hinas Qallanmarka
llaqtaman ripukusqa, chaypi warminpa ayllunkunapa ancha
kuyasqan kasqa.

Kayqa hallariyllanraq, hukpiña aswan willakusqaykichik...

A series of horizontal blue dotted lines for writing, spaced evenly down the page.

CARTA DEMOCRÁTICA INTERAMERICANA

I La democracia y el sistema interamericano

Artículo 1

Los pueblos de América tienen derecho a la democracia y sus gobiernos la obligación de promoverla y defenderla. La democracia es esencial para el desarrollo social, político y económico de los pueblos de las Américas.

Artículo 2

El ejercicio efectivo de la democracia representativa es la base del estado de derecho y los regímenes constitucionales de los Estados Miembros de la Organización de los Estados Americanos. La democracia representativa se refuerza y profundiza con la participación permanente, ética y responsable de la ciudadanía en un marco de legalidad conforme al respectivo orden constitucional.

Artículo 3

Son elementos esenciales de la democracia representativa, entre otros, el respeto a los derechos humanos y las libertades fundamentales; el acceso al poder y su ejercicio con sujeción al estado de derecho; la celebración de elecciones periódicas, libres, justas y basadas en el sufragio universal y secreto como expresión de la soberanía del pueblo; el régimen plural de partidos y organizaciones políticas; y la separación e independencia de los poderes públicos.

Artículo 4

Son componentes fundamentales del ejercicio de la democracia la transparencia de las actividades gubernamentales, la probidad, la responsabilidad de los gobiernos en la gestión pública, el respeto por los derechos sociales y la libertad de expresión y de prensa. La subordinación constitucional de todas las instituciones del Estado a la autoridad civil legalmente constituida y el respeto al estado de derecho de todas las entidades y sectores de la sociedad son igualmente fundamentales para la democracia.

Artículo 5

El fortalecimiento de los partidos y de otras organizaciones políticas es prioritario para la democracia. Se deberá prestar atención especial a la problemática derivada de los altos costos de las campañas electorales y al establecimiento de un régimen equilibrado y transparente de financiación de sus actividades.

Artículo 6

La participación de la ciudadanía en las decisiones relativas a su propio desarrollo es un derecho y una responsabilidad. Es también una condición necesaria para el pleno y efectivo ejercicio de la democracia. Promover y fomentar diversas formas de participación fortalece la democracia.

II La democracia y los derechos humanos

Artículo 7

La democracia es indispensable para el ejercicio efectivo de las libertades fundamentales y los derechos humanos, en su carácter universal, indivisible e interdependiente, consagrados en las respectivas constituciones de los Estados y en los instrumentos interamericanos e internacionales de derechos humanos.

Artículo 8

Cualquier persona o grupo de personas que consideren que sus derechos humanos han sido violados pueden interponer denuncias o peticiones ante el sistema interamericano de promoción y protección de los derechos humanos conforme a los procedimientos establecidos en el mismo. Los Estados Miembros reafirman su intención de fortalecer el sistema interamericano de protección de los derechos humanos para la consolidación de la democracia en el Hemisferio.

Artículo 9

La eliminación de toda forma de discriminación, especialmente la discriminación de género, étnica y racial, y de las diversas formas de intolerancia, así como la promoción y protección de los derechos humanos de los pueblos indígenas y los migrantes y el respeto a la diversidad étnica, cultural y religiosa en las Américas, contribuyen al fortalecimiento de la democracia y la participación ciudadana.

Artículo 10

La promoción y el fortalecimiento de la democracia requieren el ejercicio pleno y eficaz de los derechos de los trabajadores y la aplicación de normas laborales básicas, tal como están consagradas en la Declaración de la Organización Internacional del Trabajo (OIT) relativa a los Principios y Derechos Fundamentales en el Trabajo y su Seguimiento, adoptada en 1998, así como en otras convenciones básicas afines de la OIT. La democracia se fortalece con el mejoramiento de las condiciones laborales y la calidad de vida de los trabajadores del Hemisferio.

III Democracia, desarrollo integral y combate a la pobreza

Artículo 11

La democracia y el desarrollo económico y social son interdependientes y se refuerzan mutuamente.

Artículo 12

La pobreza, el analfabetismo y los bajos niveles de desarrollo humano son factores que inciden negativamente en la consolidación de la democracia. Los Estados Miembros de la OEA se comprometen a adoptar y ejecutar todas las acciones necesarias para la creación de empleo productivo, la reducción de la pobreza y la erradicación de la pobreza extrema, teniendo en cuenta las diferentes realidades y condiciones económicas de los países del Hemisferio. Este compromiso común frente a los problemas del desarrollo y la pobreza también destaca la importancia de mantener los equilibrios macroeconómicos y el imperativo de fortalecer la cohesión social y la democracia.

Artículo 13

La promoción y observancia de los derechos económicos, sociales y culturales son constitucionales al desarrollo integral, al crecimiento económico con equidad y a la consolidación de la democracia en los Estados del Hemisferio.

Artículo 14

Los Estados Miembros acuerdan examinar periódicamente las acciones adoptadas y ejecutadas por la Organización encaminadas a fomentar el diálogo, la cooperación para el desarrollo integral y el combate a la pobreza en el Hemisferio, y tomar las medidas oportunas para promover estos objetivos.

Artículo 15

El ejercicio de la democracia facilita la preservación y el manejo adecuado del medio ambiente. Es esencial que los Estados del Hemisferio implementen políticas y estrategias de protección del medio ambiente, respetando los diversos tratados y convenciones, para lograr un desarrollo sostenible en beneficio de las futuras generaciones.

Artículo 16

La educación es clave para fortalecer las instituciones democráticas, promover el desarrollo del potencial humano y el alivio de la pobreza y fomentar un mayor entendimiento entre los pueblos. Para lograr estas metas, es esencial que una educación de calidad esté al alcance de todos, incluyendo a las niñas y las mujeres, los habitantes de las zonas rurales y las personas que pertenecen a las minorías.

IV Fortalecimiento y preservación de la institucionalidad democrática

Artículo 17

Cuando el gobierno de un Estado Miembro considere que está en riesgo su proceso político institucional democrático o su legítimo ejercicio del poder, podrá recurrir al Secretario General o al Consejo Permanente a fin de solicitar asistencia para el fortalecimiento y preservación de la institucionalidad democrática.

Artículo 18

Cuando en un Estado Miembro se produzcan situaciones que pudieran afectar el desarrollo del proceso político institucional democrático o el legítimo ejercicio del poder, el Secretario General o el Consejo Permanente podrá, con el consentimiento previo del gobierno afectado, disponer visitas y otras gestiones con la finalidad de hacer un análisis de la situación. El Secretario General elevará un informe al Consejo Permanente, y éste realizará una apreciación colectiva de la situación y, en caso necesario, podrá adoptar decisiones dirigidas a la preservación de la institucionalidad democrática y su fortalecimiento.

Artículo 19

Basado en los principios de la Carta de la OEA y con sujeción a sus normas, y en concordancia con la cláusula democrática contenida en la Declaración de la ciudad de Quebec, la ruptura del orden democrático o una alteración del orden constitucional que afecte gravemente el orden democrático en un Estado Miembro constituye, mientras persista, un obstáculo insuperable para la participación de su gobierno en las sesiones de la Asamblea General, de la Reunión de Consulta, de los Consejos de la Organización y de las conferencias especializadas, de las comisiones, grupos de trabajo y demás órganos de la Organización.

Artículo 20

En caso de que en un Estado Miembro se produzca una alteración del orden constitucional que afecte gravemente su orden democrático, cualquier Estado Miembro o el Secretario General podrá solicitar la convocatoria inmediata del Consejo Permanente para realizar una apreciación colectiva de la situación y adoptar las decisiones que estime conveniente. El Consejo Permanente, según la situación, podrá disponer la realización de las gestiones diplomáticas necesarias, incluidos los buenos oficios, para promover la normalización de la institucionalidad democrática. Si las gestiones diplomáticas resultaran infructuosas o si la urgencia del caso lo aconsejare, el Consejo Permanente convocará de inmediato un período extraordinario de sesiones de la Asamblea General para que ésta adopte las decisiones que estime apropiadas, incluyendo gestiones diplomáticas, conforme a la Carta de la Organización, el derecho internacional y las disposiciones de la presente Carta Democrática. Durante el proceso se realizarán las gestiones diplomáticas necesarias, incluidos los buenos oficios, para promover la normalización de la institucionalidad democrática.

Artículo 21

Cuando la Asamblea General, convocada a un período extraordinario de sesiones, constatare que se ha producido la ruptura del orden democrático en un Estado Miembro y que las gestiones diplomáticas han sido infructuosas, conforme a la Carta de la OEA tomará la decisión de suspender a dicho Estado Miembro del ejercicio de su derecho de participación en la OEA con el voto afirmativo de los dos tercios de los Estados Miembros. La suspensión entrará en vigor de inmediato. El Estado Miembro que hubiera sido objeto de suspensión deberá continuar observando el cumplimiento de sus obligaciones como miembro de la Organización, en particular en materia de derechos humanos.

Adoptada la decisión de suspender a un gobierno, la Organización mantendrá sus gestiones diplomáticas para el restablecimiento de la democracia en el Estado Miembro afectado.

Artículo 22

Una vez superada la situación que motivó la suspensión, cualquier Estado Miembro o el Secretario General podrá proponer a la Asamblea General el levantamiento de la suspensión. Esta decisión se adoptará por el voto de los dos tercios de los Estados Miembros, de acuerdo con la Carta de la OEA.

V La democracia y las misiones de observación electoral

Artículo 23

Los Estados Miembros son los responsables de organizar, llevar a cabo y garantizar procesos electorales libres y justos. Los Estados Miembros, en ejercicio de su soberanía, podrán solicitar a la OEA asesoramiento o asistencia para el fortalecimiento y desarrollo de sus instituciones y procesos electorales, incluido el envío de misiones preliminares para ese propósito.

Artículo 24

Las misiones de observación electoral se llevarán a cabo por solicitud del Estado Miembro interesado. Con tal finalidad, el gobierno de dicho Estado y el Secretario General celebrarán un convenio que determine el alcance y la cobertura de la misión de observación electoral de que se trate. El Estado Miembro deberá garantizar las condiciones de seguridad, libre acceso a la información y amplia cooperación con la misión de observación electoral. Las misiones de observación electoral se realizarán de conformidad con los principios y normas de la OEA. La Organización deberá asegurar la eficacia e independencia de estas misiones, para lo cual se las dotará de los recursos necesarios. Las mismas se realizarán de forma objetiva, imparcial y transparente, y con la capacidad técnica apropiada. Las misiones de observación electoral presentarán oportunamente al Consejo Permanente, a través de la Secretaría General, los informes sobre sus actividades.

Artículo 25

Las misiones de observación electoral deberán informar al Consejo Permanente, a través de la Secretaría General, si no existiesen las condiciones necesarias para la realización de elecciones libres y justas. La OEA podrá enviar, con el acuerdo del Estado interesado, misiones especiales a fin de contribuir a crear o mejorar dichas condiciones.

VI Promoción de la cultura democrática

Artículo 26

La OEA continuará desarrollando programas y actividades dirigidos a promover los principios y prácticas democráticas y fortalecer la cultura democrática en el Hemisferio, considerando que la democracia es un sistema de vida fundado en la libertad y el mejoramiento económico, social y cultural de los pueblos. La OEA mantendrá consultas y cooperación continua con los Estados Miembros, tomando en cuenta los aportes de organizaciones de la sociedad civil que trabajen en esos ámbitos.

Artículo 27

Los programas y actividades se dirigirán a promover la gobernabilidad, la buena gestión, los valores democráticos y el fortalecimiento de la institucionalidad política y de las organizaciones de la sociedad civil. Se prestará atención especial al desarrollo de programas y actividades para la educación de la niñez y la juventud como forma de asegurar la permanencia de los valores democráticos, incluidas la libertad y la justicia social.

Artículo 28

Los Estados promoverán la plena e igualitaria participación de la mujer en las estructuras políticas de sus respectivos países como elemento fundamental para la promoción y ejercicio de la cultura democrática.

Banco del Libro

INSTITUCION EDUCATIVA:								
DEPARTAMENTO:				PROVINCIA:				
^DISTRITO:								
Año	Grado	Sección	Nombres y apellidos del alumno	Código*	Condición del libro ^			
					Recibí	Firma del Padre	Entregué	Firma del Padre

* Código = Número de orden del alumno Condición del libro:

- A = Nuevo, completo, limpio, sin deterioro.
- B = Completo, se puede borrar algunas marcas, sin deterioro.
- C = Con marcas que no salen y con deterioros subsanables.
- D = Inutilizable, requiere reposición.

¿Cómo cuido y limpio mis libros?

- Forro mi libro con plástico o papel y le coloco una etiqueta.
- Limpio mi libro con una franela.
- Uso mi libro con las manos limpias y en lugares apropiados.
- Realizo las actividades en un cuaderno u hojas de trabajo, sin rayar ni escribir en mi libro.
- Evito doblar las puntas y que se manche con líquidos o dulces.

¡Cuido los libros porque otro niño los utilizará el próximo año!

SÍMBOLOS DE LA PATRIA

BANDERA

HIMNO NACIONAL

ESCUDO

Declaración Universal de los Derechos Humanos

El 10 de diciembre de 1948, la Asamblea General de las Naciones Unidas aprobó y proclamó la Declaración Universal de Derechos Humanos, cuyos artículos figuran a continuación:

Artículo 1.- Todos los seres humanos nacen libres e iguales en dignidad y derechos y (...) deben comportarse fraternalmente los unos con los otros.

Artículo 2.- Toda persona tiene todos los derechos y libertades proclamados en esta Declaración, sin distinción alguna de raza, color, sexo, idioma, religión, opinión política o de cualquier otra índole, origen nacional o social, posición económica, nacimiento o cualquier otra condición. Además, no se hará distinción alguna fundada en la condición política, jurídica o internacional del país o territorio de cuya jurisdicción dependa una persona (...).

Artículo 3.- Todo individuo tiene derecho a la vida, a la libertad y a la seguridad de su persona.

Artículo 4.- Nadie estará sometido a esclavitud ni a servidumbre; la esclavitud y la trata de esclavos están prohibidas en todas sus formas.

Artículo 5.- Nadie será sometido a torturas ni a penas o tratos crueles, inhumanos o degradantes.

Artículo 6.- Todo ser humano tiene derecho, en todas partes, al reconocimiento de su personalidad jurídica.

Artículo 7.- Todos son iguales ante la ley y tienen, sin distinción, derecho a igual protección de la ley. Todos tienen derecho a igual protección contra toda discriminación que infrinja esta Declaración (...).

Artículo 8.- Toda persona tiene derecho a un recurso efectivo, ante los tribunales nacionales competentes, que la ampare contra actos que violen sus derechos fundamentales (...).

Artículo 9.- Nadie podrá ser arbitrariamente detenido, preso ni desterrado.

Artículo 10.- Toda persona tiene derecho, en condiciones de plena igualdad, a ser oída públicamente y con justicia por un tribunal independiente e imparcial, para la determinación de sus derechos y obligaciones o para el examen de cualquier acusación contra ella en materia penal.

Artículo 11.-

1. Toda persona acusada de delito tiene derecho a que se presuma su inocencia mientras no se pruebe su culpabilidad (...).

2. Nadie será condenado por actos u omisiones que en el momento de cometerse no fueron delictivos según el Derecho nacional o internacional. Tampoco se impondrá pena más grave que la aplicable en el momento de la comisión del delito.

Artículo 12.- Nadie será objeto de injerencias arbitrarias en su vida privada, su familia, su domicilio o su correspondencia, ni de ataques a su honra o a su reputación. Toda persona tiene derecho a la protección de la ley contra tales injerencias o ataques.

Artículo 13.-

1. Toda persona tiene derecho a circular libremente y a elegir su residencia en el territorio de un Estado.

2. Toda persona tiene derecho a salir de cualquier país, incluso del propio, y a regresar a su país.

Artículo 14.-

1. En caso de persecución, toda persona tiene derecho a buscar asilo, y a disfrutar de él, en cualquier país.

2. Este derecho no podrá ser invocado contra una acción judicial realmente originada por delitos comunes o por actos opuestos a los propósitos y principios de las Naciones Unidas.

Artículo 15.-

1. Toda persona tiene derecho a una nacionalidad.

2. A nadie se privará arbitrariamente de su nacionalidad ni del derecho a cambiar de nacionalidad.

Artículo 16.-

1. Los hombres y las mujeres, a partir de la edad núbil, tienen derecho, sin restricción alguna por motivos de raza, nacionalidad o religión, a casarse y fundar una familia (...).

2. Sólo mediante libre y pleno consentimiento de los futuros esposos podrá contraerse el matrimonio.

3. La familia es el elemento natural y fundamental de la sociedad y tiene derecho a la protección de la sociedad y del Estado.

Artículo 17.-

1. Toda persona tiene derecho a la propiedad, individual y colectivamente.

2. Nadie será privado arbitrariamente de su propiedad.

Artículo 18.- Toda persona tiene derecho a la libertad de pensamiento, de conciencia y de religión (...).

Artículo 19.- Todo individuo tiene derecho a la libertad de opinión y de expresión (...).

Artículo 20.-

1. Toda persona tiene derecho a la libertad de reunión y de asociación pacíficas.

2. Nadie podrá ser obligado a pertenecer a una asociación.

Artículo 21.-

1. Toda persona tiene derecho a participar en el gobierno de su país, directamente o por medio de representantes libremente escogidos.

2. Toda persona tiene el derecho de acceso, en condiciones de igualdad, a las funciones públicas de su país.

3. La voluntad del pueblo es la base de la autoridad del poder público; esta voluntad se expresará mediante elecciones auténticas que habrán de celebrarse periódicamente, por sufragio universal e igual y por voto secreto u otro procedimiento equivalente que garantice la libertad del voto.

Artículo 22.- Toda persona (...) tiene derecho a la seguridad social, y a obtener (...) habida cuenta de la organización y los recursos de cada Estado, la satisfacción de los derechos económicos, sociales y culturales, indispensables a su dignidad y al libre desarrollo de su personalidad.

Artículo 23.-

1. Toda persona tiene derecho al trabajo, a la libre elección de su trabajo, a condiciones equitativas y satisfactorias de trabajo y a la protección contra el desempleo.

2. Toda persona tiene derecho, sin discriminación alguna, a igual salario por trabajo igual.

3. Toda persona que trabaja tiene derecho a una remuneración equitativa y satisfactoria, que le asegure, así como a su familia, una existencia conforme a la dignidad humana y que será completada, en caso necesario, por cualesquiera otros medios de protección social.

4. Toda persona tiene derecho a fundar sindicatos y a sindicarse para la defensa de sus intereses.

Artículo 24.-

Toda persona tiene derecho al descanso, al disfrute del tiempo libre, a una limitación razonable de la duración del trabajo y a vacaciones periódicas pagadas.

Artículo 25.-

1. Toda persona tiene derecho a un nivel de vida adecuado que le asegure, así como a su familia, la salud y el bienestar, y en especial la alimentación, el vestido, la vivienda, la asistencia médica y los servicios sociales necesarios; tiene asimismo derecho a los seguros en caso de desempleo, enfermedad, invalidez, vejez u otros casos de pérdida de sus medios de subsistencia por circunstancias independientes de su voluntad.

2. La maternidad y la infancia tienen derecho a cuidados y asistencia especiales. Todos los niños, nacidos de matrimonio o fuera de matrimonio, tienen derecho a igual protección social.

Artículo 26.-

1. Toda persona tiene derecho a la educación. La educación debe ser gratuita, al menos en lo concerniente a la instrucción elemental y fundamental. La instrucción elemental será obligatoria. La instrucción técnica y profesional habrá de ser generalizada; el acceso a los estudios superiores será igual para todos, en función de los méritos respectivos.

2. La educación tendrá por objeto el pleno desarrollo de la personalidad humana y el fortalecimiento del respeto a los derechos humanos y a las libertades fundamentales; favorecerá la comprensión, la tolerancia y la amistad entre todas las naciones y todos los grupos étnicos o religiosos; y promoverá el desarrollo de las actividades de las Naciones Unidas para el mantenimiento de la paz.

3. Los padres tendrán derecho preferente a escoger el tipo de educación que habrá de darse a sus hijos.

Artículo 27.-

1. Toda persona tiene derecho a tomar parte libremente en la vida cultural de la comunidad, a gozar de las artes y a participar en el progreso científico y en los beneficios que de él resulten.

2. Toda persona tiene derecho a la protección de los intereses morales y materiales que le correspondan por razón de las producciones científicas, literarias o artísticas de que sea autora.

Artículo 28.- Toda persona tiene derecho a que se establezca un orden social e internacional en el que los derechos y libertades proclamados en esta Declaración se hagan plenamente efectivos.

Artículo 29.-

1. Toda persona tiene deberes respecto a la comunidad (...).

2. En el ejercicio de sus derechos y en el disfrute de sus libertades, toda persona estará solamente sujeta a las limitaciones establecidas por la ley con el único fin de asegurar el reconocimiento y el respeto de los derechos y libertades de los demás, y de satisfacer las justas exigencias de la moral, del orden público y del bienestar general en una sociedad democrática.

3. Estos derechos y libertades no podrán, en ningún caso, ser ejercidos en oposición a los propósitos y principios de las Naciones Unidas.

Artículo 30.- Nada en esta Declaración podrá interpretarse en el sentido de que confiere derecho alguno al Estado, a un grupo o a una persona, para emprender y desarrollar actividades (...) tendientes a la supresión de cualquiera de los derechos y libertades proclamados en esta Declaración.

“DISTRIBUIDO GRATUITAMENTE POR EL MINISTERIO DE EDUCACIÓN
PROHIBIDA SU VENTA”